

FROM MANENDRA SHANTILAL

જાં-૧૮૩

સતી સીમંતિની નાટક. ત્રિઅંકી.

પુર્વ કથામાંથી કર્તા અ. સૌ. હરીજીજૌરી.

તે

રા. રા. વામનરામ કપિલરામની પત્ની.

અને

હરતવાસી સ્વર્ગસ્થ રા. બા. મુગટરાય મણિરાયની પુત્રી.

(આશ્રિતિ ખીજ)

વડોદરા.

“ શ્રી સયાજી વિજય પ્રેસ. ”

સને ૧૯૦૫.

(સર્વ હકક સ્વાધીન.)

પુસ્તકની માલીકી સને ૧૮૬૭ ના ~~સને ૧૮૬૭~~ પ્રેમાણે નોંધેલી છે.

કિંમત રૂપીયા બેક.

ગીતિ. ૧

અંગણકારી દેવા, સિદ્ધિ પુદ્ધિના સ્વામીની સેવા;
 બક્ષ લાભ ને આપી, વિઘ્ન નિવારણ કરતા છે દેવા. ૧
 એવા હિમેશ કેરા, ગણેશ પુત્રની ગણના ના થાયે;
 સિંહર ને કૃપા પ્રલથી, દુઃદાળો એ દેવ પ્રસન્ન થાયે. ૨

સ્તુતિ. ૨

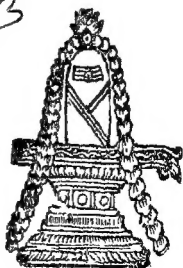
રામચંદ્ર રઘુવીર, જય જય રામચંદ્ર રઘુવીર;
 દશરથ નંદન પાપ નિકંદન, સીતા પતિ શરવીર. જય જય. ૧
 ભાવ ભીડ ભંજન તું છે નિરંજન, લજ્જા રાખો શ્રી રઘુવીર. જય જય. ૨
 પૂજન કરીએ પ્રેમ ધરીને; દાસ થઇ મન ધીર. જય જય. ૩

21753

અદ્ય
 ૪૬૨.૩૨
 હરિસુ
 (સતી)

૩૦/૧૨/૨૦૨૩

શાદ્દલ વિકીડિત. ૩

આદિતે નમું ઇષ્ટ દેવ તમને, સોમે શિવા માતને,
 ભોમે ભક્તિ કરે ભવેથી તરવા, વદુ વિભુ તાતને,
 ગુપ્તે અંધુ ગણેશ વીર કરજો, રે વૃદ્ધિ ભુદ્ધિ તણી,
 શુદ્ધે ગુરુદેવ ભક્તિ કરીને, શુદ્ધે મઠ શાકિની, ૧
 મંદીએ મનથી અને વચનથી, વદુ હનુમંતને,
 સાને વાર નમું પ્રભુ પદ વિષે, રાખી નીતિ પંથને;
 આ સંસાર અસાર ક્ષાર તરવા, તારોજ તુ, તારજો,
 ભૂલે જે ભવમાં હરિસુખ મૂકી, તેને તું ઉગારજો. ૨

દોહરો. ૪

પઠી નથી પિગળ કંઈ, નથી ગૂર્જરી જ્ઞાન,
 કાવ્ય કૃતિ જાણું નહિ, નથી શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાન. ૧
 ઇશ કૃપાએ આ રચ્યું, સતી તણું આખ્યાન,
 હાંસી ન કરશે દોષની, માગું કરી પ્રણામ. ૨

છપો. ૫

ઉત્તમ શ્રાવણ માસ, શિવ સેવાનો કહાવે,
 પુણ્ય પર્વણી જેહ, સોમવારની આવે;
 મીમતિની આખ્યાન, ભણે નારી જે ભાવે,
 થાય સંપત્તિ સુખ, દુઃખ સ્વપ્ને નવ આવે,
 પૂર્વ ગ્રંથમાં છે લખ્યું, નારી એ વ્રત આચરે,
 થાય અખંડ મૌભાગ્યને, શંકર સાથે મદા કરે.

અર્પણ પત્રિકા.

અખંડ સૌભાગ્યવંતાં નંદાગૌરી.

તે

રા. ૦ બ. ૦ નંદશંકર તુળજશંકર

નાં

પત્ની.

અને

રા. ૦ વિહારામ મેતીરામ

નાં

21753

શરણારાણા.

સગુણી દુઃશંકી, ક્રિયા સુખ સાધવી સવિનયી,

ઉમંગી આનંદી, નીતિ ગુણુ અહી શોભીત થઈ;

ગુણ વંશળી, ગુણુ ગુણુ કુટુંબીન અહીણી,

મુન પતિ તણી છેજ ભગિની. ૧

ગુણુ મુન પતિ તણી છેજ ભગિની, મુન રચિત આ પુસ્તક અહી,

વિનયે હું અર્પું, મમ પતિની આત્માધીન રહી;

જુઓ આ સંસારે, સુખ દુઃખ તણે જે ભવનિધી,

તરે ભક્તિ નાવે, નિશ્ચીન અહી સત્યજ વિધી. ૨

આપ મારા શ્વસુર પક્ષમાં સ્ત્રી વર્ગમાં વડીલ, અને માયાળુ છે, આપ સદ્ગુણી, સ્ત્રી જાતિને શોભાવનાર, શિયળ ભૂષણ ધરનાર, ઇશ્વર ભક્તિને અનુસરનાર અને કેળવણીને ઉત્તેજન આપનાર છે. મારા સ્વામીના માતૃશ્રીના અકાળ સ્વર્ગવાસ થયો ત્યારે મારા પતિની તેમજ તેમના બન્ધો લઘુ બંધુઓની સંભાળ લેનાર ધણાજ પવિત્ર પૂજનીય, મારા સ્વામીના માસી, તે આપના માતૃશ્રી, સ્વર્ગ-સ્થાને ઓચ્છવલક્ષ્મી છે. ટુંક મુદતપર તેમનો સ્વર્ગવાસ થતાં સુધી તેમણે મારા પતિના કુટુંબની અખુટ પ્રેમ અને માતા તુલ્ય લાગણીથી સંભાળ લીધી છે. આપ પણ કાયમથી મારા સ્વામી પ્રત્યે બ્રાતૃભાવની લાગણી અને ભાવના રાખતાં આવ્યાં છે, આ સર્વનો બદલો હમે બીજા કોઈ પણ રીતે વાળી શકાએ એમ નથી. આપના પ્રીતિ-ભાવને લીધે, વડીલ ભગિનિ, આ મારું લઘુ પણ નીતિ, રીતિ અને ભક્તિથી ભરપુર સતી સીમંતિની નાટકનું પુસ્તક, આપની માયાળુ પરવાનગીથી ઉપકારના ઉદ્ગાર સાથે આપને અર્પણ કરવાની આજ્ઞા લઉં છું.

સુરત, તા. ૧ ફેબ્રુવારી ૧૯૦૪.
સને ૧૯૬૦ ના માહસુદ પુનેમ
ને વાર સોમ.

લી. કર્તી.

પ્રસ્તાવના.

આ એક નાની આખ્યાયિકા મેં મારી અદ્યપમતિથી બહાર પાડી છે જેમ રેતીમાંથી સુવર્ણ શોધી ગ્રહણ કરાય છે, તેમજ એક પૂર્વ ગ્રંથમાંથી સુવર્ણરૂપ સતી સીમંતિનીની કથા મેં નાટકરૂપે વર્ણવી છે. આ નાટક શિવ પુરાણમાંની એક આખ્યાયિકા ઉપરથી લીધેલું છે. તેના અસલમાં જરા પણ ફેર નહિ કરતાં તેમને તેમજ રાખ્યું છે. ભક્તિ માર્ગ વિષે નાટક હોવાથી ભક્તિવાળા જનોને તથા નાટકરૂપે હોવાથી નાટક શોખીન પ્રજાને તે આવકાગદાયક થઈ પડતા સંભવ છે વાચન એ જીંદગીની બહુ ઉપયોગી ચીજ ગણાય છે. અને તેમાં પણ ભક્તિનું-પૂર્વ ભવ સુધારવાના રસ્તાનું-વાચન ઉત્તમ ગણાય એમાં તો એ મત હોઈ શકેજ નહિ. આ પુસ્તક ભાષાંતર નથી, પણ અસલમાંની બાબતો ગદ્ય તથા પદ્યમાં ઉતારી છે.

આ પુસ્તકમાંથી બોધ બહુજ લેવાનો છે. હિંદુ ધર્મમાં શિવભક્તો ઘણા છે; તેઓને આ પુસ્તક બહુજ ઉપયોગી છે. શિવપૂજન કેવી કેવી મુશ્કેલીમાંથી ઉગારે છે, તથા શિવસક્તનું હારથ કરવાથી કેવાં ભયંકર પરિણામો સોસવાં પડે છે, અત્યંત સુખમાં પણ દુઃખ કેવું આવી ઊભું રહે છે, નીનિન્યાયથી ચાત્રનારની અતિશય કસોટી કર્યા પછી ધૈર્ય તેને કેવી સહાય કરે છે, ભક્તિ એજ જેનું જીવન છે, એવા માણસોને બીજી ઉપાધિ કેટલી થોડી અડચણ કરે છે, ઋષિ-પત્નીનો સતસંગ કેવો સુખદાયક છે, શાશ્વી પ્રિયતમા કેવું ધરતું સુખ છે, ગુણિયત્ર પુત્ર પોતાના માતા પિતાપર કેવી દદ, પ્રીતિ રાખે છે, અને તેમને સંકટમાંથી છોડવવા કેવો તત્પર થાય છે, શકુન પણ

અમુક અંશે દેવા સાચા નીવડે છે, નાગદેવ પણ શિવભક્તપર દેવા પ્રસન્ન રહે છે, વિગેરે બાબતો આ પુસ્તકમાં બતાવેલી છે. પતિવ્રત વિષે, ઋષ્યાતિથિ વિષે, તથા શાપ વિષે પેટાવાર્તાઓ બહુ જાતની છે.

હિંદુ સંસારમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં સ્વામીજી સ્ત્રીતું સર્વસ્વ છે. માટે ઇષ્ટ સેવા અને સ્વામી સેવા સ્ત્રીજાતિએ શિયળ-નીતિથી કરવીજ જોઈએ. સ્વામીજી સ્ત્રીતું જીવન છે. સીમ તિનીએ સત્ય શિયળથીજ સ્વામીતું સુખ લીધું છે. સ્ત્રીના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ ઈશ્વરસેવાથી તથા સત્યનિયમે થાય છે. આ અસર સંસાર સમુદ્રમાં શિયળ ભૂખણને ધારણ કરી ઈશ્વરરૂપ સ્વામીનો સેવા કરી, નિયંતાનાથની કૃપારૂપ નાવમાં બેસી તરવું, એ સ્ત્રી જાતિને ઉગરવાતે કૃત્તમ માર્ગ છે. દુનિયામાં ધર્મો જુદા જુદા છે, પૂજન જુદું જુદું છે, પરંતુ જગતકર્તા પરમેશ્વર તો સહુનો એકજ છે. માટે સર્વ બેહેનો તથા બાઈઓએ સુખી થવા માટે પોત પોતાના ધર્મને અનુસરી ઇષ્ટદેવની કૃપા મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

મેં શાળામાં અભ્યાસ કીધો નથી; મારા પૂજ્ય પિતાએ જાતે અમ લઈ વાંચતાં લખતાં શીખવ્યું હતું, અને ભાગવત વિગેરે પુસ્તકો વાંચવા સૂચના કીધી હતી. હું દોઢ વર્ષની હતી ત્યારે મારાં માતા ગુજરી ગયાં હતાં. પછી મારા માયાજી વડિલ બેહેન હીરાગૌરી તથા તેમના તેવાજ માયાજી સ્વભાવના સ્વામી સ્વર્ગસ્થ ત. રા. હરિસુખરામ માણેકરામે, તથા મારા બીજાં બહેન અ. સૌ. કપિલાગૌરીએ મારી સંભાળ લીધી હતી. ત્યાર પછી મને ઉછેરી પાવન કર્તા મારા માતા-તુલ્ય અ. સૌ. વિવિધ લક્ષિતાગૌરીએ તથા તેમના પતિ મારા વડિલ કાકા રા. બા. મુકુંદરાય મણિરાયે મને નાનપણથી દેવસેવાને, ઇષ્ટ ભક્તિનો રસ્તો બતાવી સદ્બુદ્ધિ આપી હતી. જેથી હું આજ આ પુસ્તક લખી

સકીધું. અને મારાં વડિલ બહેન ગુણિયલ અ. સૌ. ધન્દિરાગૌરીએ પણ મારા ઉપર પોતાનું પ્રેમાળ વર્તન રાખ્યું છે તે માટે એ સર્વનો ઉપકાર હું આ સ્થળે માનું છું. આ પુસ્તક રચવામાં, સુધારવામાં, તથા તેમાં દરેક જાતનું ઉત્તેજન આપવા માટે હું મારા શિરછત્ર સ્વામીની આભારી છું.

આ મારા અલ્પમતિથી રચેલા પુસ્તકમાં ઘણી ખામીઓ હશે. પરંતુ સુસ્ત સન્નારીઓ તથા સર્જનો તે માટે ક્ષમા કરી આ નાના પુસ્તકમાંથી સાર ગ્રહણ કરશે એવી વિનંતી છે.

છેવટે આ પુસ્તક સંબંધી યોગ્ય સૂચના રા. બ. મુકુંદરાય મલિરાય, માજી ફર્સ્ટ ક્લાસ સળજી સાહેબ, મારા ભાણેજ રા. રા. માફેડ નંદરાંકર મહેતા, બી. એ. એલ. એલ. બી., હાઇકોર્ટ પ્લીડર તથા મારા ભત્રિજ રા. રા. બાનુસુખરામ નિર્મલુરામ, રાજકોટ રાજકુમાર કૉલેજના સાયન્સ શિક્ષક, એમણે આપી છે તે માટે તેઓનો ઉપકાર માનવાનું આ જગ્યાએ મારે ભૂલી જવું જોઈએ નહિ.

} લી. કર્તા.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિની ૧૦૦૦ પ્રત છપાવેલી હતી, તે છ મહિના જેટલા ટૂંકા વખતમાં ખપી ગઈ છે, એ આ પુસ્તકની ભોકપ્રિયતાની સાખીતી છે, અને તેથી આ બીજી આવૃત્તિ કાઢવી પડી છે. આ આવૃત્તિમાં કન્યાઓને બોધદાયક એક નવો પ્રવેશ ઉમેરવામાં આવ્યો છે, તથા બીજો પણ ઘટતો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તક ખપવા ખપાવવામાં જે સુગૃહસ્થોએ આશ્રય આપ્યો છે તે માટે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

મારી માતાએ પોતાની પાછળ એક પુત્ર તથા ત્રણ પુત્રી મૂક્યાં હતાં. બાઈ મદનરાય મારાથી મોટા અને મારી બેનોથી નાના હતા. મારી માતાના દેવલોક પછી મારા પૂજ્ય કાકા રા. બ. મુકુંદરાયજીએ અમે સર્વ બાઈ બહેનની સંભાળ લીધી હતી. મારા વડિલ બાઈ મદનરાય વકીલ હતા. અને તે ઘણી પ્રખ્યાતિ પામ્યા હતા. પરંતુ જાણાવવાને દિલગીર છું કે તેમની બરબુવાનીમાં પાત્રીસ વર્ષની વયે પોતાની પાછળ સ્ત્રી, એ પુત્ર, અને બે પુત્રી મૂકી સ્વર્ગવાસી થયા છે.

આ પુસ્તક મૂળ ધર્મ સંબંધી વિષયને લઈને રચવામાં આવ્યું છે અને તેનો પ્રધાન ઉદ્દેશ પતિવ્રત તથા સ્ત્રી સદગુણો ખીલવવાનો છે. નાટકનું ૩૫ આપવાનું કારણ એટલુંજ છે કે વાતચિતના ૩૫માં હોવાથી વાંચકને રસ પડે, અને રસ પડેલું વાંચન સારી રીતે પચીશકે.

આ પુસ્તક સંબંધી જે કાંઈ યોગ્ય સુચના કરવામાં આવશે તે માટે ઉપકાર થશે.

કુંડલા તા.

અંશુકર્તી.

પાત્રો.

પુરુષ વર્ગ.

ચિત્રવર્મા—મગધ દેશનો રાજા.

ચંદ્રસેન—તેમજ દેશનો રાજા.

ચંદ્રાંગદ—તેનો પુત્ર.

ભાનુસિંહ { —ચંદ્રાંગદના મિત્રો.
સૂર્યસિંહ {

કુરુસેન—ચંદ્રસેનનો પિત્રાઈ ભાઈ.

પ્રમાદસિંહ—તેનો પ્રધાન.

ગુમાનસિંહ—વિદર્ભ દેશનો રાજા.

વીરસિંહ—તેને પ્રધાન

વેદમિત્ર { —વિપ્રો.
સારસ્વત {

સવિદ્યાધર—વેદમિત્રનો પુત્ર.

શ્યામવાન—સારસ્વતનો પુત્ર.

વિદ્યાધર—જ્ઞેશી.

તક્ષક—પાતાલનો નાગ.

દમનક { —રાક્ષસો.
કર્કેટક {

ભારદ્વાજ—ધર્મગુરુ.

સ્ત્રી વર્ગ.

સત્યવતી—ચિત્રવર્માની રાણી.

મુલક્ષણા { —તેની દાસીઓ.
સુમેધા {

સીમંતિની—સત્યવતીની પુત્રી.

ચાલવિકા } —તેની સખીઓ.
ચતુરિકા }

સાત્વિકા } —સીમંતિનીની દાસીઓ.
શશિકલા }

મૈત્રીદેવી—ચાણક્ય ઋષિની પત્ની.

યુશવતી—ચંદ્રસેનની રાણી.

નર્મદા—સારસ્વતની પત્ની.

ખલાખીઓ, મિપાઈઓ, નાગણીઓ, ફાસી વિગેરે તથા સૂત્ર-
ધાર અને નદી.

અ ક પહેલો.

પ્રવેશ ૧.

સ્થળ—રંગભૂમિ.

સૂત્રધાર અને નટી; પાછળથી પાત્રો.

સૂત્રધાર—અરે! મારી પ્રિયા અને હું સાથેજ આ રંગભૂ-
મિમાં આવવા તૈયાર થયાં, પણ મારી વહાલી પ્રિયાને વાર હોવાથી હું
એકલોજ આવ્યો. હજી, પ્રિયા કેમ આવી નહિ વાર? પ્રિયા આવી
નથી તો આવશે. હું સરસ્વતી દેવીનું સ્મરણ તો કરું.

ગીતિ. ૧

મયૂર વાહનીં માતા, સરસ્વતી મુજ જીવ્યાએ વસજો;

ગણેશ ગરવા દેવા, વિધન સહુ આ જગનારે હરજો. ૧

મંદ મતિ અજ્ઞાની, જ્ઞાની સતીના ગુણ ગાવા યાચું;

આપો શુભ મતિ મુજને, દાસ તમારો હું પાથે લાગું. ૨

(નટી આવે છે.)

નટી—પ્રાણનાથ, વંદન કરુંછું. કંઈ આજ્ઞા હોય તો આ દાસી
હાજર છે. આપની આ પવિત્ર અને સુંદર પ્રાર્થનાનો સ્વર સાંભળી
ત્વરાથી આપની સમક્ષ આવી છું પ્રાણનાથ.

સૂત્રધાર—પ્રિયા, આજે વાર કેમ લાગી વાર?

નટી—શિરઝત્ર, આજે આપણે આ સભામાં જે ખેલ ભજવવો
છે તે પ્રસંગે સતીઓના વર્ણન ત્રિષેતું એક પદ બનાવવામાં ગુંધાર્ધ
હતી. આપની આજ્ઞા હોય તો એ ગાઇ સંભળાવું, સ્વામીનાથ.

સૂત્રધાર—હા મારી સદ્ગુણી પ્રિયા, આ રંગ ભૂમિમાં પધારેલા સર્વે સદ્ગુણસ્થોનાં મન રંજન કરવા અર્થે ગાયન શરૂ કરો.

નટી—(ગાયન શરૂ કરે છે.)

પદ ૨

સાવધ રહી ગુણ ગાઉ સતીના, જે આ જગમાં ગવાયરે,
દમણ્તી સાવિત્રી નારી, સુલોચના સતી જેવી રે,
અહલ્યા તારાને પાંચાળી, સીતા મંદોદરી એવીરે. સાવધ. ૧

અવન ઋષિની સાધવી નારી, ધન્ય સુકન્યા ભારીરે,
સીમંતિની સતી નારી થઇ છે, વળી શકુન્તલા સારીરે. સાવધ. ૨

અનસૂયા અત્રિની નારી, અપૂર્વ કીર્તિ એનીરે,
સાવધ રહી શિવ ઉમયા પૂજ્યાં, સત્ય શિવજને સેવીરે. સાવધ. ૩

મતી સાધવી સહુ નારીના, વર્ણવી ગુણ છે ગાયારે,
સહુ નારીઓ થજ્જે સાધવી, જેવા ગુણ ગવાયારે. સાવધ. ૪

સૂત્રધાર—શાખાશ પ્રિયા, સાધ્વી સ્ત્રીઓનો મહિમા અપૂર્વ છે. પ્રિયા, મારે આજે સતી સીમંતિનીનો ખેલ બજવી ખતાવવાનો છે; તે કાર્યમાં તું મને તારા સુવિચારથી પૂર્ણ રીતે સહાયબૂત થઇ રાક્ષે. માટે અગાઉથી જ, અને પાત્રો તૈયાર કર. તેટલામાં હું એક બોધ-દાયક પદ ગાઉછું.

નટી—જેવી આજ્ઞા. (જાય છે.)

સૂત્રધાર—

પદ ૩

બૂલો ભમના ભોગી પલકમાં પડી જશેરે, ખલકમાં ખડી જશેરે.—બૂલો.

ધનદારા દોલત બધી, યુત્ર મિત્ર પરિવાર;
સ્વારથનું સહુ છે સ્થુ, સંસારી શણુગાર.

રામજી શાપ્તા ઇવનું લજજે સીતા રામનેરે, આવે કામ ઝેર.—બીનો

આ સંસાર સમુદ્રમાં, તજી તરંગ તોખાર;
નારાયણના નાવથી, તરજે તું સંસાર.

આ સંસાર અસારે સાર નિયંતા નાથનો છે, આપણુ સાથનોરે.—ભૂનો.

ન્યાય આસને બેસવું, સજ્જ સદ્ગુણ શણુગાર;
યશ આંદલિયો યોડવો, કંઠે કીર્તિની માળ.

તજ તું મોહ મમત મદ્દ ગર્વ સદા સુખી હશેરે, પ્રભુ સાથી થશેરે.—ભૂનો.

પાત્રો—(મળીને ગાય છે.)

જય જગદીશા, અખિલ અધીશા—એ રાગ. ૪

જય જગદીશ્વર ત્રિભુવન ત્રાતા, અખિલ બ્રહ્મ તું ઇશ્વરા;
તુજ કૃતિ ગતિ છે બહુ નામી, પામ્યા નહિ પાર ઋષિ રામી.
બ્રહ્મા વિષ્ણુ વળી મહેશ, ને પણ પાર ન પામ્યા લેશ;
ગહન ગતિ તુજ ઇશ્વરા, જયજગદીશ્વર—

૧

જેમ તેલ રહ્યું ગૂઢ તલ માંહી, જેમ ગુપ્ત અગ્નિ શરપણુ માંદી;
મહીમાં ઘૂલ રહ્યું છે જેમ, સહુ અંતરમાં વસીયો તેમ,
ઘટ ઘટમાં તું ઇશ્વરા, જય જગદીશ્વર—

૨

મંત્રશ ૨.

સ્થળ -- રાજ્ય દેશમાં રાણીવાસ.

પાનાં સત્યવત્તા, જાને જામી; પડીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવત્તી—અહો દાસી, આ ત્રિશાળ રાજ્યભુવનમાં કોઈપણ જાતની ખામી નથી. પરંતુ મારું મન હમેશાં દિલગીરી ના વાદળથી મેંગયલું રહે છે.

દાસી—બાઈ સાહેબ, આપને અખૂટ સુખ છતાં હમેશાં દિલગીરી થવાનું શું કારણ છે ? પ્રભુ આપના અખૂટ પુત્ર અને સાનિકપણાથી આપનો મનોર્થ સફળ કરશે.

સત્યવત્તી—દાસી, ઘણાંએ યજ્ઞો કર્યા, તો પણ પૂર્વ પાપથી વધ્યા કંઈ ટળ્યું નહિ. અહો, બાળકની માતાઓ કેવી સુખી હશે, તે સુખ મેં અનુભવ્યું નથી તેથી,

મારી હિમા બ્યાકુળ હું તે શું કહું—એ રાગ. ૫

લઉ પુત્રને કિસંગે એવો ઓરતોરે, મારે મન થતોરે. લઉ .

હમે રહેને અમવા માંડે, માતાનું તો મુખ નિહાળે,

એવા દિન તે ક્યારે પ્રભુ દેખાડશે. લઉ ૧

ગાઈ નાંઈ ઉમંગે હાલો, પોદાડું હું મારો બહાલો,

હેત કરી હૈયેથી ગાઉ હાલડેરે. લઉ ૨

(વિચારમાં પડી જાય છે. રાજા આવે છે.)

ચિત્રવર્મા—કેમ પ્રિયા, આજ દિલગીરીમાં કેમ ગરકાવ થઈ ગઈ છે ! શું વિચાર કરે છે ?

સત્યવત્તી—(ચમકીને) કોણ, પ્રાણનાથ પધાર્યા ! સ્વામી-નાથ, વંદન કહું. દિલગીરીના વાદળે મારા મનને ઘેરી લીધું છે, તેથી આપના આગ્યાની ખબર રહી નહિ.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, આમને આમ હમેશાં શોક કર્યાથી શું ફાયદો છે ? પ્રભુની ઇચ્છાને અનુસરવું એ તારા જેવી સુર સતીનો ધર્મ છે.

સત્યવતી—હા પ્રાણનાથ, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની કૃપા છે, તો આપણું વંધ્યા દુઃખ તે કીરતાર ટાળશે એવી આશા રહે છે.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રાણુવલ્લભે, તું તારા શરીરનું જતન કરી આનંદમાં રહે એજ હું કહું છું. હાલ કચેરીમાં જવાનો વખત થયો છે, તેથી જાઉં છું.

સત્યવતી—પધારો પ્રાણનાથ. (રાજ્ય જાય છે.) દાસી, સ્વામીનાથ તો ગયા. વળી પાછું મારે એકલું ઝુરવાનું રહું હેં !

દાસી—મહારાજ કામ અર્થે ન જાય, તો રાજ્યકાજનું શું થાય ? રાજ્ય કેમ ચાલે ? બાઈ સાહેબ, આપ સમજી થઈ કેમ વિચારતાં નથી ?

સત્યવતી—દાસી, હું ધણું જાણું છું. પણ મારા સ્વામીના વિયોગથી બધું જ્ઞાન જૂલી જાઉં છું. એકલી પડું છું ત્યારે કશું ગમતું નથી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, હવ થોડા દિવસમાં આપને પ્રભુ કૃપાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે. એટલે તેની ગમત અને બાળગોવાળીમાં આપને મહારાજ સાહેબના વિયોગનું દુઃખ તેટલું લાગશે નહિ.

સત્યવતી—દાસી, તું ખરું કહે છે. પણ સ્ત્રીને સ્વામી સમાન દુનિયામાં કોઈ પ્રિય હોતું નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રીને સ્વામી દર્શનથીજ શાંતિ રહે છે, બહેન.

દાસી—ખરું કહો છો, માતૃશ્રી. પરંતુ આપના જેવો દૃઢ પ્રેમ રાખવાવાળી સ્ત્રીઓ થોડીજ હશે.

સત્યવતી—અરે એક બીલ જેવી જાતિની સ્ત્રીએ પતિપ્રેમમાં પ્રાણ આપ્યો, તો હું કંઈ વિશેષ કરતી નથી. એ તો મારો ધર્મજ છે, દાસી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, તે વાત હું જાણતી નથી, તો આપ કૃપા કરી કહેશો.

સત્યવતી—દાસી, તે વાત સાંભળવા તારી મરજી છે, તો હું કહું તે ચિત્ત દધ સાંભળ. એક ચંદ્રક નામે બીલ જંગલમાં મૃગનો શિકાર કરવા ગયો. ત્યાં તેને શિવલિંગ જડ્યું. તેવે સમયે દ્યૌર્ધ સિંહદેતુ નામે રાજા શિકારે આવ્યો હશે. તે બીલે જોઈ તે શિવલિંગ રાજાને ખતાવ્યું. રાજાએ તેને કહ્યું પૂજન કરજે. એમ કહી પૂજાવિધિ ખતાવી. પાછળથી મુખ્યત્વે કરી ભસ્મ ચડાવવી એમ કહેલું પરંતુ ચિતા ભસ્મની સુચના કરેલી.

દાસી—પછી તેણે ઘેર જઈ પૂજા કરવા માંડી કે બાઈ સાહેબ ?

સત્યવતી—સાંભળતો ખરી. પછી રોજ પૂજા કરી સ્મશાનમાં જઈ ચિતામાંથી ભસ્મ લાવી ચડાવતો, તે સિવાય જમવું નહિ એવો તેનો નિયમ હતો.

દાસી—બાઈ સાહેબ, તેમાં તેની સ્ત્રી વીધે તો કંઈ આવ્યું નહિ.

સત્યવતી—દાસી, ગાંડી દેખાય છે, સાંભળ્યા વિના ઉતાવળી શું થાય છે ? પછી શંકરે એક દિવસ તેની ભક્તિ બિંબે પારખું જોવાને એકે ચિતામાં ભસ્મ રહેવા દીધી નહિ. બીલ ઘેર આવી દિલગીર થઈ બેઠો. બીલડીએ કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તરત તે સ્ત્રીએ સ્વામીને દિલગીર થતાં જોઈ કહ્યું કે તમે દિલગીર ન થાઓ. આ આપણા ઘરમાં હું સોજા શણગાર સજી બનું. તેની ભસ્મ થાય તે તમે ચડાવજો. બીલે ધણી ના કહી, પણ સ્ત્રી કહે કે ના, તમારું કંઈ જોઈ

એસી રહું તેના કરતાં શંકર અર્થે આ મારી દેહ કામ લાગશે અને તમે રાજ થશો. તેથી મારા માતપિતા સહીત હું કૃતાર્થ થઈશ. એમ કહી બળી મૂઠાં તેના સ્વામીએ તે ચિતાની ભસ્મ ચડાવી. આખરે શંકરે પ્રસન્ન થઈ સ્ત્રીને સજીવન કરી. બન્ને સ્ત્રી પુરૂષ સ્વર્ગમાં ગયાં. દાસી, એવી નીચ, જ્ઞાનહીન સ્ત્રીએ પતિધર્મ સાચવ્યો. તો સત્તારીઓ જે કાંઈ કરે તે વિશેષ ગણાતું નથી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, આ વાર્તા તો ઘણીજ સારી છે.

સત્યવતી—હા દાસી, એતો શક્ત મેં તને દુંકામાં સ્ત્રી પુરૂષ કેવાં સત્યવાન અને ઇશ્વર ભક્ત હતાં, અને સ્ત્રીએ પતિ ભક્ત કેવી દર્શાવી તે કહ્યું. બાકી આ વાત ઘણી વિસ્તાર સહિત છે. ચાલ, મારે હમણાં કામ છે.

દાસી—બહુ સારું, બાઈ સાહેબ, જેવી આપની આજ્ઞા.
(બન્ને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩.

સ્થળ—રાજાની કચેરી.

રાજા ચિત્રવર્મા, તથા પ્રધાન સુરસિંહ; ઋષિઓ, જોશી, વગેરે સમાજનો.

ચિત્રવર્મા—અહો પ્રધાનજી, આપણા રાજ્યમાં કન્યાશાળાઓમાં તથા પાઠશાળાઓમાં કેળવણીનો બંદોબસ્ત સારી રીતે ચાલે છે કે ?
રાજ્યનો બંદોબસ્ત કેવી રીતે છે ?

પ્રધાન—મહારાજ,

ગજલ. ૬

અખૂટ નેકી ન્યાયથી, પ્રજા બહુ સંતોષ,
 સુખ શાંતિથી રહે સૌ, થાય નહિ કંઈ દોષ. ૧
 કેળવણી કન્યા તણી, સત્ય શિયળ અનુસાર,
 વેદ ભણે વિદ્યાર્થીઓ, નીતિશાસ્ત્રનો સાર. ૨

ચિત્રવર્મા—મારા રાજ્યમાં પ્રજા વિગેરે સુખ શાંતિમાં છે, પ-
 રંતુ માફ મન બહુ ચિંતાતુર રહે છે. અહો ઋષિરાજ,

કામી શું ના કરે—એ રાગ. ૭

કર્મની ગહનો ગતિ, શું વિચારે અતિ, કર્મની.
 યજ્ઞયાગ ને ધર્મ નિયમ કરી, શુરૂ વચનોને દિલ ધરી
 કહું શું કર્મ કથી, કર્મની ગહનો ગતિ. ૧

અહોનિશ ખિનતા દીનતા ધારી, કૈયે હામ રહે ન જરી
 હરિ હવે સ્હાય કરી કર્મની. ૨
 અહો શિવ, અહો શિવ, શિવ વિણ ના કરી, હામ ધરૂં પણ રહે ન વસી,
 પ્રભુ ઘો દાન હસી, કર્મની. ૩

ઋષિઓ—અહો રાજેન્દ્ર, તારા નેક ટેક ને ન્યાય નીતિ ઉપર
 દષ્ટિ કરતાં શંકર તારા મનનું દુઃખ નિવારણ કરશે. માટે હે રાજા,

ગીતિ. ૮

ધર ધીરજ મન માંહી, શિવજી થાશે નહિ વિમુખ તારી,
 વંધ્યા દુઃખ તુજ ટળશે, એ અંતરથી આશિષ છે મારી. ૧
 (દાસી આવે છે.)

દાસી—મહારાજ, માતા સત્યવતીએ આજ દિને બાળકીનો જન્મ
 આપ્યો છે તેથી

ગજલ, ૯

દો વધાઈ દો વધાઈ, દો વધાઈ ભૂપ,
પુત્રી રત્ન જન્મ પામી, રૂપ છે અનુપ. ૧

ધન્ય દિવસ ધન્ય ઘડી, કનક ઉદય ભાનુ,
મોતી કેરો મેહ વરસ્યો, આજ એમ માનું. ૨

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, આજ આ વધાઈ લાવનાર દાસીને તે ખુશી થાય તેટલું ઇનામ આપો, અને ગરીબોને વસ્ત્રાલંકાર આપી બંધીવાનોના બંધ છોડાવો. તેમજ દેવ દેહેરામાં પૂજન કરાવો. ગૌશાળામાં ગૌને સંતોષો. પાઠશાળામાં અને કન્યાશાળામાં સાકર વહેંચો અને ભાટ ચારણોને કસુંબા કરાવો. સર્વ સ્થળે મંગળ કાર્ય કરો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, આપની આજ્ઞાનુસાર સર્વ બંદો બસ્ત કરવા જઈશું.

(પ્રધાન જાય છે.)

ચિત્રવર્મા—અહો ઋષિરાજ, આપ જેવા મહર્ષિઓની આશિષથી આજે મારું

ગીતિ. ૧૦

અહો ઋષિવર સરવે, ભાગ્ય ઉદય તો આજ થયું મારું;

પુત્ર નહિતો પુત્રી, પણ વંધ્યાનો દોષ ટળ્યો વાર. ૧

ધર્મરત્ની ગહન ગતિ છે. જે ભાગ્યમાં હોય છે તે મળેછે. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર જે આપે તેથી મનુષ્ય જાતિએ સંતોષ માની ઉપકારી થવું એજ આપણો ધર્મ છે. અહો મહર્ષિઓ, આજ શુભ દિવસ છે તેથી,

ધનાશ્રી

જેશ જુઓ મહારાજ, ઋષિઓ તમે જેશ જુઓ મહારાજ.
 પૂર્ણ કૃપા થઈ પ્રભુની આજે, રાખી વિભુએ લાજ ઋષિઓ. ૧
 જુકતે કરીને તમે જુઓને, જન્મ નક્ષત્રને આજ ઋષિઓ. ૨
 કેવું ભવિષ્ય આ પુત્રી મારીનું, કરજે સત્ય પ્રકાશ ઋષિઓ. ૩
 સાત સોપારી ધરું પાનનું બીડું, શ્રીશળ શુકન કાજ ઋષિઓ. ૪
 અન્ન દાનને દક્ષિણા આપું, પાઘડી રેશમી ઘાટ ઋષિઓ. ૫

સૌ ઋષિઓ—આશિર્વાદ ! આશિર્વાદ ! મહારાજ ચિત્રવર્મા,
 તારી પુત્રીના ગૃહનક્ષત્રમાં ધ્રુવા શુભ શુકનો જણાય છે. તે તારી
 પુત્રી સતી અને સાધ્વી થશે, ગુણવાન અને વિદ્યાવાન થશે. તેથી
 તે વિષે તારે ચિંતા કરવાની નથી. રાજેન્દ્ર, તારી પુત્રીની રાશિએ તેનું
 નામ સીમંતિની ધારણ કરવું. તારી પુત્રી શિવ ભક્તિમાં નિમગ્ન રહેશે,
 ભાગ્યશાળી થશે. આઠ પુત્ર અને એક પુત્રીનો જન્મ આપશે. સુખ
 સંપત્તિ ભોગવો ઉત્તર અવસ્થાએ સ્વામી સહિત શિવપુરમાં જશે.

(પ્રધાન આવે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ, આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ સ્થળે તમામ
 જાદોઅસ્ત થઈ ગયો છે.

વિદ્યાધર જોશી—(ખોલી હાથે છે.) અહો વિધાનિપુણ ગુણ-
 શીલાન્વિત સર્વ ઋષિઓ, કન્યાના સદ્ભાગ્ય વિષે વર્ણન કરી ગયા,
 પરંતુ કમનસીબીના અંદરે તો વાદળીમાં ઘેરાયલોજ રાખ્યો. એવું
 ન્યાય જેવા સત્યવદતાને છાજતું નથી. ખરું છે કે અશુભ વાત
 સાંભળવાથી રાજેન્દ્રના મનને કદી દિલગીરીનો થશે, પરંતુ

ગીતિ. ૧૨

સુખ દુઃખ વારા ફરતી, વિશ્વ વિષે આવેને રે જાયે;
 સુઠ શોય નવ કરતા, આવું કાર્ય અંધારે નવ થાયે. ૧
 તેથી હે ઋષિઓ, તમે નથી કહ્યું તે હું કહું છું. તે સાંભળો.

તોટક. ૧૩

સુણ માગધ દેશ તણા ભૂપતિ, તુજ પુત્રી તણી કહું કર્મ ગતિ,
 સહુ વાતનું સુખ ધણુંજ હશે, સતી સાધવી પુત્રી એ તારી થશે.
 જવ ચૌદમું વર્ષ થશેજ ખરે, વિધવા દુઃખ પામશે એહ અરે;
 વિધિ લેખ લલાટ લખ્યા ન મટે, પ્રભુ ભક્તિ કરે કંઈ દુઃખ ઘટે.

ચિત્રવર્મા—હર ! હર ! (નિઃશ્વાસ નાંખી મૂંઝા ખાઇને પડે છે.)

પ્રધાન—અરે રાજેન્દ્ર, આ શું ! સાકરમાં ઝેર ભેળનાર જોશી,
 તને હવે શું કરું ? મહારાજ, સાવધ થાઓ.

(રાજા સાવધ થાય છે.)

સર્વઋષિઓ—અહો ભૂપાળ, આવો દૈવી શક્તિ માટે શોય
 કરવો તારે ઉચિત નથી. સાંભળ,

દોહરો. ૧૪

સુખ આવ્યું તો તે સહો, દુઃખમાં ધીરજ તેમ,
 સુખ દુઃખ એ ફેરા ફરે, સુર્ય ચક્ર ગૃહ જેમ. ૧
 ભાવિ ભરમેથી ભૂલ્યા, ધર્મ રમ્યા જુગાર,
 એજ ભાવિયોજે ગયા, રાઘવ વન મોઝાર. ૨

માટે હે રાજેન્દ્ર, શોક છોડી દે.

ચિત્રવર્મા—હા ઋષિઓ, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. શોક કરવો

મિથ્યા છે, પ્રધાનજી, મારે અત્યારે રાણીવાસમાં જવાનો વખત થયો છે, તેથી કચેરી ખરખાસ્ત કરો. (સર્વ જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવશ ૪

સ્થળ—રાણીનું સૂતિકા ગૃહ

સત્યવતી, સુલક્ષણા અને સુમેધા.

સુલક્ષણા—કેમ, બાઈ સાહેબ, આપને હવે શાંતિ વળી હશે; નહિ, વાર ? જરા કાજ કે કંઈ ભાવતો પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા હોય તો કરી આપું.

સત્યવતી—હા, બહેન સુલક્ષણા, હવે મને શાંતિ છે. પણ તે આ બાળકોના જન્મની વધામણી મહારાજને મોકલાવી કે નહિ ?

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ, સુમેધાને તુરતજ મેં મોકલેલી છે. તે હવે તો પાછી આવતી હશે.

સત્યવતી—દાસી, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર મારા પર પ્રસન્ન થયા ખરા. પુત્ર તો નહિ, પણ પુત્રી રત્ન આપી ખરેજ મારી મહા ચિંતા અને વધ્યત્વ દૂર કર્યો.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, જે કીરતારે આશા ભંગ થએલા હૃદયમાં આશાનું અંકુર ઉત્પન્ન દીધું છે, તે કીરતાર આપને પૂર્ણ સહાય કરી પુત્ર આપશેજ. આ પુત્ર તુલ્ય પુત્રીને કૃપાળુ પરમેશ્વર શાંતિ આપુધ્ય આપે એજ ઇચ્છા છે.

(સુમેધા હાંપલેર આવે છે.)

સુમેધા—સખી સુલક્ષણા, હું વધાઈ દઈ આવી અને શિંખાવ લઈ આવી. હવે મહારાજ સાહેબ તો કુંવરીની જન્મ પત્રિકા કરાવે છે.

સુલક્ષણા—સારું બહેન, તું શિરપાવ લાવો, અને તારું મન રાજ થયું, તો હું પણ રાજ્ય છું. પણ કહેતો ખરી શું શું વસ્તુ લાવી?

સુમેધા—બહેન, સાંભળ;

ત્રોટક ૧૫

અલો બેન સુલક્ષણ, હર્ષ અતિ,
બહુ વસ્તુ ગણેશો ગણાતો નથી,
શુભ શાલ અને વળો સાડો રૂડી,
કર કંકણ રત્ન જડિત ચૂડી. ૧
અલો બેનો વળી નથ નાકે તણી,
મુક્તા તણો માળ રૂડી ગણી,
પગ ઝાંઝર ને અણવટ રડાં,
બહુ શોભિત હેમ તણાંજ કડાં, ૨

બહેન સુલક્ષણા, રાજ્ય દરબારમાં શું ન્યૂન હોય? અને શી ગણતરી હોય? મહારાજ સાહેબે કહ્યું કે દાસી ખુશી થાય તેટલું ધનામ આપો. તે મેં મારે ગમતું લઈ લીધું. ઘણી ખમા કુંવરીયાને, હુંતો નિરંતર આશિષ દીધાજ કરીશ પણ (સત્યવતીને) માતા સત્યવતી, આપને શરીરે સુખાકારી કે કે? હું તો અત્યાર સુધી ખબર પુછવીજ ભૂલી ગઈ. તો તમા કરશે માજી, આપના પગ જસ દાખું? આપને કાંઈ કે પુરીની ઈચ્છા હોય તો લાવું?

સત્યવતી સુમેધા, મારે શરીરે સારું છે. મારે જે જે ઈચ્છા હતી, તે સુલક્ષણાએ કરી આપ્યું છે. હવે તું ને સુલક્ષણા જરા ધન્યવર પ્રાર્થનાનું ગયન ગાઓ, જેથી નિદ્રા આવી જાય.

મુલક્ષણા—ગદ્દ સાડાં આઠ સાહેબ, જેવી આજ્ઞા. (ગાયછે)

વસંત તિલકા ૧૬

હે ચંદ્રશેખર પ્રભુ શિર ગગધારી,
વૈરાટ રૂપ વિભુ વિનતો હો સ્વીકારી;
છે કાળતો ગાતજ અગ્નિ તમારું મુખે,
જેની દિશા કરણ, પાપ ધરાતુ મુખે. ૧
છે સ્વચ્છ વીર્ય જળતું પ્રભુત્વ કેવું,
નૃષિટ સ્થિતિ ઉત્પત્તિનુ વિચારી લેવું;
વૈરાટ દેવ વિનતી કર હું પ્રણામી,
છે સત્ય ને નિયમમાતુંજ એકનામી. ૨
છે વાયું શ્વાસ ઇશનો રવિ ચક્ષુ ભાવે,
આકાશનામી રમના વરૂણ કલાવે;
હુંકાર આશ્રયરૂપે સહુ જીવનો છે,
છે લોકે સ્વર્ગ શિરને મન ચંદ્રનો છે ૩
નિધિ સમુદર ઉદર નાથ તમારું કાવે,
સૌ પર્વતો તમ તણા કહુ અસ્થિ ભાવે.
છે જૈષ્ઠી રૂડી વિભુ તર અંગરોમ
ઉચ્ચાર એક ઇશનો શુભ શબ્દ ઓમ.
ત્રિનેત્ર સત્વ રજને તમ વદ નાથ,
માક્ષાત દેવ કરજો દૂર નિન્ન આપ;
હું જ્ઞાનહીન નમતી સમ દીર્ઘ એવી,
અજ્ઞાન દોષ કરી દૂર ઉતારી લેવી.

સત્યવતી—દાસી, ગુલ્લું, મુંદળ પ્રાચના કરી હોં. મેં ધાયું નહોતું કે

આ મેં શીખવેલી રત્ન તમને આ પ્રમાણે યાદ રહી હશે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપનું શીખવેલું સર્વ અમે કાળજીથી યાદ રાખીએ છીએ.

સુમેધા—આપના બોધક કાવ્યો કેમ બૂલાય? (સુલક્ષણાને) સખી સુલક્ષણા માતા સત્યવતીને નિદ્રા આવી છે હો. હવે તેમને શાંતિથી નિદ્રા લેવા દૃઢએ વાતોથી તેમની નિદ્રા કચવાશે.

(સર્વ શાંત થાય છે. રાણી નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ. ૫

સ્થળ—રાણીનો સૂતિકાગૃહ.

સત્યવતી રાણી અને દાસી સુલક્ષણા.

સત્યવતી—દાસી, મારે આ એકાંત સૂતિકાગૃહમાં રહેવાને બહુ થોડો વખત રહ્યો છે. આ બાળકોને પ્રસવ્યાને બે માસ થવા આવ્યા. હવે શૌચ દૂર કરી જરા ખુલી હવા લેવાશે, તેથી મનને બહુજ આનંદ થાય છે.

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ. ઈશ્વરે આપની તનદુરસ્તી સારી રાખીને પાછો શુભ દિવસ દેખાડી હરતાં ફરતાં કર્યા, એ કીરતારનો ઉપકાર છે.

સત્યવતી—દાસી, પ્રભુના ઉપકારનું શું કહેવું? એતો દયાળુ છે, કૃપાળુ છે, તેમજ માયાળુ છે. અજ્ઞાન જીવને કશું જ્ઞાન રહેતું નથી, તેથી તેના કૃત્યને ભૂલી અહંકર્તા થઈ પડે છે. પરંતુ તેની કૃપા આગળ કશી મુસ્કેલી કે ન્યૂનતા રહેતી નથી.

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ ઈશ્વર ઉપર આપને પૂર્ણ વિશ્વાસને ભક્તિ છે તો તેનું ફળ પ્રભુએ આપ્યુંજ. બીજી અજ્ઞાન સ્ત્રી-

ઓ હોય તો કેટલા દોરા, કેટલા તાવીજ, કેટલી ચીડીઓ, કેટલા જ-
તિઓ, ભેગા કરી ઢાંગ ધતુરા કરે, ને સંતતિ ઇચ્છે. આપની ધૈર્યતા
જેવી બીજાને રહેવી બહુજ દુર્લભ છે.

સત્યવતી—સુલક્ષણા, જ્યાં અજ્ઞાન લોકો વસે ત્યાં ધૂતારા ભૂખે
નમરે સ્ત્રીઓ તો અળખા જાત ઢુંકી અકલની હોય, તે એ પ્રમાણે કરે
તો ઠીક પણ પુરૂષો પણ ધણા એમ સમજે છે કે આ એક સ્ત્રીને
સંતતિ નથી થતી, તો લાવને બીજી પરણું એમ કહી ફરી લગ્ન કરી
આગલી સ્ત્રી ઉપર શોભ્ય લાવી બેસાડે છે, પણ એમ ધીરજ નથી
રહેતી કે દૈવની ગતિ ન્યારી છે. તેની ઇચ્છાને અનુસરી ગુપ્ત દરદો
મટાડવા ઉપાય કરી ઇશ્વર યાચના કરી કર્મ આધીન રહી સંતતિ
મુખ લેવું.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપણા મહારાજ સાહેબ જેવી દ-
હતા, ને આપના જેવી દીર્ઘદૃષ્ટિ કોની પહોંચે ? હું સરખીને આપ જેવા
સુરની સંગતિથી તો બહુજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. પરંતુ જેને સત્સંગ
નહિ, તેને તો કશુંજ નહિ. હમેશાં વહેમ તે દવા, કરે દોરા કરે, બાધા
લે, છોકરાં થવા માટે અનેક યોજના કરે.

સત્યવતી—દાસી, દવા કરે તેમાં કંઈ અજ્ઞાનતા નથી. કેમકે
ધન્યવંતરી વિગેરે વૈદ્યો તો આદિકાળથીજ થતા આવેલા છે. પરંતુ જે
ઢાંગ લઇ બેસે છે, અને પુરૂષો બીજી સ્ત્રી પરણી પોતાનેજ માથે સં-
કટ ઉઠાવી લે છે, તે ખોટું છે. હવેથી તે ધીમે ધીમે દૂર થવાનો સં-
ભવ છે ખરો. કેમકે હવે સ્ત્રીઓ, અને પુરૂષો સારી સારી કેળવણી લે
છે, એટલે વહેમ દૂર થશે ખરો.

સુલક્ષણા—બાઈ, સાહેબ, હુંતો કહું છું કે આપના જેવી કેળ-

વણી થોડાનેજ હશે. ઇશ્વર ભક્તિ, સંસાર સુધારો, સ્વચ્છતા, અને શિયળ વિગેરે અનેક ગુણોથી આપઅલંકૃત છે. હવેનો સુધારો તો કેવળ મિથ્યા; ઇશ્વરને માનવો નહિ, પતિને પરમેશ્વર માનવાને બદલે તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તવું, એમજ આ કળિયુગને અનુસરવું થઈ રહ્યું છે. અમે નોકર લોકો જુદી જુદી ખખરો પરધરની જાણીએ. કાંઈ કાંઈ વાર અમે સહિયરો ભેગી થઈએ, ત્યારે એક બીજી વાતો કરીએ.

સત્યવતી—દાસી, ગામ હોય તો ત્યાં દેડવાડો પણ હોય સહુ સરખાં ન હોય.

દાસી, તું મેં કહી રાખેલો ધસારો બીજે ત્રીજે પાય છે ખરી કે ?

સુલક્ષણા—માણ, તેની વીગત હું જૂલી ગઈ છું, તે કૃપા કરી કહેશો. આઠ દિવસે એરંડીડં તથા મધ ચઢાડું છું ખરી.

સત્યવતી—તે પણ વળનમર લેજો હોં. વધારે ઓછું થઈ જાય તો બાળક દુઃખી થાય.

સુલક્ષણા—માતાજી, આપે એક નાની ચમચી દીવેલ અને ચાર ટીપાં મધ કહ્યું છે તે પાઉં છું. હવે ધસારાની વિગત કહેશો તો તે પાવો શરૂ કરીશ.

સત્યવતી—સુલક્ષણા, વળનમાં અઢી રૂપૈયા ભારતી હરડે, લીમડાની ગળો, મજ્જા, અને સાકર, એળીઓ અને સંચળ, એટલું એક રતિભાર દરેક વાનાં ધસીને પાવાં. સાકર ન હોય તો મધનાં ચાર ટીપાં પણ ચાલી શકે. સાકર કરતાં મધ વધુ ગુણકારી છે, કેમકે મધમાખી દરેક વનસ્પતિથી એ મધ બનાવે છે તેથી જેમ બકરાનું દૂધ બધી વનસ્પતિના ગુણવાળું ગણાય છે, તેમજ આ મધ પણ છે. સાકરથી કદ જવાનો સંભવ રહે છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, એમ છે તો હું મધજ વાપરીશ

જરા કરીઆતું ધસ્યું હોય તો સારું કે નહિ બાઈ સાહેબ ?

સત્યવતી—ના દાસી, એથી તો છોકરાંની ભૂખ છવાઈ જાય. તેથીજ મેં કરીઆતાને બદલે લીમડાની ગળો વાપરવાને સૂચવ્યું છે. કરીઆતાને અને લીમડાની ગળોનો સરખોજ ગુણ છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, કાઠવાર નાનાં છોકરાંને ઝાડા બહુ થઈ જાય છે, ત્યારે શું કરવું ?

સત્યવતી—ઉત્તમ માર્ગતો દાકતરને બોલાવવાનોજ છે. પણ સહજ હોય તો તેને માટે ખસખસ, સૂવા, અને ધાણા સરખે ભાગે અર્ધપાઇભાર લેવું અને તેને ખૂબ વાટી પાણી નાખી કપડેથી ગાળી નાખવું. તેમાં ચાર ટીપાં મધ નાખી ઠીકરીએ ઝમાવી પાવું. એ પાવાથી બહુ ફાયદો થશે. હરડેનો ઠળોઓ ધસી મધ નાખી પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

સુલક્ષણા—અને હવે હું આપના કહેવા મુજબ આ દવા સર્વ લખી રાખીશ, અને સમયે જરૂર પડેથી તેનો ઉપયોગ કરીશ.

સત્યવતી—દાસી, ધસારો તો ત્રીજે દિવસે પાયાંજ કરજો. છ મહીનાનું બાળક થાય ત્યાં સુધી ખંત રાખી પાયાં કરવો. જેથી તનદુરસ્તી સારી રહે. વળી નાનાં છોકરાંને સાબુએખાતી કાંજ પાતી. છ મહીનાનું છોકરું થઈ ગયું હોય ત્યારે દાળીઆ ઝીણા વાટી સાકર અને એલચી નાખી ચટાડવું છેક એ મહિનાનાં બાળકને મધ અને ઘી ચટાડવું. એક નાની ચમચી ધી દશ દીવસમાંથીજ પાવા માંડવું.

શ્રી કેળવણીમાં જો શાસ્ત્રજ્ઞાન અને સંસાર સંબંધી કેળવણી અપાતી હોય તો ધણો સારો સુધારો થાય.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપણા કુંવરીબાને તો ઘેરજ કેળવણી આપવી કે આપનાં જેવાં સર્વગુણ સંપન્ન, સુવિચારી થઈ કી-

તિવંત થાય બાઇ સાહેબ, આપણે વાતો કરીએ છીએ તે બા કેવાં સામે મીટ માંડી બુએ છે !

સત્યવતી—હવે ત્રીજો માસ શરૂ થવા આવ્યો. એટલે બાળકના દરતુર પ્રમાણે જરા નજર મેળવતાં આવડેજ. હવે એને જરા દુધ પાઈ મને આપ, કે તેને પોઢાડી દઈ સૂતાનો વખત થવા આવ્યો છે.

મુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, સંધ્યાકાળે દરતુર મૂળ્ય દુધ પાચું છે. હવે આપ જરા પયઃપાન કરાવશો, તો તેને સંતોષથી નિદ્રા આવી જશે.

સત્યવતી—લાવ ત્યારે એમજ કરે. તેં દુધ પાવાનો તે આટલું કરાવવાનો નિયમિત વખત રાખ્યો તે ઠીક છે. એકજ વખત નિયમિત કર્યો હોય તો તે છોકરું બહુ તનદુરસ્ત થાય. વખતે મોડું વહેલું થાય તો રોરો કરે, માટે નિયમ સાચવવાની રીત ઘણી ઉત્તમ છે. નિયમ તો ઈશ્વરને પણ પ્રિય છે.

મુલક્ષણા—આપે આ બોધ મને અગાઉથીજ કરેલો તેથી એકજ વખતે હું દુધ કે જે કંઈ આપવું હોય, તે આપુંછું. અને બાળા ગોળી માટે આપે ના કહી છે, એટલે તે તો મેં યાદ કરીજ નથી.

સત્યવતી—દારી, તું તો બહુજ સુસ્ત છે. તને એકથી બીજી ચાર દેશું શીખવવુંજ પડતું નથી. અને તેથી મારા મનને ઘણાજ સંતોષ છે.

મુલક્ષણા—જે કંઈ સુધરી તે આપની કૃપા અને કેળવણી. બાકી મારામાં આવી બુદ્ધિ અને કેળવણી ક્યાંથી હોય ?

સત્યવતી—ખરું છે દારી. સંગત તેવીજ અસર થાય. માટે જ સતસંગતિ કરવી અને દુર્જનથી દૂર રહેવું. ઘણાક શ્રીમંત લોકો

ધાવ રાખી છોકરાં ઉછેરે છે, પણ તેમ કરવું નહિ જોઈએ, કારણ કે ધાવ ઉચ્ચ જ્ઞાતિની મજેજ નહિ; નીચજ મજે. તો તેનું ધાવણુ પણ તેવુંજ નીચ. તે ધાવવાથી સુત્ર કુટુંબનાં છોકરાંની બુદ્ધિ પેલી ધાવની નીચ બુદ્ધિ જેવી થાય. તેથી તે ન કરવું. તેમજ બાળાગોળી તે એક વ્યસન ગણાય; જેમ અશીણીને અશીણ મજે તો સાઈ, નહિતો હાલ હવાલ થઈ જાય.

સુલક્ષણા—ખરૂં બાઈ સાહેબ, તે કારણથીજ ન્યારે છોકરાંને ગોળી ખંધ કરે છે ત્યારે સૂકાઈ જતું હશે, અને થોડે થોડે તે ટેવ મૂકાવવી પડતી હશે. નહિ વાર ?

સત્યવતી—ખરૂં છે દાસી, સારા અમીરો માટે એ ગોળીની કશી જરૂર નથી. ધંધાર્થીઓને ખરી, કે બે ઘડી કેદમાં બાળક સુએ તો ધંધો થાય એવાનું જોઈ જોઈને પ્રથા પ્રસરી ગયો.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપનું કહેવું બરોબર છે; પણ કોઈ બે ત્રણ વાસાના છોકરાંની મા ન હોય તો ધાવ વિના કેમ ઉછેરવું ?

સત્યવતી—દાસી, તેને માટે ગાય ઘેર રાખી તેનું દૂધ પાવું. જયશ્રી, પીપળીમૂળ, વાયવડંગ, એલચી, એ વસ્તુઓમાંથી જે તે બાળકને માફક આવે તે સહેજ નાખી પાણી નાખી ઉકાળી પાયાં કરવું. દિવસ રાત્રી મળી બશેર દુધ છ મહિના સુધીનાને બસ થઈ જાય. નિયમિત ટકે પાવું કે પાચન થાય. અને રોગી થાય નહિ. ગાયના અંગમાં સર્વ દેવો વસેલા છે. એટલે દૂધ પીનાર બાળક નિઃશંક સુબુદ્ધિતું થાય. જે સગું કુટુંબી ધવાડી શકે તોપણ તેના સારા ગુણો હોય તોજ ફાયદો થાય. નહિતો ઉત્તમ રસ્તો ગૌદૂધ પાવાનો છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આટલી દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડનારાં થો-

રાંજ નીવડે. હુંતો આપની ખુદ્દિ અને યુક્તિઓ જોધને દિહું થઈ ગઈ છું. ખરે !

સત્યવતી—ઝી કેળવણીએ સર્વ સુલભ છે. લાવ, હવે જરા કુંવરીને હાલરહું ગાઈ સૂઝાડી દઉં. પછી આપણે નિદ્રા લઈએ.

સુલક્ષણા—જેમ આજ્ઞા—(દોરી આપે છે.)

સત્યવતી—(હીચોળે છે અને ગાય છે.)

માતા જશોદા બ્રહ્માવે પુત્ર પારણે—એ રાગ. ૧૭

આજે આનંદ ઉદય થયો છે અંગમાં

આબ્યો હાલરૂં ગાવાનો રૂડો દિન,

શશિધર મણિધર ધૈર્ય પ્રસન્ન થયા હમ ઉપરે,

કન્યા કાંતિ રૂડી રવિ ઉદય સમ ચિન્હ. આજે. ૧

ઝૂલો લાડકડી ઝૂલાવું નવરંગ પારણે

સુખની નિદ્રા લેજો રાખી શાંતિ ધીર

ખાળપણે અનાને ધૈર્ય રક્ષા છે કરે

છે ખટમાત્રા સૂઝી ધૈર્ય સાનિધ્ય સુખ. આજે. ૨

જ્યારે સંસારી મમતાની ખુદ્દિ આવશે,

વનશે સર્વજન ને થાશે હું તું દોષ

ત્યારે ધૈર્યના ઝોછી ને રે અળગી થશે,

ભગવંતું જાણોડીએ સંસારે સંતોષ. આજે. ૩

લલુપ્થ વનતાં યૌવન વળી વૃદ્ધ થાવું ખરે,

ત્રાણુ કોશમાં રાખો પરમાત્મા શું પ્રેમ,

રાખો શુશ્રૂષા મનથી પૂર્ણાનંદ સુખ આપશે,

હરિસુખ સદા જો રહેશે નીતિ નેમ.

આજે. ૪

(સર્વ નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ ૬.

સ્થળ—રાણીવાસ.

રાણી, દાસી, પછીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી—બહેન સુલક્ષણા, આજ હજી સૂધી મહારાજા કેમ પધાર્યા નહિ હોય ?

સુલક્ષણા—બાપસાહેબ, મહારાજા કંઈ કામે રોકાયા હશે. મહારાજાને ઘડી બે ઘડી વિલંબ થાય છે, એટલામાં આપતું મન ધણું બ્યારુણ થઈ જાય છે.

સત્યવતી—હા દાસી, સતી સ્ત્રીઓને સ્વામીના દર્શન સિવાય શાંતિ થતી નથી. વખત ધણો ગયો છે, તેથી હવે તો સ્વામીનાથ પધારવા જોઈએ. માટે તું જા અને ભોજનની તૈયારી કરાવ.

સુલક્ષણા—બાપ સાહેબ, મહારાજા પધારે છે.

(દાસી જાય છે. ચિત્રવર્મા આવે છે.)

સત્યવતી—સ્વામીનાથ, વંદન કરું છું. શિરછત્ર, આજ આપને વર બહુ થઈ.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, આજ એમ થયું ખરું.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, વર્ષાઋતુના ધામને લીધે આપને પ્રસ્વેદ થાતો હશે. આજા હોય તો વાયુ દોળું.

ચિત્રવર્મા—તા મારી વહાલી પ્રિયા, તારાં નાણુક હાથને સે કામ કરવા લાયકનું નથી.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, આજે આપનું મુખાર્પિંદ કંઈ ઉદાસીમાં જણાયછે. તેથી જો આજા હોય તો મનરંજન કરવા એક ગા-થન સંભળાવું.

ચિત્રવર્મા—બહુ સારું, તારી ખુશી હોય તો તેમકર.

સત્યવતી—(ગાય છે.)

સહીયર શરદ પુનમની રાત—એ રાગ. ૧૮

ઝરમર ઝત્તમર વરસે મેઘ બપૈયા બોલતા હો આજ વર્ષાઋતુમાં હો રાજ,
જુઓ આકાશે ધનધોર ગગન ગાજી રહ્યું હો આજ વર્ષા.
ફાટે હૈયું શણે આજ વાલમ વિયોગમાં હો આજ વર્ષા.

દેવ ગયા જળ ઝીલવા, શિવ ગયા કૈલાસ,
બ્રહ્મા ધ્યાન ધરી રહ્યા, શિવનું ચારે માસ.

પિયુજી નિયમ ધારી દિન હવેરે આવીયા હો આજ વર્ષા.
એવા પુન્ય પ્રવાહી માસો તપસી તપ કરે હો આજ વર્ષા. ૧

ફળ ફૂલે ફાલી રહ્યા, લીલો લીલો ફુંજ,
સૂકી ધરણી રસ પીયે, એ જળ વર્ષાનુંજ;

નાઈ જૂઈ ચંપો મોગરો ખીલે રહ્યાં હો આજ વર્ષા.
જુઓ પુષ્પલતાઓ લહેકે ચાર ચોકમાં હો આજ વર્ષા. ૨

કાપલડી ટૌકા કરે, ખેડી આંખા ડાળ,

ચાતક ચિત હરખાય છે, આવ્યો મારો નાવ;

સ્વામી તલસું હું તમ માટે તેવી આ સમે હો આજ વર્ષા.
મારા હૈયા કેરા હાર મનોરથ પૂરજો હો આજ વર્ષા. ૩

મંડપ ખાચો ફૂલડે, ફરે કળાયત્ર મોર,

શેભે સુંદર વાટિકા, જેમ કાન ગોપીનો શોર;

એવી લીલવણીની લહેર લીધે છે રાધિકા હો આજ વર્ષા.

એવા લહેરી દિનમાં લાલ લલિત બહુ લાગતું હો આજ વર્ષા. ૪

ચિત્રવર્મા—વાહ પ્યારી આવા સુંદર સ્વરથી કોતું મન રંજન

થાય નહિ ?

સત્યવતી—આપ કચેરીમાંથી રંગ મહેલમાં પધારો તે વખતે

જરા આપના મનને વિશ્રાંતિ મળે, એ પ્રસંગે આપતું મન રંજન

કરવું એ મારો ધર્મ છે, પ્રાણનાથ.

ચિત્રવર્મા—ખરૂં છે પ્રિયા, રાજપદારી કામો કોઈક્યારે બહુ

માથું દુઃખવી નાખે છે. આજતો સીમંતિનીના જન્મગૃહની વાતે મારા

મનને દિલગીર બનાવી દીધું છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, એવું શું છે તેમાં ?

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, પરમેશ્વરે પુત્રીરૂપ રત્ન આપ્યું તો ખરૂં પણ

તેને સાંસારિક સુખમાં વિદ્ન છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શું તે સુખી નહિ થાય ?

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સર્વ વાતે તો સુખી થશે, પરંતુ તેનો સં-

સાર વૈધવ્યના દુઃખથી બધો ધૂળ છે.

સત્યવતી—અરે આ શું ! હર ! હર ! હર ! (રાણી મૂઝી ખાય

છે. દાસી આવે છે.)

દાસી—અરે બાપ સાહેબને શું થઈ ગયું ? બાપ સાહેબ, સા-

વધ થાઓ, સાવધ થાઓ.

(પવન ઢોળે છે ને રાણી થોડીવારે સાવધ થાય છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, હવે એ બાબતનો શોક કરવો મિથ્યા છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શું મારી વહાલી પુત્રીના જન્મગૃહમાં વૈધવ્ય લખિત છે? અરે પ્રભુ! કાઈ વાને દુનિયામાં શાંતિ નહિ! આટલા દિવસ સંતતિ વિના મનને બળાપો રહેતો, તે હે ઈશ્વર તે દૂર કર્યો તો આ ક્યાંથી સરજ્યું? ખરે પ્રાણનાથ, આ અસાર સંસારને સાર કરી માન્યો છે તેજ ભૂલ છે.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, તે ખરું છે. આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જ્ઞાન નૌકા મૂકી ઈશ્વર લક્ષિત રૂપ આશિ લઈ તરી પાર ઉતરવાથીજ આચણાં વિધનો દૂર થશે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, તમે કહો છો તે ખરું છે. આપના જ્ઞાનવાન, ધૈર્યવાન શબ્દોથી માંડે હૈયું જરા ધીરજ ધરે છે. પરંતુ બ્યારે જ્ઞાનદીપક અજ્ઞાનવડે આચ્છાદિત થાય છે ત્યારે તદ્દન અધકારથી હૃદય શૂન્ય થઈ જાય છે.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, ધૈર્ય રાખી ઈશ્વર પાસે કલ્યાણ ઇચ્છવું. પારંવાર જુરા વિચારોને મનપર વસવા દેવા નહિ.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, હવેથી આપની શિખામણ ધણી કાળજીથી હું યાદ રાખીશ. (નેપથ્યમાં)

દાસી—બાઈ સાહેબ, જમવાનો વખત થયો છે. પધારશો?

ચિત્રવર્મા—ચાલો પ્રિયા, જમી લઈએ. સીમંતિની ક્યાં છે? કંઈ જણાતી નથી.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, તે ત્યાં દાસીની સાથે પાકશાળામાં રમતી હશે. ચાલો આપણે જઈએ. (સર્વ જાય છે)

પ્રવેશ ૭

સ્થળ - વાટિકા.

સીમંતિની તથા તેની સખીઓ.

સીમંતિની—સખી માલવિકા, આજ આ બાગની શોભા કેવી સુંદર દીસે છે? આ ચંપો, મોગરો, કેવી સરસ સુગંધ આપી રહ્યાં છે? (જરા આગળ જઇને) અને આ સાહેલીની વેલ તો ગુલાબના રોપાને વીંટાઈ જ વળી છે.

માલવિકા—હા, બહેન સીમંતિની, આજ ચોમાસાના વર્ષાને લીધે લોલવણી કામેકામ છવાઈ જ રહી છે.

ચતુરિકા—બહેન માલવિકા, હમણાથી આપણી સખી સીમંતિની એવા આનંદી પદાર્થો ઉપર બહુ ધ્યાન આપે છે.

માલવિકા—સખી ચતુરિકા, તેનું કારણ તું જાણે છે?

શાદૂલવિકીડિત. ૧૯

ખીલી ધૌવનની કળી ઉર વિષે, કામે ક્યો વાસરે,
સુગંધી સૌ રસ તણી રહી ખીલી, શંગારની આશરે;
તેથી આ મુજ ખેનડી રસ ભીની, ઋતુ તણા રંગમાં,
આશા એ નિજ સ્વામીના સુખતણી, રાખી રહી અંગમાં. ૧

સીમંતિની—સખી માલવિકા, બ્યારે ને ત્યારે તું એજ વાત વદી રહી છે ખરું કે?

ગીતિ. ૨૦

જેના મનમાં જેવું, તેવું તે દેખે છે સહુ જનમાં,
કમળો યએલી આંખે, કેસરીયાં દેખે છે સહુ તનમાં.

ચતુરિકા—સખી સીમંતિની, તારું કહેવું તદ્દન ખરોખર છે.

ગીતિ. ૨૨

મીઠા ભોજન કેરી, આશ થઈ હોય કે જનના મનમાં,
વાત કરી સંતોષે, તેમ સખી આ સમજે નિજ ઉરમાં.

સીમંતિની— ગીતિ. ૨૨

ચંદ્ર ચક્રોરી આહે, સંતાયે ક્યાં વાદળ ધટપટમાં,
ગમે નાસ દે દેખા, પણ તુજ ચક્રોરી આ રહીં છેવટમાં.

માસવિકા—જેયું સખી ચતુરિકા, આપણી સખી કોને કહે
છે તે સમજી ?

ચતુરિકા—હા સખી, હું બધું સમજું છું. માતાજી સ્વયંવતી-
એ આપણી સખી માટે નૈપથ દેશના ચંદ્રસેતના પુત્ર ચંદ્રાંગદ સાથે
વિવાહ કરવા નકી કર્યું છે. તે ચંદ્રને આપણી સખી કહે છે.

સીમંતિની—સખીઓ, આજ તમે મને હડાવવા માંડી છે કે
શું ? હું તો આ ચંદ્ર વાદળમાં સંતાઈ જાય છે, ને ચક્રોર પક્ષી તેની
રાહ જોતું રહ્યું છે, તેને કહું છું. સમજ્યાં કે નહિ ?

બન્ને સખી—એ તો અમે બધું સમજ્યાં. ચાલો હવે આપ-
ણે એકે ગરબો ગાઇએ. પછી ઘેર જવાને સમય થશે.

સર્વ—(ગાય છે.)

શું નટર વસંત—એ રાગ. ૨૩

શું વર્ષા ઋતુ આ ખોલી રહી, ખીલી રહી, રંગ જીલી રહી. શુ.
ઝરમર ઝરમર મેહુલો, જીણા જીણા બિંદ,
આકાશે ધન ગાગડે, ચમકે જીણી વીજ.

સૂરજ ઉદય તણી આશા નથી રહી, શું રાત અંધારી ધન ગાજી રહી,
ગાજી રહી જગ ગમ્મવી રહી. શું. ૧

કોયલડી ટોક્ક કરે, ચાતક ચિતનો ચોર,
વ.સે ઝીણો મેહુકો, કુંજે કળા કરે મોર.
લીલાં લીલાં અંબર ધરીનેજ, ધરતી શોભે છે,
લપ લીલવણીની લહેર મનહું લોભે છે. ૨

નિર્મળ નીર નદીઓ તણાં, વાવ ફૂવા ભરપૂર,
જોઈ કુદરતની કૃતિ, આનંદો સહુ ઉર.
લેહેરો લીએ સહુ શાણા અહિ તહિં.

પૃથ્વી પક્ષવથી છે છાપ રહી, છાપ રહી જગ છવાપ રહી. શું વર્ષા. ૩

સીમંતિની—સખી ચતુરિકા, આજ આપણને બહુ આનંદ
થયો. ખરું બહેન?

ચતુરિકા—સખી, આનંદના દિવસો સદાય પ્રભુ તને આપે.

માલવિકા—હા સખી, હું પણ તેમજ ઇચ્છું છું, પણ જેમ
ભાવિ હોય છે તેમ બને છે.

સીમંતિની—કેમ સખી, એમ નિરાશાના વચનો બોલે છે, તે
શું કંઈ ભેદ છે?

માલવિકા—ના ના, મારી વહાલી.

સીમંતિની—ના સખી, સાચું ન કહે તો તને મારા સમ છે.

માલવિકા—સખી, મારી જીભ ઉપડતી નથી. આ ચતુરિકા
કહેશે. મારું મન હવે એ વાત યાદ આવવાથી દુભાય છે.

સીમંતિની—સખીઓ, આટલી બધી ઉત્કંઠિત શા માટે કરો-
છો? ચતુરિકા, જે હોય તે જલદી કહે.

ચતુરિકા—બેહેન સીમંતિની, સાંભળ તારા

ગીતિ. ૨૪

જન્મ કાળને સમયે, તુજ પિતાએ જ્ઞેશીતી પાસે,
ગૃહદોષ છે જાણ્યો, વર્ષ ચૌદમે તું વિધવા થાશે.

સીમંતિની—અરર શંકરા ! (મૂર્છા ખાઈ પડે છે. સખીઓ
સાવધ કરે છે)

સખીઓ—ડરમા તું દિલ સાથ—એ રાગ. ૨૫

રડમા તું સખી હાય હવે બહુ રડમા તું સખી હાય,
જોઈ દિલકું બહુ દુઃખાય—હવે.

તું સુખીયારી થઈ દુઃખીયારી, જીવ મુઝાવ ન આંસુડાં પાડી,
શાંત થવું સખી ધીરજ ધારી, જીવું નહિ વળા હિમત હારી.
ઈશની સાલ્લતા મુખે ઉચારી.

વહાલી ઉઠ શાંતથા, ગભરાના.

સખી સાલ્લ તને પ્રભુ થાય. હવે. ૧

ધાર્યું પ્રભુનું સલ થવાનું, રૂદન કરે નહિ કંઈ વળવાનું,
ચાલ સખી સહુ સત્વર થઈને, મૈત્રી દેવીને શરણે જઈને,
યુક્તિ આચરીએ સંમતિ લઈને,
જે'ન ચાલ જઈએ દુઃખ કહીએ
કંઈ કરીએ દેવ સેવાય. હવે. ૨

બહેન, ઇશ્વર મરજી આગળ શોચ કરે સીદ્ધિ નથી. ચાલો આ-
પણે ઋષિપત્ની માતૃ મૈત્રીદેવી આગળ જઈએ. તે આપણું કષ્ટ
દૂર કરશે.

સીમંતિની—આસો બહેનો, હુંતો નિરાશાને લીધે આવી પણ શકતી નથી. (સર્વ બય છે.)

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ મૈત્રીદેવીનો આશ્રમ.

સીમંતિની, તેની સખીઓ, તથા મૈત્રીદેવી.

માલવિકા—મૈત્રીદેવીને નમન કરું છું.

ચતુરિકા—માતૃ, હું પણ વંદન કરું છું.

મૈત્રીદેવી—કાણે માલવિકા અને ચતુરિકા કે ?

સીમંતિની—માતા મૈત્રીદેવી, આપની પુત્રી સીમંતિની પાસે લાગી વિનતિ કરે છે.

મૈત્રીદેવી—આજ ત્રણે સખીઓ મળી અત્રે આવી શું ઈચ્છા રાખે છે ? બેન સીમંતિની તારી શું માગણી છે ?

માલવિકા } —માતા મૈત્રીદેવી, અમારી સખી આપની પાસે
ચતુરિકા }

તેવું દુઃખ નિવેદન કરવા આજા માગે છે

મૈત્રીદેવી—શું છે બેટા સીમંતિની ? તારા જેવી રાજપુત્રીને નાની વયમાં શું દુઃખ હોય ? સત્વર કહે બેટા મારાથી ટાળી શકાય તેવું હશે, તો હું તારું દુઃખ દૂર કરીશ.

સીમંતિની— સિંહાનો કનરો. ૨૬.

નમામિ માતા મૈત્રીદેવીને, વિદિત કરું છું કર્મની કહાણી,

મુજ્જલાળ્યમાં વૈધવ્ય લખીયું, વાત જોનો મેં આજે છે બાણી—નમામિ. ૧

થાશે શું મારું આ ભવમાં હવે, હાય એ દુઃખે અતિ હું દુભાણી—નમામિ. ૨

આશિષ આપો, યુક્તિ બતાવો, થાય અખંડિત સૌભાગ્ય માડી-નમામિ. ૩
 શરણે હું આવી આજ તમારે, સંકટ સર્વે ઘોની નિવારી-નમામિ. ૪
 આશિષ ઘોને તપ બતાવો, જોણે કરી વશ થાય મુરારી-નમામિ. ૫

મૈત્રીદેવી—બેટા સીમંતિની, દેવી કૃતિમાં ફેરફાર કરવાને કોઈ
 શક્તિમાન નથી. કોઈ મનુષ્યથી ઈશ્વરની ધારણામાં ફેર થઈ શકે તેમ
 નથી. તેના નિયમને તાબે રહી ધૈર્યથી સુખદુઃખ સહન કરવું એજ
 શ્રેષ્ઠ છે. તોપણ બહેન સીમંતિની, હું તને કહું છું કે તું

ઉપેંદ્રબળ્યા. ૨૭

થા સાધવી તું, શીલને સમાલી,
 લે સોમ વ્રતો, મન ધીર ધારી;
 પ્રદોષ કાળે, શિવ પૂજા નિત્યે,
 પે'હું કરો, તીર્થતું સ્નાન પ્રીતે. ૧

ઐ સ્વચ્છ નાહી, કરી વિધિ સેવા,
 જોડું જમાડી, બહુ દાન દેવા;
 છે નિમ એવો, વ્રત સોમનો તો,
 પ્રભાવ છે એ, વ્રતનોજ મોટો. ૨

હે પુત્રી, એ રીતે સોમ વ્રદોષનું વ્રત આચરવાથી શંકર પ્રસ-
 ન થશે. માટે તે દિવસે નદીએ નહાવું, સ્વચ્છ થઈને સંધ્યા સમયે
 શિવપૂજન વિધિ સહિત કરી બ્રાહ્મણનું જોડું જમાડી પછી તારે જ-
 મવું. અને વસ્ત્રદાન કરી દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરવાં. હે પુત્રી, આ
 વ્રત કરવાથી તું સૌભાગ્યને પામીશ.

સીમંતિની—માતૃ, આપની આજ્ઞાથી હું તે વ્રત કરીશ.

મૈત્રીદેવી—મારી વહાલી બાળકીઓ, ઉછરતી વયની બાળા-

એએ કેવી રીતે વર્તવું તે વિષે હું તમને શિખામણુ દઉં છું. તે વિષે આ પત્રિકા ધ્યાનથી વેર જઈ વાંચજો. કેમકે અત્યારે સમય થઈ ગયો છે.

ત્રણે સખીઓ—(નમન કરીને) માણ, આપની શિખામણુને અનુસરી નિરંતર ચાલીશું. હવે અમે રજા લઈશું માણ.

મૈત્રીદેવી—હા બેટા સીમંતિની, અખંડ સૌભાગ્યવતી ભવ.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૯

સ્થળ—રાજ્ય મહેલ.

સત્યવતી, રાણી, રાજા, ચિત્રવર્મા, અને પછીથી સખીઓ સહિત સીમંતિની.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સીમંતિનીનો અભ્યાસ પૂરો થયો કે ?

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, સીમંતિનીએ પોતાને જ્ઞેષ્ઠએ તેટલું પૂરતું જ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું છે. અને હવે તો તે પાંચશાસ્ત્રનાં તેમજ ધર્મ શાસ્ત્રનાં સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવામાં વધારે વખત ગાળે છે.

ચિત્રવર્મા—એ બહુ સારું કામ કરે છે. શાસ્ત્રની એપડીઓ વાંચવાથી સ્વધર્મપર આરથા વધે છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, સીમંતિનીની બુદ્ધિ ઘણી સાત્ત્વિક છે. ઇશ્વર તેને સારી બુદ્ધિ આપે. વળી તેને પતિ પણ ધર્મી અને વિદ્વાન આપે. એજ પ્રભુ પાસે મારી વિનંતિ છે.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, તેને માટે સારો વર શોધવો એમ વિચાર

કરી તે મેં મનમાં ધારી મૂક્યો છે. જ્યારે વખત આવે ત્યારે ત્યાં નક્કી કરી વિવાહ કરીશું.

સત્યવતી--પ્રાણનાથ, આપણી સીમંતિની હવે તેર વર્ષની થઈ. કન્યાકાળ થવા આવ્યો. તો તેનો વિવાહ કરવા મારી ઇચ્છા થઈ છે.

ચિત્રવર્મા--હા પ્રિયા, હું પણ એજ વિચારમાં છું. આપણે તે નિવેસે નૈપથ દેશના રાજા ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદની સાથે વિવાહ કરવા ધાર્યું હતું, પરંતુ સીમંતિનીના ભાગ્યની વિચિત્રતાનો વિચાર આવે છે ત્યારે માફ મન હકી જાય છે.

સત્યવતી--મહારાજ, એ બધું ખરું છે. પણ દેવે ધારેલું જ્યારે ત્યારે થવાતુંજ. એમાં આપણે શું કરી શકશું? આપણે ઇશ્વર ભક્તિ કરી તે વિઘ્ન નિવારે એવી પ્રાર્થના કરવાનો યત્ન કરવો. પરંતુ જે ક્ષિપ્ત છે તે કોણ મિથ્યા કરી શકશે?

ચિત્રવર્મા--તું કહે છે તે ખરું છે પ્રિયા. મારો પણ એજ મત થાય છે. આજ સીમંતિની ક્યાં ગઈ છે વારું?

સત્યવતી--સ્વામીનાથ, તેને એની પોતાની દશા વિષે તેની સખીઓથી જાણ થતાં તે યાજ્ઞવલ્કય ઋષિની પત્ની મૈત્રીદેવી પાસે ગઈ છે. હવે આવવી જોઈએ ખરી.

ચિત્રવર્મા--ત્યાં જવાથી શું થશે પ્રિયા?

સત્યવતી--મહારાજ, કોઈ વ્રત, દાન, નિયમ, તપ, યતાવશે તે પ્રમાણે સીમંતિનીએ કરવું એમ તેની ઇચ્છા છે.

ચિત્રવર્મા--ખરું છે. ઉપાએ પાર્વતીપર તપ કરી સ્વામી સુખ માગી લીધું હતું. તેમ સીમંતિનીને ઇશ્વર કૃપા થાય એજ ઇચ્છું.

(સીમંતિની સખીઓ સહિત આવે છે.)

ત્રણે સખીઓ—માતા પિતા, વંદન કરીએ છીએ.

ચિત્રવર્મા—કેમ બહેન, ક્યાં જઈ આવી ?

સીમંતિની—બિનાજી, મૈત્રીદેવી પાસે હું ગઈ હતી; અને તે-
મણે સૂચવ્યું છે તે પ્રમાણે આપ માતા પિતા આજ્ઞા આપશે તો
કરીશ.

ચિત્રવર્મા—હા મારી પુત્રી, તારું શુભ થતું હોય તે માટે સ-
દ્દાની પરવાનગીજ છે. તારી ઈચ્છા પ્રમાણે કરજે. પણ મૈત્રીદેવીએ
શું કહ્યું છે ?

(સીમંતિની સોમ પ્રદોષનું વ્રત કેવી રીતે કરવું તે કહી બ-
તાવે છે.)

સત્યવતી—પુત્રી, એ વ્રત બહુ સારું છે. દેવીની આજ્ઞા પ્રમા-
ણે એ વ્રત નિયમ પાળવાથી સારુંજ થશે.

માવિકા { —બહેન સીમંતિની, મૈત્રીદેવીએ શિખામણનું પદ
ચતુરિકા { આપ્યું છે તે વાંચી સંભળાવશું કે ? માતાજી

પિતાજીની આજ્ઞા હોય તો સખી આપણે ગાઈએ.

સત્યવતી—પુત્રીઓ, તમે સાથે મળી ગાઈ સંભળાવો.

ત્રણે સખીઓ—(ગાય છે.)

૨ ગ આશાગોડી. ૩૫.

સાવધ રહી સતી નારી સદાકાળ સાવધ રહી સતી નારી.

શિયળ નમાઈ સાયવવાની, હિલટ રાખજો સારી— સદાકાળ. ૧

લાલ નીલમ વળી મણેક મોતી, હરખાશે નહિ દિલધારી—સદાકાળ. ૨

નહિજ શોભશે શિયળ ભૂપણ ત્રિણ, મિથ્યા એ અલંકારી— સદાકાળ. ૩

નીતિ તણી હર કંચુકી સળવી, શિયળ બૂધણ સાડી ધારી—સદાકાળ. ૪

કીઓ, ધંતર મંત્રથી પતિ વશ થતો નથી. પરંતુ સત્ય નિયમથી પતિવ્રત પાળી પતિની આજ્ઞાએ અનુસરી પતિથી ઇનાં કર્મ નહિ કરવાથીજ પોતાનો સ્વામી વશ થાય છે. બળકડીઓ સીન એ જેમ સામુશ્વરની ભક્તિ કીધી છે તેમજ તમે પણ કરજો. અને તમારા સ્વામીના સુખ દુઃખમાં ભાગ લઈ કીર્તિવંત થાઓ. પરમેશ્વર તમને સારી ભુદ્ધિ આપે, એજ મારી આશિષ છે.

કન્યાઓ—માતાજી આપની શિખામણુ અને આશિર્વાદ માથે ચડાવીએ છીએ.

સત્યવતી—બહેન સીમંતિની, હવે આ બાળકીઓની પાસે સુંદર શિખામણુની એક ગરબી તું ગવરાવ. તું અને તારી સખીઓ ગાઓ, અને આ બાળકીઓ ઝીઝશે.

ત્રણે સખીઓ—જેમ માજીની આજ્ઞા.

સીમંતિની—(ગાય છે.)

ગરબી. ૨૮

તમે સાંભળો વાત શિયળ તણી,	
ધરો હેત શિખામણુ ચાહી, રહો સત્ય સાહી સતી ધર્મ પાળજો.	૧
શાણી નારી શિયળવંત શોભતી,	
કેવી દીપતી દેવી સમાન, તારો આસ્માન.	સતી. ૨
પતિવ્રતા પ્રભુપદ પામશે,	
તેનાં વામશે દુઃખ તમામ, રાજી રહે રામ.	સતી. ૩
પતિમાંછી ગણી પ્રભુતા રાદા,	
પૂજે નિજ પતિ તણા પાય, આસાંકિત થાય.	સતી. ૪
૩૫ ગુણવતી મર્વહીન છે,	

- જે હોય શિયળવતી નાર, તેના એ આચાર. સતી. ૫
- આ કળિયુગમાં સ્ત્રી જાણે નહિ,
સતી નારી તણા સુવિચાર, પવિત્ર આચર. સતી. ૬
- સતી દમયંતીને સુદોયના,
સીતા અનસૂયા અહલ્યા નાર, અરુન્ધતી સાર. સતી. ૭
- એતો સત્પુગની સહુ નારીઓ,
જેનાં નામ પ્રભાતે લેવાય, પવિત્ર થવાય. સતી. ૮
- ભોગવતી તારામતિ થઈ સતો,
જેણે વશ કીધા સૂર્યદેવ, કીર્તી પતિ સેવ. સતી. ૯
- અત્રિ ઋષિની નારી અનસૂયા,
તેણે બાળ કીધા ત્રણ દેવ, તે પણ પતિ સેવ. સતી. ૧૦
- સાવિત્રી સતીતણા પ્રતપી,
તેણે રવામી કીધો સજીવન, એવી નારી ધન્ય. સતી. ૧૧
- સાસુ શ્વશુરનાં નેત્ર અપાવિયાં,
માત તાતને પુત્ર સો સાચ, સાવિત્રી પ્રતાપ. સતી. ૧૨
- સહુ સૃષ્ટિ સતીને આધારથી
થજે સત્ય તણા વિસ્તાર, જગતમાં અપાર. સતી. ૧૩
- હરિસુખ શિયળ વ્રત ધર્મનું,
નવ ભમરો ભૂલાં સહુ તાર, થશે હિદ્દાર. સતી. ૧૪
- સત્યવતી—સીમંતિની, આ ગરબી ઘણી સુંદર ગવાઈ. હવે

ખહેન માલવિકા, તું આ.

માલવિકા—જેવી આત્મા. (ગાય છે.)

ગરબી. ૨૯

સખી સમરીએ આરદ્ર આત, ગણપતિ દેવાને;

છે સંકર ભોજો નાથ, સેવા કરવાને.

હોઈ પ્રભાતે ભજ્યે બેની, પંચ દેવ પ્રમાણુરે,
વાંચી વિમળા આપો સહુને, ટાળી મન અજ્ઞાન. સેવા. ૧

મનસા વાચ્યા કર્મણાથી પાપ કદી નવ કરીએરે,
નિત્ય પ્રભુનું ધ્યાન ધરીને, ભવસાગરથી તરીએ. સેવા. ૨

જે જે સ્ત્રી જાતિના ધર્મો, સત્ય શિયળને નીતિરે,
પરમ સ્નેહથી પાજો બે'ની, રાખે પ્રભુ તમશું પ્રીતિ. સેવા. ૩

જ્ઞાન માર્ગમાં પગલું ભરવું, છોડી મિથ્યા વાંદરે,
પતિ ગણી પરમેશ્વર જેવો, હૃદિસુખ લેવું આપ્નાદ. સેવા. ૪

સત્યવતી--માલવિકા, બહુ સુંદર ગાયું; આવી શિખામણુ સર્વ
બાળાઓને આપતા રહેવી, કે જેથી લેતું મન પવિત્ર રહે. ચતુરિકા
દેવ તાંને વારો આવ્યો. તું કંઈ બીજે વિષય લેજે.

ચતુરિકા--સાહે માછ. (ગાય છે.)

સતી પાર્વતી પરમ પુનિત તું પત્ની મહિપતરામની.-એ રાગ ૩૦

હે સાહેલી, આલો આપણે મળી જઈએ નિશાળમાં

જ્યાં નીતિ રીતિનું જ્ઞાન મળે,

મન મજિનતા અજ્ઞાન ટળે,

નિર્મળ નીર સરખી બુદ્ધિ મળે.

હે સાહેલી. ૧

વળી ભરત ગુંથનની સહુ રીતિ,

શિખવે શીવન રાખી પ્રીતિ,

એવા અનેક હુન્નરની રીતિ.

હે સાહેલી. ૨

ભરતર ભણતર ગુંથન માંહે,

કદી ભૂલ આપણી ને થાએ,

સમજાવે છે શિક્ષક ત્યાં,

હે સાહેલી. ૩

- માખાપતું માન વિચારીને,
 જાણવું ગણવું ધીર ધારીને,
 સ્વધર્મ નીતિએ ચાલીને. હે સાહેલી. ૪
- અધ વૃદ્ધિ અમળોના હક્કમાં,
 મહારાજે મહેર કરી મનમાં,
 તે પાપી બહુ ગામોમાં. હે સાહેલી. ૫
- હવે હોંશ ધરી વિદ્યા લેવી,
 ઐશિય તપ્ત ધણીને દેવી,
 રહેા અવિચળ ગાદો અરણ્ય જેવી. હે સાહેલી. ૬
- બાળાઓની ધણી બૂજ જાણી,
 કરો વિદ્યા ફેરી કમાણી,
 સુબોધ ધરો ઉદમા શાણી. હે સાહેલી. ૭
- આપણુ અબળાના હિન માટે,
 પ્રસંગે ઇનામો આપે,
 અજ્ઞાનપણું ઉરતું કાપે. હે સાહેલી. ૮
- બાળાને ઉત્તેજન મળવા,
 ઇનામો મન ગમતાં કરવાં,
 એ નિયમ કયો સહુ શાળામાં. હે સાહેલી. ૯
- ગુણુ ગાઓ મળી ઉમંગ ધરી,
 જગકર્તા અમર મહેર કરી,
 અવિચળ રાખો આ પૃથ્વી ધણી. હે સાહેલી. ૧૦
- તજ આજસ સહિયર સહુ જોડો,
 અબળા પર ત્રિભુવન છે તુકયો
 હરિસુખ વિલંબ કરો ન જૂઠો. હે સાહેલી. ૧૧

સત્યવતી—ચતુરિકા, તેં તો વળી જુદોજ વિષય લીધો. બહુ સારું ગાયું હો, બહેન, તારી બુદ્ધિ પણ તિક્ષ્ણ છે. (બાળકીઓને) બાળાઓ, તમે પણ એક સુંદર ગરબી ગાઓ.

બાળાઓ—જેમ આજ્ઞા. (ગાય છે.)

ત્રિતાળી ગરબી. ૩૧

કરજે તૈયારી આજે બેન,	રમત ગમત મૂકી દોરે.	૧
તાપે સોનું તવાશે બેન,		રમત. ૨
હમણા પરીક્ષક આવે બેન,		રમત. ૩
રીસે કટી ભરાશે બેન,		રમત. ૪
સુવિધા જો નહિ જોશે બેન,		રમત. ૫
ખરી વિધાનો જશ લેવો બેન,		રમત. ૬
ગમતો ઉત્તર તો દેવો બેન,		રમત. ૭
વચનો વિવેકનાં વદજો બેન,		રમત. ૮
રીઝવી ઇનામો લેજો બેન,		રમત. ૯

ગરબી. ૩૨

આલો સહિયર આપણુ જઈને પરીક્ષકજીને નમીએજી,
વાચન વાંચી રૂડી રીતે, સહુ જનને રીઝવીએ, પાસ ઉતરવુંજી. ૧
લેખાં લાખોનાં લખાવો, પ્રશ્નોત્તરમાં પૂરાંજી,
ઉત્તર દઈશું રૂડી રીતે, નહિ રહે અધૂરા, પાસ ઉતરવુંજી. ૨
વાચન લેખન અને હિસાબો, પ્રશ્નોત્તરમાં પૂરાંજી,
મહેતાજીને માન આપીએ, વિદ્યામાં થઈ શરા, પાસ ઉતરવુંજી. ૩
અનેક રીતે કરો કસોટી, જ્ઞાન વધે અમારુંજી,
અજ્ઞાની અમે જ્ઞાન નથી કે છેવટ શું આવતું, પાસ ઉતરવુંજી. ૪
માફ કરી બૂલ ચૂકો અમારી, અમને પાસ ઉતારોજી,

ઉત્તેજન વિદ્યા દમ આપો, થાશે ધણો સુધારો પાસ ઉતરવું. ૪
નવિન ધનામો આપો અમને, હૈયે હર્ષ ન માયળ,

હાથ અમારે દેખી ધનામો, માતા રાજી થાય, પાસ ઉતરવું. ૬
આજ અમારે આનંદ હેલી, પાસ થઇ ઘેર જાવું,

જ્ઞાનનિધિમાં કરી વધારો, હરિસુખ મૂર્ખ ન રહેવું, પાસ ઉતરવું. ૭

સત્યવતી—વાહ બહુ સાઈ ગાયું, મારી બાળકીઓ, હમેશા

શિક્ષણ માટે ઉતકંઠા રાખવી અને જ્ઞાન સંપાદન કરી તમારી અને

તમારા માતાપિતાની કીર્તિ વધારવી. પ્રિય બાળાઓ, દરેક મનુષ્યનું

મન દીવા જેવું છે. કદી પણ સ્થિર રહેતું નથી. દીવાને સ્થિર રાખવાને

જેમ તેની આસપાસ ચક્રચક્રિત કાચ જડી રાખીએ છીએ, તેમજ

તમારી બુદ્ધિને સ્થિર કરનાર જ્ઞાનથી તમારા હૃદયને સ્થિર રાખો,

જેથી તમારી વૃત્તિ સ્થિર થશે. બહેનો, પૃથ્વીમાં ધન દાટેલું છે, અને

તે ખોદવાથી મળશે, એમ ધારી ધન મેળવવાની ઇચ્છાથી ઊંડું ને

ઊંડું ખોદવાથી આખરે તેમાંથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેમજ તમારી

હૃદય રૂપી પૃથ્વીમાં બુદ્ધિરૂપી ધન દાટેલું છે, તેને તમે ધીમે ધીમે

બહાર કાઢો, અને વૃદ્ધિ કરો. જેથી તમને જ્ઞાન રૂપી ધન મળશે.

બાળાઓ, જેમ એકવાર મેળવેલું દ્રવ્ય જમીનમાં દાટી મૂકવાથી

કટાઇ જાય છે, અને આખરે નાબૂદ થઇ જાય છે, તેમજ તમારી વિ-

દ્યારૂપી ધન તમે એકવાર મેળવી તેને એમનું એમ ઉપયોગ કર્યા વિ-

નાતું રાખી મૂકશો તો જમીનમાં દાટેલા દ્રવ્યની માફક તમારું જ્ઞાન-

રૂપી દ્રવ્ય કાટ ખાશે, અને આખરે નાબૂદ થશે. માટે જેમ મધમાખી

ઉદોગથી નિત્ય નવી વનસ્પતિનો રસ એકઠો કરી આખરે તેમાંથી મ-

ધરૂપી મીઠો પદાર્થ બનાવે છે, તેમજ તમ મધમાખીના જેવા ઉદોગી

થાઓ, નવિન વિદ્યાનો સંગ્રહ કરીને મીઠા મધરૂપ તેનો સાર તમે લ્યો.

અને સર્વને આપો. (શિક્ષકને) વિદ્યાગુરુ, આ સર્વ બાળાઓનું જ્ઞાન જોઈ
આજ માફ મન ધણું પ્રસન્ન થયું છે, એમાંની કોઈને કાવ્ય રચનાની
માહિતી છે કે ?

વિદ્યાગુરુ—માતૃશ્રી, થોડી થોડી^૧ માહિતી સર્વને આપવામાં
આવે છે. આમાંની એક ન્યાયાધીશની પુત્રી માલિનીગૌરીએ એક
શિયળ વિષે ગીતિ બનાવી છે અને તે સારી બોધક છે; આજા હોય
તો ગાઈ સંભળાવવા કહું.

સત્યવતી—વાહ, એતો બહુ સાફ. ખુશીથી ગવરાવો.

વિદ્યાગુરુ—બહેન માલિનીગૌરી, તમારો રચેલ વસંતતિલકા
અને ગીતિ આ સમયે ગાઇ સંભળાવો.

માલિનીગૌરી—જેમ આજા. (ગાય છે.)

વસંતતિલકા. ૩૩

અંબા ગણેશ તમને, નમીને સ્તવું હું
આપો મને શુભ મતિ, વિનતિ કરું છું.
હું ના વહું વચન મુખ થકીજ ફૂડાં,
છે મહેર જે તમ તણી, કરું કાવ્ય રૂડાં.

ગીતિ. ૩૪

સલ શિયળ ને નીતિ, રહી સ્વધર્મે પાળો સ્ત્રી ધર્મો;
મિથ્યા વાદો મૂકી, સેવા કરવી ધાળી સતકર્મો. ૧
પતિવ્રત ધાળી પ્રીતે, નિલ્લ ભજન સેવન પતિનું કરવું;
અન્ય પુરુષ પિતૃ વ્રાતા, નિજ મનમાં સમજી પગલું ભરવું. ૨
આ સંસાર રામુદે, મન મોજાં ઉછળે છે નિજ ઉરમાં;
નીતિ નાવમાં બેસી, સલ શિયળથી રે તરવું પૂરમાં. ૩
મન વેગી જે અશ્વો, અવગ સવળ ફરતાને અટકાવો;

પ્રભુ પદ રાખી પ્રીતિ, યશ દુનિયામાં લઈને લ્યો લાવે. ૪
 બ્રહ્મો શરમ મન માંહી, નીચું ન્યાળી વધું જન સંગે;
 રાજી રહે પ્રભુ એથી, વળી વધે સુંદરતા રે અંગે. ૫
 શોભાવો નિજ માતા, વળી સહોદર સહુ નિજ પિતાજી;
 શોભી સુંદર ગુણથી, રહો સુખી સંસારે થઈ રાજી. ૬
 આશિષ શિર લઈ સહુની, ભાવ થકી ભજવા શ્રી ત્રિપુરારી;
 હરિસુખ છે સાચું, નવ વિસરવા મનથી મુરારી. ૭

સત્યવતી—વાહ બહુ સારું ગાયું. જેવું પવિત્ર નામ છે તેવુંજ
 કાવ્ય છે. કાવ્ય રચના બહુ સારી છે. હમેશાં એવા સદ્બોધ સર્વ
 બાળકોએએ ધ્યાનમાં રાખવા. સત્સંગ કરી દુર્જનથી દૂર રહેવું.
 (વિદ્યાગુરુને) હવે તમે સર્વને ઇનામ આપી, ધૂટી આપો. આ
 માલિનીગૌરીને સુવર્ણ મુદ્રિકા અને કંઠમાં પહેરવાની માળા આપજો.

વિદ્યાગુરુ—જેમ આજ્ઞા. (ઈનામો આપે છે. બાળાઓ નમન
 કરે છે.)

મેળાવડો વિસર્જન થાય છે.

પ્રવેશ. ૧૧

સ્થળ—રાજાની કચેરી.

રાજા ચિત્રવર્મા, પ્રધાન, કિંગેરે સલાજનો, પછીથી જોશી.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી ! આજ જોશી મહારાજ હજુ કેમ નથી
 આવ્યા ?

પ્રધાન—મહારાજ, આજા હોય તો તેડવા મોકલું.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રધાનજી, આજ આપણે તેને નૈપથદેશ કુંક-
 પત્રિકા લઈ મોકલવા છે. તો તેને સત્તર બોલાવો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા. (પ્રતિહારને જોશીને જોલાવવા મોકલે છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, જોશી મહારાજ હજી આવ્યા નથી તે-
ટલો વખત વારાંગનાનું ગાયન સાંભળશું. માટે તેમને તેડાવો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા, મહારાજ. (વારાંગનાને જોલાવવા મો-
કલે છે. વારાંગના આવે છે.)

વારાંગના—સલામ કરીને ગાય છે.

મધુબનમેં ગુજરીયાં લંટી—એ રાગ. ૩૬

મધુબનમેં મોરલિયાં વાગી, હુંતો ભરનિદ્રાથી જાગીરે— મધુબન

મોરલિયાં રસ પીએ મોહનનો, અધર તણો સુભાગીરે— મધુબન ૧

મોરલિયાંનો મધુર સુંદર સ્વર, મોહનની લે લાગીરે— મધુબન ૨

વૃંદાવનની વાટડીએ હું, લજ્જા તજી ગઈ લાગીરે— મધુબન ૩

સાસુડી મારી પૂછવા લાગી, નણુલ પૂઠે લાગીરે— મધુબન ૪

કંથ તણો લય ભવમાં ભૂલી, હરિસુખ લેવા લાગીરે— મધુબન ૫

ચિત્રવર્મા—વાહ પ્રધાનજી, આજ આ નાયકએ ગાયન ધણું
સારું ગાયું. તેને ખુશી કરવા યોગ્ય ઇનામ આપો.

પ્રધાન—ખડુ રાઈ મહારાજ, જેમ આજ્ઞા.

પ્રતિહાર—મહારાજ, વિદ્યાધર જોશી આવવા રજા માગે છે.

ચિત્રવર્મા—તેને આવવા દો. (જોશી આવે છે.)

જોશી—મહારાજ, વંદન કરું છું. નારાયણ! નારાયણ! નારાયણ!

ચિત્રવર્મા—જોશી મહારાજ, મારી પુત્રી સીમંતિનીનો વિવાહ

મેં નૈપથ દેશના રાજા ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદની સાથે કરવા ધારે-
લો છે. તો તે આપણા યોગ્ય છે કે કેમ?

જોશી—મહારાજ, ખરેજ એના જેવો રૂપ, લક્ષણ અને લા-

વશ્યતા તથા ગુણવાળો ખીજો કોઈ કુંવર નથી. પરંતુ જાહેન સીમં-

તિનીને અનુકુળ આવે તે રાજ કુંવરને, સ્વયંવર રચી, વરમાળ આ-
રોપાવવી.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, પુત્રીનો સ્વાર્થ કેમ સુધારવો તે
અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. તે પોતાની મેળે વર પસંદ કરે
અને માતા પિતા જાણે નહિ એ રીત અને બીલકુલ પસંદ નથી. એ
રીતને હું અપમાન ગણું છું. મારી પુત્રી એવી સુશીલ છે, કે તે પો-
તાના માતાપિતાની મરજી વિરુદ્ધ કદી વર્તતીજ નથી. વળી એ કે
સ્વયંવર રચીને સીતાએ, દમયંતીએ, સંયુક્તાએ વરમાળ આરોપી
હતી તેમાં આશાખંધી આવેલા રાજાઓ નિરાશ થઈ જવાથી ઘણાં
વિધનો નડ્યાં છે. તે વાતનો વિચાર કરતાં એ રીતે હું પસંદ કર-
તો નથી.

જેશી—મહારાજ, આપની જેમ ઇચ્છા. મેં મારા ધર્મ પ્રમા-
ણે આપના ધ્યાનપર આવવા રાજ્ય નિયમ દર્શાવ્યો છે મહારાજ.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, રાજ્યરીતિ પ્રમાણે સર્વેને આમ-
ત્રણ તો કરવામાં આવશેજ. પરંતુ ફેર માત્ર એજ કે કુંકુંપત્રિકામાં
‘પ્રુદ્ધ’ દર્શાવવામાં આવશે કે સીમંતિની ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદજેડે
વરશે અને વરમાળ આરોપશે. માંગલિક કાર્યમાં સહુ ખુશીથી ભા-
ગ લેશે.

જેશી—મહુ સાહે મહારાજ, જેવી આપની ઇચ્છા.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, કર્તા ઇશ્વર છે, આપણે તો ફક્ત
સાક્ષી ભૂત જામીન તરીકે છીએ. તે ફરજ આપણે બજાવવી અને
જુઓ કે ક્યે દિવસ શુભ લગ્ન આવે છે ?

જેશી—(દીપણું જોઈને) મહારાજ, લગ્ન તો સારામાં સારાં
વસંતપંચમીનાજ આવે છે.

ચિત્રવર્મા—બહુ સારું કંકાત્રી લખી લઇને સત્તર જાઓ, અત્રે
અર્ચ માટે પ્રધાનશ્રીને આજ્ઞા આપીશ.

જોશી—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આજ્ઞા. હવે હું રજા લઉં છું.
(જાય છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનશ્રી, હવે તમે સૌ દેશો દેશના રાજાને કંકા-
ત્રી લખી માનપૂર્વક આમંત્રણ કરજો. કંકાત્રીમાં લખવું કે ચંદ્રસેનના
પુત્ર ચંદ્રાંગદને પુત્રી સીમંતિની વરમાળ આરોપશે. તે પ્રસંગે સૌ પ-
ધારી લક્ષ્મ મંડપને શોભાવશે.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આપની આજ્ઞા.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનશ્રી, હવે તમે સર્વ લક્ષ્મ સાહિત્યની તૈયારી
ત્વરાથી કરવી શરૂ કરજો. જોશી મહારાજને મુસાફરી, વાહન વિગેરે
અર્ચનો બદોબસ્ત કરી આપજો. હવે હું અંતઃપુરમાં જાઉં છું. કચેરી
બરખાસ્ત કરો.

પ્રધાન—જેમ આજ્ઞા, મહારાજ.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૨

સ્થળ —નૈષધ દેશમાં ચંદ્રસેનના રાજ્ય મહેલ.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, તથા પુત્ર ચંદ્રાંગદ.

યશવતી—સ્વામીનાથ, હવે આપની ઉત્તર અવસ્થા થવા આવી,
તો રાજ્યકાળમાં ચંદ્રાંગદ માહીતગાર થાય તો આપને ઘણો વિ-
સામો મળે.

ચંદ્રસેન—હા પ્રિયા, તે ખરું છે. અત્રે પુત્ર ચંદ્રાંગદ તે પ્ર-
માણે જરૂરી કામકાજમાં મન રાખે છે ખરો.

અંદ્રાંગદ—માતૃશ્રી, મારા પિતાજીની છાયામાં રાજ્યની સંભાળ રાખવા હું શીખું છું.

યશવતી—બહુ સારું મારા વહાણ પુત્ર રાજ્યની સ્થિતિ ખટ-પટને લીધે ઘણી બગડેલી છે.

અંદ્રાંગદ—માજી, હમણા તેમાં ઘણો સુધારો થયો છે. તે પિતાજીના ધ્યાનમાં હશેજ.

અંદ્રસેન—હા પુત્ર, તને ધન્ય છે. અને તે માટે હું પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે તેણે તારા જેવા પુત્ર રાજની પુષ્ક ઉમરે દયા કરી રાજ્ય તારું. નહિતો આપણો પિત્રાર્થ કૂરસેન રાજ્યપર તરાપ મારવાને તત્પરજ હતો. એમજ આશા બાંધી બેઠો હતો કે જ્યારે તારે એ રાજ્ય આપણું છે.

યશવતી—ખરેખર તે તો એમજ ધારતો હતો કે પુત્ર નથી તો રાજ્ય કોતું છે ? માર્જજ છે.

અંદ્રસેન—હજી પણ તે દુષ્ટ લાગ આવે તો રાજ્ય બચાવી ખડયા વગર રહેશે નહિ.

અંદ્રાંગદ—અરે પિતાજી, તેના શું ભાર છે ?

(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, મગધ દેશથી કોઈ વિદ્યાધર નામે જોશી આવ્યો છે.

અંદ્રાંગદ—તેને અંદર આવવા દો.

જોશી—કલ્યાણભરતુ રાજેન્દ્ર !

અંદ્રસેન—જોશી મહારાજ ! ક્યાંથી પધાર્યા ?

જોશી—મગધદેશથી રાજા ચિત્રવર્માએ આપને દંડવત કલ્પ છે, અને કુંકુપાત્રકા આપી છે.

ચંદ્રસેન—(કંકાત્રી લઈ વાંચીને) જોશી મહારાજ, આમાં ક્ષમ્યા પ્રમાણે અમે આવી પહોંચીશું. હવે તમે અત્યારે તો ઉતારે રહો. સવારે જજો.

(પ્રતિહારને) પ્રતિહાર, આ જોશી મહારાજને ધન વસ્ત્ર વગેરે આપી ભોજન કરાવવા લઈ જા. ઘટતો જદોખસ્ત કરજો.

પ્રતિહાર—બહુ સારું મહારાજ. જેમ આજ્ઞા.

ચંદ્રસેન—પ્રતિહાર, પ્રધાનશ્રીને કહેજો કે આપણે સૌ સ્વારી સહિત મગધ દેશ જવા નીકળવા છું. માટે લક્ષ્મી તૈયારી સર્વે કરી મૂકે.

પ્રતિહાર—જેમ આજ્ઞા મહારાજ.

જોશી—મહારાજનું કલ્યાણ થાઓ. હવે હું જાઉં છું. (મનમાં) અહા ! આ સીમંતિની બહેનના પતિની શું કાંતિ ! જાણે પૂર્ણિમાનો ચંદ્રજ ઉદય થયો ! જેવું નામ, તેવીજ કાંતિ અને તેવાજ ગુણ છે. ખરે તેના દર્શનથીજ મારો જન્મ સફળ થયો. પણ આ સીમંતિની બાએ આપેલી પત્રિકા કેવી રીતે આપવી ? પણ હાં ! મને રસ્તો સૂજ્યો ખરો. હાલ તો હું મારી પાસેજ રાખું. પછીથી ચંદ્રાંગદ લાઈ જ્યારે પોતાના મહેલમાં જશે ત્યારે તેના અનુચરને આપીશ. તે તે મને આપશે. હા એજ ઠીક છે. (જાય છે.)

યશવતી—આણનાથ, એ કુંકુપત્રિકા શેની છે ? હુંતો કંઈ સમજી શકી નહિ. કંઈકે લક્ષ સંબંધી હશે.

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, મગધ દેશના રાજાએ પોતાની પુત્રીનો વિવાહ આપણા પુત્ર ચંદ્રાંગદ સાથે કરવા કંકાત્રી મોકલી છે.

યશવતી—બહુ સારું થયું. મારા મનમાં હતું તેજ થયું. એ સીમંતિની ધણીજ સુશીલ છે.

અંદ્રસેન--પુત્ર, આ બાળકમાં તારો શો વિચાર છે ? મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારૂં લક્ષ્ય થાય, એ મારે તો ખરેખરો લા'વો લેવાનો છે.

અંદ્રાંગદ--પિતાજી, માતા પિતા તેના પુત્રના હિત માટે કંઈ થોડાં લાગણીવાળાં હોતાં નથી, કે હું આપની વિરુદ્ધ જઉં. આપ જે કરશો તે યોગ્યજ કરશો.

અંદ્રસેન--સારું, મારા સદ્ગુણી પુત્ર. હવે લક્ષ્યમાં જવાની તૈયારી કરવાની છે. તે તું નથા તારાં માતૃશ્રી બંન્ને કરવા મારી.

યશવતી--અહુ સારું મહારાજ. પણ હાલ સમય યદ્ય ગયો છે. તેથી ભોજન અર્થે પધારો સ્વામીનાથ.

અંદ્રસેન--આયો.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૩

સ્થળ--સીમંતિનીના મહેલ.

સીમંતિની અને તેની સખીઓ; પછીથી રાણી સલવતી.

સીમંતિની--સખી માલવિકા, હાલમાં મારું મન ખુશી અને દિલગીરી બે વાતથી ભ્રમિત થાય છે. જેમ આકાશે વાદળી ચઢે તે અધકાર હોય તેમ

માલવિકા--ખડું છે સખી. લક્ષ્ય થશે તે વિષે ખુશી, અને ભવિષ્યનો વિચાર આવતાં દિલગીરી થયા વિના રહેજ નહિ.

અતુરિકા--સખી, એમ આખો દિવસ વિચાર કરવાથી શુ બ્રજ છે ? હવેતો આનંદમાંજ રહેવું. તારા માતા પિતાએ કેવો સારો ગુણિ-યક્ષ 'સ્વામી' શોધ્યો છે ?

માલવિકા--હા સખી, કુંવરનો ઘણોજ સારો છે. ગુણિયલ અને વળી જેવું નામ છે તેવુંજ રૂપ છે. મખી સીમંતિની, આજ તું દિલ-

ગીર છે, તો તારું મન રંજન કરવા માટે ચાલ આપણે ગોપ ગુરૂંથીએ.

સીમંતિની—હા, ચાલો બહેન.

સર્વે—(ગોપ ગુરૂં છે અને ગાય છે.)

સહિયર શરદ પૂનમની રાત બહુ રણિયામણી હો રાજ—એ રાગ ૩૭

સહિયર શું કહું દુઃખની વાત મોહન મેલી ગયા હો આજ દહાડા કેમ

જશે હી રાજ,

૩ડી રમવા સરખી રાત, ગોવિંદ ગોકુળે ગમ્યા હો આજ—દહાડા.

વહાલા વિના વેરણ રાત હવે તો જશે નહિ હો આજ—દહાડા.

૩ડી ઋતુ વસંતની, પૂર્ણ પૂનમની રાત,

રમવા આરત રાધિકા, ભૂલ્યાં ગોકુળનાથ.

સખી દ્રાગણિયા કંઈ લાખ લખાવ્યા લાલને હો આજ—દહાડા.

તોયે નાચ્યા મારા નાથ નમેરા બહુ થયા હો આજ—દહાડા. ૧

જળ વિણ ન જીવે માછલી, ચંદ્ર વિનાની રાત;

સૂર્ય ઉદય વિણ શોભતી, દીસે જેવી પ્રભાત.

જીવન જીવ વિનાની રહી છે ૩ડી રાધિકા હો આજ—દહાડા.

વહાલે વૃજ વનિતા વિસારી ગોવિંદજી ઘટે નહિ હો આજ—દહાડા. ૨

(દાસીઓ આવે છે.)

દાસી—બહેન સીમંતિની બા, માતૃશ્રી હમણા આપની પાસે

પધારે છે, અને અમને અગાઉથી મોકલ્યાં છે. (રાણી આવે છે.)

સીમંતિની—માજી, વંદન કરું.

સંત્યવતી—પુત્રી, અખંડ સૌભાગ્યવતી થા.

માલવિકા { —માજી, આપ અત્રે પધાર્યાં તેથી અમે તે અ-

ચતુરિકા { મારી સખી ઘણાં ખુશ થયાં છીએ.

સત્યવતી—હા મારી વહાલી બાળકીઓ. સીમંતિનીનો વિવાહ

કરવાની ધામધૂમ ચાલી રહી છે. તેવામાં મહારાજશ્રીએ મને સૂચના કરી કે પુત્રી સીમંતિનીનો વિવાહ આપણે નૈપથ દેશના કુંવર ચંદ્રાંગદ સાથે કરવાની તૈયારી કરી છે. તે વાત તેને ગમતી છે કે કેમ? તે પૂછવાની આપણી ફરજ છે. તે વિષે તેની સંમતિ લઈ આવ. તેથી હું સીમંતિનીને પૂછવા આવી છું.

સીમંતિની—માથા, અને બોલાતી કેમ નહિ? આપે માટે માટે આવો શ્રમ લીધો ગાજી?

સત્યવતી—બેટા, તારા પિતાજી સમક્ષ તું લગ્નને લીધે કંઈ કહી શકે નહિ. બોલ બહેન, ચંદ્રાંગદ વર તને મમે છે? કે તું તારી મેળે શોધી લઈશ?

સીમંતિની—માજી, એ શું બોલ્યાં? આપની વિરૂદ્ધ હું કદી થઈ છું? તમે તો યોગ્ય વર સાથે વરાવી, પરંતુ કદી તેમ ન હોય તોપણ શું? હું મારી પિતૃ તથા પતિ ભક્તિમાં ચુકું એવી તમારી પુત્રી નથી.

માલવિકા } —માજી, અમારી સખી સત્ય કહે છે. વૃક્ષ તે-
અતુરિકા } વાંજ ફળ હોય છે. જેવાં આપ સુવિચારી છો
નેવીજ આ અમારી સખી છે.

સત્યવતી—વહાલી પુત્રી, તું ખરું કહે છે. ખરેજ, તું મારાં કરેલાં કાર્યને માન આપે છે.

સીમંતિની—માજી હું ખુશી છું, અને મારો જન્મ આપ જેવાં માતાપિતાની સહાયતાથી સફળ થયેલો માનું છું.

સોરઠો ૨૮

ધન ધન છે મુજ દિન, સફળ જન્મારો મોહરો,
આ જીવતરને ધન, સ્વામી સારો સાંપડ્યો.

ધ્રુવ દેવ કૃપાય, અમૃત તો મુજને મળ્યું,

લાગું માજી પાય, ભાગ્યોદય થયું માહરું.

સત્યવતી--તું ખુશી છે તેથી હું ઘણો સંતોષ પામી છું. હવે

હું જાઉં છું. તમે પણ બધા આવો. જ્ઞેન પરણીને અખંડ સૌભાગ્ય
ભોગવ એજ અંતર આશિષ છે.

ત્રણે સખીઓ--જેવી માજીની આજ્ઞા.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪.

સ્થળ--નૈષધદેશમાં ચંદ્રાંગદનો મહેલ.

ચંદ્રાંગદ, તથા તેના બન્ને મિત્રો. પછીથી સિપાઇ.

ભાનુસિંહ--કેમ મિત્ર ચંદ્રાંગદ, આજ શું વિચારમાં પડ્યા
છે? કંઈ વાતચીત કર્યા સિવાય મૌન બેસી રહ્યા છો એ શું?

સૂર્યસિંહ--હા ભાનુસિંહ, તમે કહો છો તે ખરું છે. મારા મન
નથી પણ હું વિચાર કરતો હતો કે આજ આપણા મિત્ર કંઈક વિ-
ચારમાં છે.

ચંદ્રાંગદ--મિત્રો, તમે આજ બે જણા એક સંપે એકી ન-
જરે અને એકજ વિચારે મારી વૃત્તિ જાણી લીધી કે શું? હોય ભાઈ
ભાનુ કહેતાં સૂર્ય અને સૂર્ય કહેતાં ભાનુ એકજ અર્થી નામ એટલે
અંતઃકરણ, વિચારબુદ્ધિ, અને વૃત્તિ એકજ હોય તેમાં શું નવાઈ?
વળી સર્વવ્યાપક એટલે પર અંતરની વાત પણ જાણીજ શકો તો.

ભાનુ--ત્યારે શું તમે ના કહી શકશો કે તમે વિચારમાં નથી?

સૂર્ય--ભાઈ ભાનુ, આપણા મિત્ર હવે આપણાથી ભેદ રાખે
છે. પણ મન એક છે એટલે અંતરવ્યાધિ જાણીજ શકીએ. તમે ન-

થી જાણુતા કે તેમના લગ્ન મગધ દેશના રાજાની કુંવરી સીમંતિની સાથે થવાના છે.

ભાનુ—હા, હા, ખરું એ તો હું જૂઠી ગયો. ભાઈ હવે તેને મળવાતે તો ઘણાજ થોડા દિવસ રહ્યા છે. ત્યારે હવે તો આનંદી થાઓ.

ચંદ્રાંગદ—મિત્ર, તમે તો મારો મસ્કરી કરવા માંડી. પણ ભાઈ, તમે જમી બેઠેલા તેને જીવ્યાંની જીવ ક્યાંથીજ હોય ? ખરે પ્રિયમિત્ર, હવે મારું મન તો એ ચંદ્રમુખીને નીરખવાને બહુજ ઉત્કેહિત થયું છે. અને અહોનિશ એજ વિચારમાં આ અધીરું મન દોરાયાં કરે છે.

સૂર્ય—ખરું છે. પ્રિયમિત્ર, રસિક ભ્રમર કમળનો સુરસ લેવાને હમેશાં ઉત્કેહિત હોય છે. મિત્ર, તેને આપે દામવાર જોઈ છે કે ?

ચંદ્રાંગદ—પ્રિય મિત્ર, મેં તેને જોઈતો નથીજ. પરંતુ તેના સુગુણ વિષે પ્રસંશા જેમ કસ્તૂરીની સુગંધ સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહે તેવી પ્રસરી રહેલી છે. એના ગુણનું વર્ણન જ્યારથી મેં જાણ્યું છે, ત્યારથીજ મારું મન તેમા રમી રહ્યું છે. તે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે મારાપર કૃપા કરી એ સ્વ મારે હસ્ત સુપ્રત કર્યું તેથી તે કીરતારનો આભાર થયો છે.

ભાનુ—જેના ગુણની ગણના નથી, તેના રૂપમા શું ખામી હોય ?

ચંદ્રાંગદ—મિત્ર, ખરું પૂછો તો હુંતો રૂપ કરતાં ગુણને વધુ પ્રસંદ કરું છું. રૂપથી મોહવાનું નથી. ગુણહીન ધોળાં ગધેડાં પણ હોય છે. તે કાંઈ શોભી નીકળે છે ? નહિજ.

સૂર્ય—ખરૂં છે મિત્ર. સાધ્વી સ્ત્રી તેના શીલગુણથી જોમ સૂ-
ર્યના કિરણોથી શોભી રહે છે તેમજ દુનિયામાં દીપી રહે છે. અને
રૂપવંતી દુરાચારી સ્ત્રી પોતાની કાંતિ સુંદર છતાં કલંકથી કુરૂપ થાય
છે. તેથીજ રૂપ કરતાં ગુણની ગણના વિશેષ થાય છે.

(સિપાઈ આવે છે.)

સિપાઈ—મહારાજ, વંદન કરું છું. આ કાગળ મગધદેશથી પ્રા-
પ્ત થયો છે તેણે આપને આપ્યો છે.

(કાગળ આપે છે.)

અંદ્રાંગદ—(કાગળ લઈ હર્ષથી વાંચે છે.)

“શિરછત્ર વિધાનિધિ પ્રાણાધાર પતિ,

ગુરુ ગોવિંદના મહિમાનો રાગ. ૩૯

સ્વસ્તિ શ્રીરે નૈષધ દેશ સુંદર શોભેરે,

જ્યાં સુગુણ વિભૂષિત અંદ્ર ભારો આપેરે. ૧

નળ કુળમાં નીપજ્યા નાથ સલ્લના સાગરેરે,

પૂરણ પુન્યેથી હુંજ પામી આ વરેરે. ૨

હું મગધ દેશથી આજ સીમંતિની યાચુરે,

સ્વીકારો મુજ પ્રણામ પાચે લાગુરે. ૩

નવ જોયું તમોરૂં મુખ સ્વપ્ને સ્વામીરે,

અંતર આત્મા છો એક અંતર યામીરે. ૪

શુભ પૂર્વની પ્રમૃતથીજ અમૃત પામીરે,

સ્વીકારી પ્રીતિ મુજ લેજો સ્વામીરે. ૫

શુભ લક્ષ લીધું છે નાથ માહ મહિમામારે,

છે વસંતપંચમી દિન પૂરો મહિમાનોરે. ૬

મમ વસંત વિલાસી નાથ વહેલા વળજેરે,
 વેગે ચંદ્રાંગદ નાથ આવી મળજેરે. ૭
 રૂપ યૌવનને ગુણશીલ વિદ્યા વિધિરે,
 પ્રભુએ સોંપ્યો શુભનાથ કૃતારથ કીધીરે. ૮
 શુભ સુખડ કસ્તૂરી વાસ, મધળે બહેકરે,
 તમ શુભ ગુણ કેરી નાથ સરિતા વહેછેરે. ૯
 નિજ દાસી ગણીને દોષ સુધા લેજેરે
 વિરહાગ્નિ કેરું દુઃખ નિવારી દેજેરે. ૧૦

ચંદ્રઉદયની રાહ જોતી બેઠેલી પ્રેમી ચંદ્રિકા

સીમતિનીના પ્રણામ આપના ચરણ-

કમળમાં નિવેદન થાઓ.”

મિત્રો આ કામળથી મારું મન ખરેજ વ્યાકુળ થઈ ગયું છે.
 જેમ બળતામાં ધૂતધારા થવાથી પ્રજ્વલિત થાય, તેમજ તેના પ્યાર-
 રૂપી ધૂતધારાએ આ મારા અંતરના કામાગ્નિને પ્રદિપ્ત કર્યો છે. શું
 તેની લખવાની રીતિ ! શું તેની પ્રીતિ અને શું તેની નીતિ ! આ પ્ર-
 ત્તના લખાણથીજ જાણાઈ આવે છે.

ભાતુ—મિત્ર, વળી અક્ષર પણ કેવા સુંદર છે ? એવી સદ્-
 ગુણી અર્ધાગના મળવાથી જેવા તમે સુખી થશો તેવાજ અમે તમારા
 મિત્રો ખુશી થઈશું.

સૂર્ય—ભાઈ, એમાં શો સંદેહ ? હવે આપણે મગધદેશ જવા-
 ની તૈયારી કરવી શરૂ કરે. હવે તો એક અઠવાડિયું પણ નથી. કેમ
 મિત્ર, અમને સાથે તેડી જશો કે નહિ ?

અંદ્રાંગદ—મિત્રો, તમારા વિના મને ઘડીએ ચાલે તેમ નથી. મારા વિયોગી પીડાતા મનને તમારા પ્રેમાળ અને શીતલ વચનો રૂપ સ્વચ્છ જળથી શાંતિ વળે છે. નહિતો આ અધીરું મન તદન ગાંડું જ બની જાય.

ભાનુ—ભાઈ, પ્રેમ, એવોજ છે. પ્રેમમાં ક્યો, માણસ ગાંડો નથી થયો ? મોટા મુનિવર પણ પ્રેમથી ગાંડા બની તપથી ચલિત થયા છે. મહેશ્વર પણ ભીલડીરૂપે પાર્વતીના પ્રેમમાં તપ ચૂક્યા છે, અને બ્રહ્મા પણ દક્ષ પાર્વતીનું અંગુષ્ઠ જોઈ વ્યાકુલ થઈ શંકરના ક્રોધને પાત્ર થયા છે. તો ભાઈ આપણે મનુષ્ય જાત મોહને વશ થઈએ તેમાં શું નવાઈ જેવું છે ?

અંદ્રાંગદ—પ્રિય મિત્ર, ચાલો આપણે જરા ખુદી હવામાં ફરી આવીએ વળી જવાનો સમય પાસે આવશે એટલે સર્વ સામગ્રી કરાવવામાં ફરવા જવાનો વખત મળશે નહિ. કેમ સૂર્યસિંહ, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

સૂર્ય—હા ચાલો જરા ખુદી હવાથી શીતલ પવનની લહેરથી, તમારા મનને પણ જરા શાંતિ થશે. ચાલો જરા ફરી આવીએ.

અંદ્રાંગદ—પણ મિત્ર, આ ડાગળનો જવાબ લખી લઉં અને પછી આપણે જઈએ, કેમકે સાંથી આવનાર જોશી પાછા દાલેજ જવાના છે.

સૂર્ય—હા મિત્ર, એ કામ પહેલું કરીશો પછી આપણે જઈએ.

અંદ્રાંગદ—એમજ કહું છું. (ડાગળ લખે છે અને અનુચરને આપે છે. પછી સર્વે જાય છે.

પ્રવેશ. ૧૪

૨થળ—સીમંતિનીના મહેલ.

સીમંતિની, પછીથી માલવિકા અને ચતુરિકા.

સીમંતિની—(મનમાં) અહો કારતાર, તે મને આ ભવમાં સદ્ગુણી ભરથાર આપી કૃતાર્થ કરી. તેમજ હે દીનાનાથ, હવે તું નિરંતર સહાય કરજે. જેમ પાંડુપુત્રોને લાક્ષા ગૃહમાંથી ઉગાર્યા, તેમજ આ મારી દશાના ગૃહથી ઘેરાયેલા નસીબની સહાય કરી, મારા સ્વામીને ચિરંજીવી કરજે. હે દીનદયાળ, હુંતો તારેજ શરણે છું. હે ભક્ત વત્સલ ભગવાન, જેમ સર્વ ભક્તોને સહાય કરી તેમ હું દીન બાળકી હિપર નિરંતર કૃપાળુ થજો. (ચોકીને) અરે, મેં તો વિચારમાં ને વિચારમાં આ નૈષધ દેશથી આવેલી પત્રિકા, જે મને જોશીએ આપી છે તે, મહેલમાં આવી વાંચવાને વિચાર કરેલો અને તે ગળવામાં મૂકેલી પરંતુ અત્યાર સુધી તે વાંચી શકી નહિ. હું કેવી બેભાન ! કે પ્રાણુનાથે પ્રીતિભર્યો પત્ર મોકલ્યો પણ મને વાંચવાતું જરા યાદ પણ રહ્યું નહિ. હે પ્રભુ, એ બૂલની તું મારા પતિ પાસે ક્ષમા અપાવજે.

(પત્ર વાંચે છે.)

“પ્રિયા સીમંતિની,

શિખરિણી. ૪૦

સુગુણા બહાલીતું, કમળ મુખ કાંતિ શશિ સમી,
 નિહાળું હું ક્યારે, નિશ્ચિન રહ્યા આતુર બની;
 પ્રીતિ પત્રે બહાલી, મનમથ થયો મસ્તજ અરે,
 લીધો ઘેરી કામે, નથીજ મન શુદ્ધિ રહી ખરે.

અહો ંહાલી તારા, હર કમળ વિના બ્રમર આ,
 નહિ જાયે ખીજે, અવર સહુ પુષ્પો ગણી વૃથા;
 વસુ પત્ની મારી, શશિ રૂપ વસ્યો આ તુજ મને,
 મળું વેગે આવી, તુજ રસ પીવા આતુર બને. ૨

ખરે પ્રિયા, તારા ખારના આકર્ષણે આ મારા હૃદયના હંસને તે
 તારા પવિત્ર સરોવરમાં નિર્મળ નીર પીવાને રસિક ખ્યાર રૂપી રસીથી
 ખેંચી લીધો છે. પ્રિયા, તારા ખ્યાર રૂપી અમૃતનો ખ્યાલો પીવાને આ
 મારું ઉત્કંઠિત હૃદય તલપી રહ્યું છે.

માલિની. ૪૧

હૃદય કમળ તરસે, નિર્મળું તુજવારી,
 તલપિત જીવ થાયે, તે પીવા પ્રાણુખ્યારી;
 શરીર અહિંજ મારું, હંસ છે તુજ પાસે,
 સરસ રસ રસીએ, ખેંચતું પ્રેમી પાસે. ૧
 સુધડ રસ પીવાને, પ્રીત ખ્યાલો ધરીને,
 નિકટ નિકટ આવું, ંહાલ વેગે કરીને;
 નથી નિરખી નયને, દિલ ધારેલી આપી,
 પૂરવ લવની પ્રીતે, ઇશ ત્રુઠ્યા અમાપી. ૨

પ્રિયા, ખરેજ આ ચક્ષુએ નીરખી નથી, તોપણ જે ચંદ્ર પો-
 તાના કિરણોથી પૃથ્વીનો રસ આકર્ષી લેછે, તેમજ હે પ્રિયા, તારા
 નિર્મળ ખ્યાર મારા અંતઃકરણને આકર્ષી તારા તરફ ખેંચી લેછે. જેમ
 સૂર્યના કિરણો પૃથ્વીપર પ્રસરી રહ્યાં છે, જેમ કસ્તુરીની સુવાસ કદી
 પૂણું ઢાંકી રહેતી નથી, તેમ તારા સદૃશ્યની સુમધી કીર્તિના કીરણો

પ્રસન્નવાદી, આ માઈ' મન મોહિત થયું છે. ખરે, પરમ કૃપાળુ પર-
મેશ્વરનો હું મારા અંતઃકરણથી આભાર માનું છું કે જેને હું મારી અ-
ર્થાગના કરવા ધારી રહ્યા હતા તેજ સુગુણ સુંદરી, પ્રીતિની પદ્મિની,
તે કીરતારે મને આપી તો હે પ્રિયા, હું તે ઇષ્ટ દેવનો ઉપકાર માનું
છું, તને મળવા ચાહું છું અને હવે સત્વર આવવા તત્પર થાઉં છું.

તારો હૃદય કમળમાં પૂરાયેલો બ્રમર
અંદ્રાંગદ.

અહા શું સુંદર રસિક કવિતા લખી છે! ખરે પ્રાણનાથ, તમારા
પવિત્ર પ્રેમનો ચિતાર આખેહુલ્લ આ પત્રદ્વારા દર્શાવી મારા મનની અ-
ધીરતાને હિંકરી છે. સ્વામી, હું ધાઈ છું કે જો પાંખ હોય, જો દેવી
શક્તિ હોય, તો ખરેજ હું ત્વરાથી આપતું દર્શન કરું. હે નાથ, જેમ
મહેશ્વરને વરવા માટે પાર્વતીએ તપ આદર્યો હતો તેમ, હે સ્વામી હું
તમને મળવાને તમારા નામરૂપી તપ આ હૃદયરૂપી વનમાં માંડી બેઠી છું.

(સખાઓ આવે છે.)

માલવિકા—સખી સીમંતિની, શેનો તપ આદરી બેઠી છે ?
હવે તો ચંદ્રને પામી; બેન, ગણ્યા દિવસોમાં હવે તેનો પ્રકાશ થશે.

ચતુરિકા—સખી સીમંતિની, ચંદ્રના કીરણે તો તારા મનનું
ખરેજ આકર્ષણ કરી લીધું જણાય છે. કેમકે તું હાલમાં એજ ચંદ્રના
વિચારગૃહમાં વાસો કરી રહી છે.

સીમંતિની—સખીઓ, તમારે હમણા મારી મશ્કરી કરવાનો
સમય છે. તે જે કહોછો તે માથે ચડાવું છું. પણ જાહેન, ખરેજ હવે
તો એક દિવસ એક વર્ષ સમો નીકળે છે.

માલવિકા—સખી, હવે બહોત ગઈ, થોડી રહી. આજે જોશી આવ્યા તે કહેતા હતા કે જન હવે નીકળી ચૂકી હશે. એટલે એક બે દિવસમાં આવવા જોઈએ.

સીમંતિની—હા સખી, તે હું જાણું છું. અને મારા સ્વામીનાથે મારા પત્રનો જવાબ પણ લખી મોકલ્યો છે. જે વાંચીને હું હર્ષ થેલી બની જઈ એકલી વિચાર કરતી બેઠી હતી.

ચતુરિકા—સખી માલવિકા, જોયું કે ? અસાર સૂધી આ વાત તો આપણી સખીએ કંઈ કરીજ નહિ. રખેને આપણે કાગળ વાંચી કાઢીને કહી દઈએ !

સીમંતિની—સખી ચતુરિકા, આ પ્રેમ પત્રિકાએ મારા મનને અસ્થિર બનાવી દીધું છે. મારા ચંદ્રના કિરણોએ આ મારા હૃદય કમળના રસને પોતાની તરફ ખેંચી લીધો છે. આ મારો હૈયાનો હંસ ચંદ્રના હૃદયરૂપી નિર્મળ સરોવરમાં પ્યાર રૂપી પાણી પીવા બીડી ગયો છે. બહેન, તેથી હું તો શ્રમ્ય બની છું. (કાગળ ધરે છે) લ્યો સખી વાંચો. તમારાથી કશું ગુપ્ત રાખવાનું નથી.

માલવિકા—(કાગળ વાંચીને) સખી ચતુરિકા, પત્ર તો ધણો વિનયી, પ્રેમાળ અને ઉત્કંઠિત કરે તેવો છે હો !

ચતુરિકા—ખરેજ, આપણી સખીનું મન વ્યાકુલ થાય તેમાં જરાએ હાસ્યજનક નથી. પ્યારનું આકર્ષણ ખરેજ અનહદ છે.

માલવિકા—બહેન સીમંતિની, હુંતો વાતમાંને વાતમાં કહેવું ભૂલી ગઈ. હું અને ચતુરિકા તને તેડવાનેજ આવેલાં છીએ.

ચતુરિકા—હા સખી, માતાજીએ કહ્યું કે હવે સીમંતિનીનો લગ્ન દિવસ પાસે આવ્યો છે, તે તમે ત્રણે સખી હવે અહિં સાથે

રહેજો. તેથી અમે તે તને કહેવા આવ્યાં છીએ.

સીમંતિની—આલો સખી, માતાજી કહે તેમ કરવું જોઈએ.

(સર્વે જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૧૬

સ્થળ—રાજાની કચેરી લગ્ન મંડપમાં.

રાજા ચિત્રવર્મા તથા રાજાઓ, સખી સહિત સીમંતિની વગેરે,
અંદ્રાંગદ અને તેના મિત્રો.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, લગ્નની તૈયારી સહુ યથાવિધિ કરી રાખી છે કે ?

પ્રધાન—મહારાજ, જોશી મહારાજે દર્શાવ્યા પ્રમાણે સહુ વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે.

જોશી—મહારાજ, પ્રધાનજી કહે છે તે અરોગ્ય છે. હવે વર-કન્યાના હસ્ત મેળાપની ધડીઓ માંડીને બેઠો છું. સમય થયે નિવેદન કરીશ.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, સર્વ રાજમંડળનું મન રંજન કરવા અર્થે વારાંગનાનો નાચ કરાવો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા, મહારાજ. પ્રતિહાર, વારાંગનાને બોલાવો જલદી.

પ્રતિહાર—બહુ સાહે પ્રધાનજી. (વારાંગના આવેછે)

વારાંગના—મહારાજ, નમન કરું છું.

પ્રધાન—તમારું ગાયન શરૂ કરો.

વારાંગના--(ગાય છે.)

નંદકુંવર તોરે નેના રસીલા સખી જાદુ ભરેરે--એ રાગ. ૪૨
 નંદકુંવર તોરી વીણા રસીલી સૂણી આવ્યાં અમો, આવ્યાં અમો.
 વીણા વગાડી વહાલે, મોહ લગાડ્યો સૂણી.

વસંતના વેલા તમો, મુજ વિહારી નંદ

કેશુડાના રંગથી, રમો તમે મુજ કંથ

નગીના તમો આવ્યાં અમો--આવ્યાં અમો.

નંદકુંવર ૧

અખીલ શુલાલ ઉડે બહુ, વૃજવનિતાનો બહાર,

ફાગ રમે વૃજનાર શું, નટવર નંદનો લાલ

નગીના તમો આવ્યાં અમો--આવ્યાં અમો.

નંદકુંવર ૨

વૃંદાવનની કુંજમાં, પક્ષી કરે કલોલ,

રમ જુમ નાચે રાધિકા, જેમ કળાયલ મોર. નગીના--નંદકુંવર ૩

રમવા રજની છે કરી, ચાર માસની એક

રાસ રચ્યો રસીયા તમે, લઈ રૂપ અનેક. નગીના--નંદકુંવર ૪

ઝણુણુ ઝાંઝર વાગતાં, ઠુમઠુમ ઠમકત ચાલ,

શરદઋતુની જામિની, તમે વાતા તાલતમામ નગીના--નંદકુંવર ૫

સર્વસલાસદો--વાહવાહ, બહુ સાઈ ગાયન છે.

ચિત્રવર્મા--પ્રધાનજી, આ વારાંગનાઓને લગ્ન પ્રસંગ નિમિત્તે

દરમાયા ઉપરાંત ખુશી કરો.

પ્રધાન--મહારાજ, જેવી આજ્ઞા. (વારાંગના જાય છે.)

જેશી--મહારાજ, લગ્ન ઘડી પૂરી થવા આવી છે, તેથી હવે સીમંતિની બાને બોલાવો.

ચિત્રવર્મા--પ્રધાનજી, જેશી મહારાજ કહે છે તે ધ્યાનમાં લ્યો અને તે પ્રમાણે સર્વને બોલાવો.

પ્રધાન—અહુ સાઈ મહારાજ, જેવી આજ્ઞા.
(સ્ત્રીમંડળ ગાતું ગાતું આવે છે. સીમંતિનીના હાથમાં વરમાળ છે.)

ગીત. ૪૩

મહાવર તોરણે આવ્યારે, ઈશ્વર તોરણે આવ્યારે.
ચંદ્રાંગદ કુંવર તોરણે આવ્યારે.
થાળ ભર્યો છે મોતીએ, ચુવા ચંદન સાર
મંડપમાં સીમંતિની, આરોપે વરમાળ.
સલવતી માણ કૂલડીએ વધાવો રે,
આજ મારે આનંદનો છે દહાડો રે,
લાડકડીને સાસરીએ વળાવો રે.

જેશી—(વરકન્યાના હસ્તમેળાપ કરાવી)

આશાગોડી. ૪૪

સમય વર્તે સાવધાન, બોલો તમે સમય વર્તે સાવધાન.
હવે અંતર છે એકજ પળનો, આરોપવા વરમાળ. બોલો. ૧
ચંપકવર્ણિ ગજ ગામિની, ભામિની ભાતુ સમાન. બોલો. ૨
વરમાળા તો ક્યારે આરોપશે, મળશે આ જેશીને દાન. બોલો. ૩
સ્વામી સુલક્ષણો ભાતુ છે પ્રગટ્યો, તેજ તે દીપ સમાન. બોલો. ૪
જીગલ આ ઉત્તમ સુરજ લાગે, સીતારામ સમાન. બોલો. ૫
આરોપો જેની માળ હવે તો, મુહૂર્તને ઘોની માન. બોલો. ૬
રમણમ રમણમ ઠમકતી ટુમટુમ, સરર સરાવી વરમાળ. બોલો. ૭
(સીમંતિની વરમાળ આરોપે છે. હર્ષની તાળીઓ પડે છે.)

સખીઓ—(ગાય છે.)

હાલો હાલો હાથણી શણુગારો રે—એ રાગ. ૪૫
 રાય રાણા હાથણી શણુગારો રે,
 સીમંતિની બેનને સાસરે વળાવેરે,
 આજ મારે આનંદની છે હેલીરે;
 વરકન્યા બોધને થઈશું ઘેલી રે. (સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૭

સ્થળ—સીમંતિનીના મહેલ.

સીમંતિની તથા ચંદ્રાંગદ; પછીથી તેના મિત્રો.

સીમંતિની—મારા શિરછત્ર, આપના જેવા સ્વામી મળવાથી હું
 આજ ઘણી કૃતાર્થ થઈશું.

ચંદ્રાંગદ—હા મારી વહાલી. મારી પણ ઘણા દિવસથી ઉત્કંઠા હતી
 કે સ્ત્રી રત્ન ક્યારે હસ્ત કરે? પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે આજે તે પાર
 પાડી છે. ચાલો આપણે રસિક લુવનમાં રમણિય જાગમાં જરા હવા
 ખાઈએ.

સીમંતિની—ચાલો સ્વામીનાથ.

ચંદ્રાંગદ—આરો, આ કુંડાઓમાં વિષ વિષ પ્રકારના ઝાડો અને
 વેલીઓ રોષી દીધી છે તે બહુજ સુંદર લાગે છે. વસંત ઋતુમાં જા-
 ડેની શોભા અપૂર્વજ આનંદ આપે છે.

સીમંતિની—હા પ્રાણનાથ, આ ચંપેલી તેના ચંપાના છોડ
 સાથે કેવી શોભી નીકળે છે? અને આ સુગંધી કેવડા ઉપર બ્રમર
 ગુંજારીજ રહ્યા છે. સ્વામી, વસંત ઋતુમાં મોગરો, ગુંલાખ, કેશુડાં એ

ધણાંજ રળિયામણાં દીસે છે, ખરેખર !

અંદ્રાંગદ—વહાલી, એકાદ સુંદર હોરીનું ગાયન કરી મનને આ-
નંદ આપ.

સીમંતિની—જેમ સ્વામીનાથની આરા.

હોરી. ૪૬

કેવી ખીલી વસંત રસાળી; રસાળી, રસાળી—કેવી ખીલી વસંત રસાળી
નવ પક્ષવ ખીલી છે કેવી, ધરણી થઈ છે રસાળી
શરદ નિશાએ શ્વેત બિછાતું (૨) લીલા પલગપર ધારી
વિધવિધ રગ લગાવી. કેવી. ૧

ભર્યું સરોવર સુંદર તેમાં, પંકજ પુષ્પ પ્રકાશી,
ભ્રમર કરે ગુંબવર તેપર, (૨) મધુર મીઠો રસ પ્યાસી
કમળ રહ્યું સુખ વિકાસી. કેવી. ૨

નાના વિધના પુષ્પો સુગંધી, આજ રહ્યાં બહુ ખીલી
જાઈ જુઠું વળી મોગરો જસુસ, (૨) રંગલીના છે ચપેલી
અંપા ઉમગ ભીતેલી. કેવી. ૩

રાય ગુલાબ તણી ગુલદાઉદી, રંગ ભીની સંગ સ્વામી
શુગારના સુખમાં નથી ખાણી (૨) પૂરણ પુન્યથી પામી
અંદ્ર આ અદિક્ક સ્વામી. કેવી. ૪

(અંદ્રાંગદતા ખન્ને મિત્ર આવેછે.)

ભાતુ (—કેમ પ્રિય મિત્ર, હવે તો સુખની 'લહેરમાં' ક્યાંથી
સૂર્ય) આપ મિત્રને યાદ કરો ?

સીમંતિની—ભાઈઓ, એ બોલવું આપને ઘટતું નથી. પહે-
લાં દાંત હોય કે જીભ ?

ભાનુ—દેવી સીમંતિની, હોય તો જીભ, પરંતુ મારા મિત્રને નવા દાંત મળવાથી જીભને કદી વિસરી જાય તો કોણ જાણે ?

અંદ્રાંગદ—કેમ મિત્ર ! આવા અદેખાઈના વચનો બોલો છો ? તમારે પણ દાંત તો આવેલાજ છે કે નહિ ? મિત્રો આજ તો મારી એવી ઇચ્છા છે કે આજ આપણે યમુના નદીને કિનારે ફરવા જઈએ. કેમ પ્રિયા, તારી રજા છે ?

સીમંતિની—હા સ્વામીનાથ, પધારો. પણ વહેલા આવજો. ને હવે આપ વિના ગમશે નહિ.

સૂર્ય—ચાલો મિત્ર, આપણે જલદી આવીશું. દેવી સીમંતિની, રજા આપો.

સીમંતિની—(અંદ્રાંગદને) પધારો સ્વામીનાથ. હું પણ આજે સોમ પ્રદોષ છે તો પૂજન કરવા બેસું છું.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૮.

સ્થળ—સીમંતિનીનો મહેલ.

સીમંતિની તથા અંદ્રાંગદ.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, કાલે અમે ફરવા ગયા હતા, ત્યાં યમુના નદીમાં નાવ મૂકી દ્રવ્યો. તે એવું તો રમણિય લાગ્યું કે જાણે મહા-સાગરમાં મોટા વહાણમાજ બેઠા ન હોઈએ ! અને મનને બહુજ આનંદ આવ્યો.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, એ નદી ધણી વિશાળ છે. જેવી વિ-

શાળ છે તેવીજ પવિત્ર ગણાય છે. આપનું મન આનંદ પામે તેવુંજ એ સ્થળ છે. પરંતુ પ્રાણનાથ, આપ એ જળ વિષે ખીન ધાસ્તીએ ફરો છો તે મને ખીલકુલ ગમતું નથી. ખરે, મને તો ખીક લાગે છે, કે રખેને તુકશાની પહોંચે. માટે મારી વિનંતિ એજ છે કે નાવમાં બેસી ફરવું નહિ.

અંદ્રાંગદ—વહાલી, એમાં ખીક શું? એમ બૈરાંની માફક અમે પુરુષો વહેમી અને ખીકણુ થઈએ, તે કેમ પાલવે? મેં તો આજે પણ ચાર વાગે ફરવા જવા ઠરાવ કર્યો છે. અને મારા મિત્રોને કહી આવ્યો છું કે હું તમારે ઉતારે આવીશ અને પછી આપણે ફરવા જઈશું.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, કાલે તો મારે પૂજન સમય હતો તેથી આપ સીધાવ્યા તે ઠીક, પણ આજ તો આપ જશો, તે મને ગમશે નહિ. આપ ઘડીક દૂર રહો છો ત્યારે મને જરાએ ચેન પડતું નથી. એક ઘડી વર્ષ જેવીજ થઈ પડે છે. પ્રાણનાથ આજ તો હું જવા નહિ દઉં.

અંદ્રાંગદ—શાણી પ્રિયા, આમ હઠ કરતી તારા જેવી સુરા, શાણી અને સારીને ઘટે છે? ના નહિજ.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, હું ખીજ કશા સારૂ હઠ કરતી નથી. પણ આપ જ્યારથી જવાની વાત કરો છો, ત્યારથી મારું જમણું ચક્ષુ ફરફી અશુભ શકુન સુચવે છે. તેથી હે સ્વામી, આજનો દિવસ વીતી જતાં આપની ઇચ્છાનુસાર કરવું.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, તું આવી વહેમી ક્યાંથી? એમાં શકુન અને અપશકુન શું? પુરુષોને તો હરેક વખત કામગીરી હોય અને જવું જોઈએ. તો એવો વહેમ શા કામનો?

સીમંતિની—સ્વામીનાથ, આપનું કહેવું અથાર્થ છે. પરંતુ ખરું કારણ તો એ કે હું આપનો વિરહ સહન કરી શકતી નથી. જનરી હોય તો તો છૂટકો નહિ. પણ આતો અમસ્થું નજીવું ફરવાનુંજ કામ છે, માટે હે સ્વામી

રાગ પ્રભાત. ૪૭

નહિરે જાવા દઉરે તમને નહિરે જાવા દઉરે

શિરછત્ર સ્વામી મારા નહિરે.

વિરહ આપ કેરો થાય, સ્વામીના સહેવાય,

પ્રાણના આધાર વિના, પલક ના રહુંરે શિરછત્ર. ૧

મીનનું જીવન નીર જાણો, તેમ પ્રાણ મારો

અજગા થાઓ નાથ તેતો શી રીતે સહુંરે. શિરછત્ર. ૨

નીર કમળ પ્રીત જેવી, અકોરીને અંદ્ર તેવી

[તમ] હૃદય કમળ પ્રીત તેવી, રાખો સ્વામી કહુંરે. શિરછત્ર. ૩

બ્રમર કમળમાં પૂરાય, સુવાસ લેતો ના ધરાય

પ્રીત ઘેનમાં ઘેરાય, સત્ય સ્વામી કહુંરે. શિરછત્ર. ૪

બ્રમર પ્રાણ મારો નાથ, આપ હૃદય કમળ સાથ,

પ્રીતની સુવાસ લેતાં, ચરણ શરણ ચહુંરે. શિરછત્ર. ૫

રવિ તેજ ધરા માંય, શીતળતા શશિથી થાય,

મેઘ જળ પીવાને આજી, આતક ચિત્ત બહુંરે શિરછત્ર. ૬

તમે મારા ચક્ષુ તેજ, તમે શાંતિ શશિનેજ

તમે જીવન મેઘ મારા, હું આતકી ચહુંરે શિરછત્ર. ૭

જાવા કહો ન મુજ નાથ, કહુંધું જોડી હાથ

હરિસુખ આપનું હું, દુરના રહુંરે. શિરછત્ર. ૮

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, આમ થેલી શું બને છે ? તારા અનહદ
ધારથી માંડે મન વશ થઇ ગયું છે. વહાલી, આજતો જવા દે. કે-
મકે મિત્રોને આશા આપી છે, તેથી તે રાહ જોતા હશે ન જાહેં તો
ખોટો દર્ડ, પ્યારી. તું સમજી છે માટે રજા આપ.

માલિની. ૪૮

શશિવદની તું શાણી, વાણી તારી મધુરી.

શીલગુણુ શુભ ધારી, ચિત્ત ધારો સચ્ચુરી

પક્ષક જઈ હું પાછો, આવું છું પ્રાણુપ્યારી

વચન મુજ ખરું છે, દે રજા તું વિચારી.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, આપના અતિ આગ્રહથી હું લાચાર છું
વળી આપનું મન હુલવી મારે પ્રીતિમાં નિમગ્ન રહેવું એ મારો ધર્મ
નહિ. તેથી લાચારીએ રજા આપું છું, સ્વામી; પણ

પિયુ મારા વચને પળજોરે—એ રાગ. ૪૯

શિરતાજ વચને પળજોરે, મુજ ચંદ્ર વહેલેરા વળજો,

પ્રાણુ આધારા પ્રિતમ મારા, વેગેથી આવી મળજોરે. મુજ ચંદ્ર ૧

દક્ષિણ ચક્ષુ માંડે ફરકે, જળ કીડા ના કરશેરે, મુજ ચંદ્ર ૨

અમળા જાતિ હું વહેમાતી, વિરહને વેગે હરજોરે મુજ ચંદ્ર ૩

શુકન જોઇ સીધાવો સ્વામી, શંકર સાલ કરજોરે મુજ ચંદ્ર ૪

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, હવે વખત થઇ ગયો છે. હું જાઉં છું. અને
જલદથી પાછો આવીશ.

સીમંતિની—પધારો સ્વામીનાથ, વહેલા આવજો. હું માતાજી
પાસે જવાનો વખત થયો છે તેથી ત્યાં જાઉં છું.

(બન્ને જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૯

સ્થળ—ચમુના નદીના કાંઠા.

ખલાસીઓ, પછીથી ચંદ્રાંગદ અને તેના મિત્રો તથા સિપાઈઓ.

માલો—અલ્યા હે વાલા, હે અલ્યા સતુરીયા, કેહરડા હે, અલ્યો કેા સાંભળો સો કે ? આપડી લખુડી ભાત દેવા આવીસે. હાલ્ય. હાલ્ય.

વાલો—અલ્યા માલીયા, મારવાડના મહુ જેવો ખાઉં ખાઉંજ કરી રીયો સે ! જરા ધેમો પડ ધેમો.

ચતુરિયો—અલ્યા આયો, આયો, બધા લાગ જોઈ ખાઈ નોખે જતા. મુને કામ સે કામ.

કેસરડો—અરે માલીયા હો, હાલ્ય વેલો, ખાવાની વાતો પસે કરજે. આ નાવહું ભાંજીયું સે તે હમુ તો ચર્ચ;

માલો—અરે નાવહું ખાવહું પસે. હમણા તો પેટનું પાહું ભરવા હાલ્ય હાલ્ય હાલ્ય.

કેહરડો—તમે તમારે જમી લીયો. હું તો મારી મીઠડી આવહે સારે ખાવા.

લખુડી—લો, હું તો આ હાલી. ચેટલો ખોટીપો કરે જે ? મારા પીટયા કોઈ વાતનું કેકાણુંજ પાડતા નથી તે.

(મીઠડી આવે છે.)

મીઠી—કેમ હઉ કલખલાટ કરી રીયા સોને સું ? આ ધડીએ રાજની અસવારી આવસે ને.

વાલો—અલ્યા હાલો હે. સહ લેગું થયું સે. જમી લીયો.

લખુડી—કેહર, રાજની અસવારી કેવી અટાણે ? કહેતો ખરી.

મીડી—અલ્યા ઓ, આપણા રાજાજી સેને તેના જમાઈ ફર-
ચા નીકળ્યા સે. તે અટાણે અહિં આવસે.

કેહરડો—મીડી, તું ચ્યાંથી જાણું અલી ?

મીડી—હું રસ્તે ચાલી આવતીતી તે રસ્તામાં સહ વાતો કરે
સે જે નદીએ જઈએ, સમજ્યો પીટયા ? હાલ્ય ખાધ લે.

કેહરડો—જો રાંડ, તારી વાટ જોતો તો ટાણે ચે? હાલો જમો.

છવને શ્વાસ તણી સગાઈએ રાગ. ૫૦

જમો જુવતોએથી લાઈ, આપણે લધું જાહું ખાઈ.

ચકર મોટા પથર જેવા, ધીનું ન મળે નામ.

ખીચડી તો ખદખદતી લાવી, જાણે કાચી તમામ. જમો. ૧

ઘાળી તો થેપલાની આણી, તાંસળી ના મળે નામ,

ગોળી તો જમનાની કીધી, હજી છુડી મરીએ તમામ. જમો. ૨

ખલાસીઓ—અલ્યા કેહરડા, નખરાં કરતો જમી લે, જમી
લે. જો હેલ્યા આવે તારા ખાપા.

(સૌ જમી લે છે. ત્રણે મિત્રો આવે છે.)

ખલાસીઓ—(સૌ સાથે)

બંધકીલો ખાપુછઃશું કામ—એ રાગ. ૫૧

છાએખ છલામ છલામ છલામ.

આંહી છીએ હજી ગુલામરે—

છાએખ.

મિત્રો—અલ્યા વનચરો, શું કામ કરશો ?

ખલાસીઓ—કહો તો જમનામાં હુબચી મારહું

તરહું અમો તમામ.

હુકમ કરો તો હોડીયું હંકારીએ,

ફેરવસું નદી તમામ.

છાએખ.

ભાતુ—ચાલો ભાઈ, આજ તો આપણે નાવમાં બેસી ચોક્કસ ફરીએ.

સૂર્ય—હા મિત્ર, ગમત બહુ પડશે.

અંદ્રાંગદ—ચાલો સારે, અલ્યા ખલાસીઓ, ખરાખર નાવકું હંકારી જાણો છો કે?

કેહરડો—હોવે, એમાંસું પુસતું પડે? જરા વાંકું કરી બાંધું વાળી દીએ.

અંદ્રાંગદ—આ વનચર જેવા રખેને કંઈ બૂઝાડે.

માલો—હાલો, બાપા હાલો. એ કેહરડો તો અડધ પાંસળી-ચો સે. ખીઓમા

(સૌ નાવમાં બેસે છે. ફરે છે. ખૂબ પવન વાય છે.)

ખલાસીઓ—એ જ્યા જ્યા જ્યા જ્યા જ્યા. બૂડ્યા બૂડ્યા
આ આ આ—

(નાવ બૂડે છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ. ૨૦

દેવળ—રાજા માર્ગ.

સિપાઈઓ.

રેમાન—ભાઈ મછવો બૂડ્યો. હવે શું કરશું? ઘેર જઈ શું જાય દહશું?

અલી—ભાઈ રેમાન, બહુ ખુરં થયું. આપણા દાગાં મોં થયાં. રામના રંગમાં ભંગ થયો.

અભરામ—હા ભાઈ હા, પરબ્યા ને તરતજ મૂઆ.

જીવો—અરે ભાઈ, આપણા સીમંતિની બાની શી દસા ?

બીલાલ—બૂરી ભાઈ બૂરી. આપણે તો ઘણાએ તારા મૂક્યા,
બૂડકીઓ મરાવી પણ ફાંખાં.

અલી—ભાઈ પ્રભુ રહ્યો ત્યાં આપણે શું કરીએ ?

રેમાન—એતો ઠીક. પણ અત્યારે રાજાજી તો સૌને ઇનામો
આપવા બેઠા હશે. લગ્નના શિરપાવ આપવા છે તે બાકી રહેલાને આ-
જ આપે છે.

અભરામ—તેવી ખુશાલીમાં આ બુરી ખબર કોણ આપવા
જશે ? હુંતો નહિ જાઉં.

જીવો—કંઈ ચાલવાનું છે ? પ્રભુએ એવું કંઈ લ્યારે. અદલા-
ની મરજી.

બીલાલ—કોઈ નહિ જાઓ તો હું જઈશ. એ કંઈ છાતું ર-
હેવાનું છે ? અરે રાજાજીના મનને કેવું લાગશે ? ખરેજ આપણે
કાળ જેવા લાગીશું પ્રભુ તે આ શું કર્યું ? ચાલો, ભાઈ, ચાલો,
ફૂટકો નથી. (સર્વ જાય છે, પડદો પડે છે.)

અંક બીજો.

પ્રવેશ. ૧

સ્થળ—રાજ્ય મહેલ, રાજાની કચેરી.

ચિત્રવર્મા, પ્રધાન વિગેરે. પછીથી સિપાઈઓ.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, લગ્ન તો નિર્વિઘ્ને પસાર થયાં. આજ

જે દિવસથી ચંદ્રસેન પણ જન લઈ સીધાવ્યા છે. હવે આપણે ભાટ ચારણો વિગેરેને જેને જેને ઇનામ આપવાનાં હોય તેને અપાવી દો.

પ્રધાન—અહુ સાહે મહારાજ. જેમ આજ્ઞા. ઘણાં ખરાં તો અપાઈ ગયાં છે. હવે જૂજ બાકી છે.

ચિત્રવર્મા—જે હોય તે આપી દો. જે કરવાનું તે કયુંજ કામનું.

પ્રધાન—મહારાજ, ચંદ્રાંગદ કુંવર રૂંચા ગયા છે. તે આવ્યા પછી આપવું શરૂ કરું કે કેમ ? શી આજ્ઞા છે ?

ચિત્રવર્મા—ના, તેને માટે ઢીલ કરવા જેવું કંઈ નથી. તમે તમારે આપી દો.

પ્રધાન—અહુ સાહે મહારાજ. જેમ આજ્ઞા.

(સૌને આપવા માંડે છે.)

ખારોટ—

કવિતા પર

સૂર્યસે પ્રભાત ભયો, ચંદ્રસે આનંદ ભયો,
તારા તણા તેજ માંહી, બાદલ છવાયો હે;
મગધ ભૂપાળ ભાણુ, બહોત ઉદાર ભયો,
કીર્તિની છાંય બધે દેશમાં છવાઈ હે;
પૃથ્વીનો પ્રતાપ જેમ, હરિશ્ચંદ્ર સત્ય તેમ,
ચરિત્ર વખાણુ જેમ, વિક્રમ ગવાયો હે;
મગધનો જૂપ તેમ, નેક ટેક નીતિ માંહી,
ધર્મનો નિશાન, દેશ દેશનો ધરાયો હે.

૧

પ્રધાન—વાહ ખારોટજી, વાહ. ખૂબ કવિત બનાવ્યું. સરસ્વતી તો તમારી જીજ્ઞાસે વસી છે.

બારોટ—(વળી) કવિત. ૫૩

કુબેરનો લંડાર જેમ, બાણુ ધારી ભૂપ તેમ.

અર્જુન સમાન ગુણ, જેહનો ગવાયો હે;

નન મન ધન ધરી, સ્નેહ ભૂપ ભાવ ધરી,

દીયો હે ઇનામ, લક્ષ લક્ષ્મી લૂંટાઈ હે.

(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, આપણા સિપાઈઓ ઉનાવળે આપની હજુર આવવા માગે છે.

પ્રધાન—શું કામ છે ? કોણ છે ?

પ્રતિહાર—મહારાજ, તે ચંદ્રાંગદ મહારાજના અનુચરો છે. ઘણા ગમગીનીમાં દેખાય છે.

ચિત્રવર્મા--શું ગમગીની ! બોલાવ જલદી તેને.

(સિપાઈઓ આવે છે.)

સૌ સિપાઈઓ--(ગદગદિત કંઠે) મહારાજ, નમન કરીએ છીએ.

ચિત્રવર્મા--કેમ સિપાઈઓ, ગળગળિત કેમ થયા છો ? શું છે તે જલદી કહો.

અલ્લરામ--મહારાજ, શલ ઉપડતી નથી. (રડેછે.)

પ્રધાન--અરે સિપાઈઓ, સત્વર કહો, શું છે ?

રેમાન--મહારાજ, આપણા ચંદ્રાંગદ કુંવર નદી કિનારે ફરવા આવ્યા હતા તે--

ચિત્રવર્મા--તેને શું થયું ? તેને કંઈ અકસ્માત છે કે શું ?

બીલાલ--હા મહારાજ, તે નાવમાં બેસી ફરતા હતા તેટ-

લામાં પવન ખૂબ વાયો તે મછવો ઊધોજ વળી ગયો. મહારાજ, અમે તારા મૂક્યા, ખલાસીઓ પાસે ડૂબકીઓ ખવડાવી, ઘણી ખોળ કરાવી, પણ પતો લાગ્યો નહિ. મહારાજ શું કરીએ ? દૈવનો કોપ થયો છે.
(રડે છે.)

ચિત્રવર્મા—અરે હાય ! આ શું !

સે.રડો ૫૪.

હર હર શું હું જોઉં, છઉં સ્વપ્ને કે જાગતો,

હીરો હાથથી ખોઉં, પલકમાં પોપટ ઉડીયો.

અરે હાય જમાત્ર, શું સૂન્યું જળ ઝીલવું,

શિથિલ થયાં મમ ગાત્ર ક્યાં શોધું ખોળું હવે. ૧

પ્રધાન—મહારાજ, શાંત થાઓ, બહુ ખોટું થયું છે, પણ હવે તેની શોધ ખોળનો વિચાર કરો. મહારાજ, મુઝાવાથી શું ઉપાય ? અરે દૈવ તે બહુ ખૂંટું કર્યું.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, ફરીવાર માણસોને કાંડે કાંડે અને કિનારે કિનારે જોવા મોકલો. બરાબર તપાસ કરાવો. હાલ હું રાણી-વાસમાં જાઉં છું. કચેરી બરખાસ્ત કરો. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ—રાણીવાસ.

રાણી સત્યવતી, દાસી અને પછીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી—દાસી, આપણી સીમંતિનીને ચંદ્રાંગદ જોવો લાયક પર મળ્યો, તેથી મને બહુ આનંદ થયો છે.

(એક દાસી ગભરાતી આવે છે.)

કેમ દાસી, આટલી હાંફલી ફાંફલી શું થઈ રહી છે ? શું છે ?

દાસી—આઈ સાહેબ, શું કહું ? કહેતાં જાણ 'ઉપડતી નથી.

અરે આવી ખબર કરવા કરતાં તો જાણ કપાઈ ગઈ હત તો સારું.

સત્યવતી—પણ છે શું ? સત્વર કહી નાખ હવે મને શંકા થાય છે.

દાસી—માતૃશ્રી, હું શું કહું ? આપણા ચંદ્રાંગદ નદીમાં નાવ લઈ મિત્રો સહિત ફરવા નીકળ્યા હતા. તેવામાં પાપી પવને નાવ ઊંચું વાળ્યું. સિપાઈઓ રાજાજી પાસે ખબર લઈને ગયા અને મને આપની આગળ નિવેદન કરવા કહી ગયા, આવી ખૂરી ખબર આપવી હું અભાગણીને કેમ ક્યાંથી લખી ? હાય ! (રડવા માંડે છે.)

રાણી—અરે પ્રભુ, આ શું ? (રડે છે.)

હાય હાય કેમ સે'શે ઉજ્જેણી રંડાપો—એ રાગ. ૫૫

હાય હાય કેમ સે'શે તે બાળા રંડાપો,

કર્મે કારમું કષ્ટ ક્યાં આપોરે. હાય.

હાય અજાન ગજાન થયો છે,

હીરો હાથથી લૂંટાઈ ગયો છે;

કંઈ કોપ પ્રભુનો થયો છેરે. હાય. ૧

થયું બ્રહ્મનું વાંચન સાચું,

હવે ક્યાં જાઉં ને ક્યાં જાયું,

હાય હારિ વિમુખ થયો છેરે. હાય. ૨

ચંપો મોગરો ચંપેલી સુકાઈ,

કેળ આંખા ગયા કરમાઈ;

માળી વાડીનો ગયો ખોવાઈરે. હાય. ૩

ક્યાં પાપનાં ખેતર-ખેડાયાં,
હીરા મોતીના વણુ છે વેડાયાં;
હાય ખેમૂલ ઝવેરી લંટાયા રે.

હાય. ૪

(મૂછાં આવે છે.)

દાસી—આઈ સાહેબ, શાંત થાઓ, મહારાજ પધારે છે.

(રાજા આવે છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સાવધ થા, આ શું કલ્પાંત માડ્યું છે? હવે તો મિથ્યા શોક છોડી ધીરજ ધરી આવી પડેલું સહન કર્યાં સિવાય કશો ઉપાય નથી શાંત થા.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શાંતિ કેમ વળે? અરે મારી કુમળી કળને કારતારે વેડી નાખી. અરે બહેન સીમંતિની, તારી શી દશા થશે? તારો સિંહ સૂતો. તારું સર્વસ્વ ગયું. અરે દૈવ, તને એવા સ-કુમારની દયા કેમ ન આવી? તું કૂર કેમ થયો? સ્વામી, મારી વ-હાલી સીમંતિનીતું શું થશે? તેનો જન્મારો કેમ જશે? હાય! હાય! શાંતિ કેમ થાય?

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, એ બધું ખરું છે, પણ આપણો કશો ઉ-પાય નથી. હવે આપણે તો ધીરજ રાખી બેસવાનું છે. અને સીમં-તિનીની સંભાળ લેવાની જરૂર છે. ચાલો તેના મહેલમાં જઈએ. તે તેની સખીઓ સહિત કલ્પાંત કરતી હશે.

સત્યવતી—ચાલો પ્રાણનાથ, અરે પુત્રી, તારી શી દશા હશે?

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૩

સ્થળ—સીમંતિનીનો મહેલ.

સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા, પછીથી રાજા અને રાણી.

સીમંતિની—(કદયાંત કરે છે.) અરે હાય ! અરે માઈ ભાગ્ય ! અરે સખી માલવિકા, સખી ચતુરિકા, મારી હવે શી વહે, હાય દૈવ, આ શું કર્યું ? હવે હું ક્યાં જઈ ? ક્યાં રહું ? હાય ! હાય !

સખીઓ—સખી ધીરજધર, મારી બહેન.

સીમંતિની—અરે પ્રભુ, ધીરજ શું ? (રડે છે.)

દશા આ શી થઈ મારી—એ રાગ. પદ

ગજબ આશો થયો આવો, પ્રભુ શું હું કરું દાવો. ગજબ.

નવ છબ્યો આ કર્મમાં, સ્વામીનો સંયોગ,

દોષ કર્મના શા હશે, પરણી તુર્ત વિયોગ.

નમેશ નાથ શું થાઓ, (૧) તજ આ નાર ક્યાં જાઓ. ગજબ. ૧

પર ખેતર ખેડ્યાં હશે, પરતું લીધું ધન,

સંતોષ્યાં નહિ સાધુને, શું દુઃખ્યા મુનિજન.

હશે શું આપ તેનો આ (૨) તજ આલ્યા પિયુ મારા. ગજબ. ૨

ગૌહસા શું મેં કરી, તોડી આંખા ડાળ,

બાળ વછોડ્યાં ધાવતાં, ભાંગી સરોવર પાળ.

થઈ શું બ્રહ્મ હસારી, (૨) દુહી શું મેં સતી નારી. ગજબ. ૩

ઉગતો સરજ આથમ્યો, શશિ વિનાની રાત,

વરસી અવળી વાદળી, થમ ચંદ્રની ધાત.

નકામી જાંઘી મારી (૨) પિયુ સંજે હું જનારી. ગજબ. ૪

(રાણી સત્યવતી, રાજા ચિત્રવર્મા આવે છે.)

સત્યવતી—ખેટા, શાંત થા. વહાલી સીમંતિની, કલ્પાંત છેડી દઈ ધૃશ્વરપર આક્રીન રાખ.

ચિત્રવર્મા—મારી સમજી અને શાણી પુત્રી, બહુ કલ્પાંત કરે શું વળે તેમ છે? જરા ધીરજ ધર.

સીમંતિની—અરે માતાપિતા, મારી ધીરજ હવે કેમ રહે? મને દેવે તજી. (રડે છે) હવે મારું જીવનું વ્યર્થ છે.

ધસ તન ધનકી કોણ બડાઇ—એ રાગ. ૫૭

માતાજી મારા, અહો પિતાજી, આ દુઃખ દાવાનળથી હું દાઝી સ્વામી ગયા તજી સ્વર્ગમાં હાવે, બગડી ગઈ મારા ભવનીરે બાજી. માં ૧ અગર કસ્તુરી મહ્યાગર સુખડ, તુલસીનાં કાષ્ઠ મંગાવો પિતાજી. માં ૨ સમિધ કાષ્ઠની ખડકું ચિતાને, યમુનાને તીરે બળુરે માતાજી. માં ૩ હરખ ધરી કરી ચાંદ કપાળે, ચુંદડી શ્રીફળ હાથમાં ધારી. માં ૪ સ્વામીની સંગે જાઉં બળીને, અનેક નામી ઇશ હચારી. માં ૫ ઘોને રજ તમે માતાજી માહરાં, વિનવું પિતાજી ઉક્ત્ય કરજોડી. માં ૬ માતપિતા હવે જીવ્યું વૃથા છે, બૂડી ગઈ ભવતારક હોડી. માં ૭

માટે માતાજી પિતાજી, હવે આ દુનિયામાં મારે ખરેજ બધું નકામું છે.

સત્યવતી—પુત્રી સીમંતિની, ધૈર્ય રાખ, બહેન, તારો પતિન્યાં હશે, સાં ચિરંજીવી હશે. બહેન, મુવાં માણસ પાછળ સતી થવાય છે. પરંતુ બૂડી ગયું હોય અથવા ખોવાઈ ગયું હોય, તેની પાછળ સતી થવું અવિચારી પણું ગણાય. માટે ધૈર્ય રાખ પુત્રી.

ચિત્રવર્મા—મારી વહાલી પુત્રી, તારાં માતાજીના કહેવા પ્રમાણે

ધૈર્ય રાખી બેસ. તારા વ્રત વ્રતાપે તારા સ્વામીની ખોળ કરાવતાં જ્યાં હશે ત્યાં કાંઈ દિનારેથી સજ્જવન નીકળી આવશે. જે જે જગ્યાએ તપાસ કરાવવી ઘટિત હશે ત્યાં તપાસ કરાવવી ચાલુજ રાખીશું. તું તારું વ્રત નિયમ ચૂક્યા સિવાય ઇશ્વરપર આસ્થા રાખી દિવસો નિર્ગમન કર. બહેન, ભાવિ બન્યું. તે સહેલું એજ આપણું કામ છે.

સીમંતિની--અરે ધીરજ, ધીરજ, ધીરજ તે કેમ રહે ?

(મૂછો ખાઈ પડે છે. સખીઓ સાવધ કરેછે.)

સત્યવતી--ખેટા, શાંત થા ચાલો હવે જઈએ. વખત ધણો થઈ ગયો છે. (સર્વે જાય છે.)

અવેશ ૪.

સ્થળ—પાતાળ.

ચંદ્રાંગદ, નાગ સ્ત્રીઓ, પછીથી તક્ષક નાગ.

૧ નાગ સ્ત્રી--સખી આપણે આજ ધણું દૂર નીકળી આવ્યાં. સ્વામીનાથ જાણશે તો શું થશે ?

૨ નાગ સ્ત્રી--હવે જે થયું તે ખરું. આપણે હવે જલદી નહાઈને ઉતાવળેથી જઈશું. પણ બહેન, તું પણ સામે નજર તો કર. આ પાતાળના અખૂટ જળમાં જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય તેવો તેજસ્વી ગુલાબના ગોટા જેવો મનુષ્ય કોણ હશે ? કાઈ મોટા પર્વત ઉપર જાણે પોપટ હોય નહિ !

૧ નાગ સ્ત્રી--હા સખી, એમજ લાગે છે. આટલા ખત્રા જળમાં એક એ સુકુમાર મનુષ્ય ક્યાંથી ? બહેન, એનું ભાગ્ય તો

બુઝો. કેવો લાઝશાળી કે હજુ જીવે છે. જળનો તો જાણે લયજ નથી એ શું?

૨ નાગ સ્ત્રી—હા સખી, નવાઈ જેવું લાગે છે. ચાલ, તેની પાસે જઈ આપણે પૂછીએ તો ખરાં?

૧ નાગ સ્ત્રી—ચાલ બહેન પૂછીએ, અને પછી આપણા સ્વામીનાથ પાસે તેને લઈ જઈએ.

(બન્ને પાસે જાય છે અને પૂછે છે.)

બન્ને નાગ સ્ત્રીઓ— પ્રભાતી ગજલ પદ

કામકુંવર ક્યાંથી આવ્યા, આ અગાધ જલમારે

પતિ મારો જાણશે તો, મારશે તુને પલમં ?

કોણ ગામ કોણ નામ, કોણના તમે પુત્રરે

કહો કેમ જૂલા પડ્યા, કોણ નારી ધર સૂતરે.

કામકુંવર. ૨

ચંદ્રાંગદ—અહો નાગ સ્ત્રીએ.

રાગ માર કે ગોડીનો પદ

મારું નામ ચંદ્રાંગદ જાણો, ચંદ્રસેનનો પુત્ર ~~જે~~ ^{જો}.

મારો શ્વશુર ચિત્રવર્મા સૂપ, તેને કન્યા સીમંતિની અનુપ. ૧

તેની સાથે થયો છે વિવાહ, સતી સાધવી એ છે કન્યાય,

નૈપધ દેશ જે અતિ વિખ્યાત, રાજ્ય કરે ચંદ્રસેન તાત. ૨

ગયા જન લઈ આપ દાર, રહ્યો જમવા હું શ્વશુરને ખાર,

લગ્ન મીઠળ છે હજુ હાથે, આવ્યો રમવાહું મિત્ર સંગાથે. ૩

નાવ માંહી બેઠો મિત્ર સાથ, વાયો વાયુ વમળથી અપાર,

ખૂડયું નાવ ને ખૂજા સર્વ, મને લાવ્યું અહિં મારું કર્મ. ૪

બન્ને નાગ સ્ત્રીઓ—(સ્વગત.)

સોરઠો. ૬૦

પ્રાણપતિની પાસ, આપણુ એને લઈ જશું,
ધૃતિ રક્ષા ખાસ, તેને નવ થાયે કશું. ૧

લાગ્યવંત તું બાળ, સુસ્થળે આવી રહ્યો,
નાહો તારો કાળ, રક્ષા મણિધરની હવી. ૨
(યાસને) રાજપુત્ર, અમારી સાથે ચાલો.

અંદ્રાંગદ—ચાલો માતાઓ, આ જગ્યાએ મારી સંભાળ લે-
નાર તમ વિના કોઈ નથી. અરે ક્યાં મારા માતા પિતા ! અરે ક્યાં
મારી વહાલી પ્રિયા ! અને ક્યાં મારો મિત્રનો સાથ ! સૈને છોડી ખરે
હું મોતને શરણુ થયો. હાય ! મારી પ્રિયાની શી વલે ! મારાં માતા
પિતાની શી વલે !

ખન્ને નાગ સ્ત્રીઓ—ખેટા, ગભરા ના. ગભરાયા સિવાય અ-
મારી પાછળ ચાલ્યો આવ.

(ત્રણે જણુ જાય છે.)

અં. ૧૫૨, પ્રવેશ ૫.

સ્થળ—પાતાળમાં નાગ ભુવન.

અંદ્રાંગદ, નાગ સ્ત્રીઓ; પછીથી તક્ષક નાગ.

૧ નાગ સ્ત્રી—હે સુભાગી, સૂર્ય સમી કાંતિવાળા અંદ્રાંગદ, તું
હમણા અહિં બેસ. જેની સહસ્રશણુ ઉપર પૃથ્વીને ધારણુ કરનારા
ધરાધર, જેની શય્યા ઉપર શ્રી પરમાત્માએ લક્ષ્મીજી સહિત શયન ક-
રેલું છે, એવા મહા પવિત્ર, જેણે રામાવતારમાં શ્રી પરમાત્માના બ-
ધુરૂપે જન્મ ધારણુ કરી અનન્ય વિના ચૌદ વર્ષ નિયમ ધારી કૂર

રાક્ષસ રાવણનો સંહાર કર્યો છે, એવા શેષશાયી મહા તપસ્વી, અમારા સ્વામી તક્ષક નાગને અમે વિનવીએ, અને તેની આજ્ઞા લઈ તને તેના દર્શન કરવા સમર્થ કરીએ. જેણે શ્રી પરમાત્માના ચરણ સેવી મહા શ્રદ્ધા સહચરુજી રાવણને સંહારી સીતાનો વિયોગ દૂર કર્યો છે, એવા મારા સ્વામી તારું દુઃખ દૂર કરવાને સમર્થ છે. માટે નિશ્ચિંત રહે.

૨ નાગ સ્ત્રી—ઘૈર્ય રાખી બેસજે. જે કીરતારે ગળેંદ્રને મહા મચ્છના મુખથી છોડાવ્યા, મોક્ષ દીધો, જે કીરતારે ઊખળે બંધાઈ જન્મલાગ્નુનને વૃક્ષરૂપમાંથી છોડવી મુક્ત કરીધા, જે કીરતારે અહલ્યાને શય્યા રૂપથી મુક્ત કરીધી, અને જે કીરતારે સુંધન્વાને બળતી કડામાંથી તાર્યો, તેજ લક્ષ્મણસહ બગવાને તને આ મહાજળમાં આશ્રય ઉપજે તેવી રીતે આશ્રય આપીને ઉગાર્યો છે. તો હું બાળક, હવે તારે ભાગ્યોદય થયો છે. અમે તને બે ઘડીમાં અહિંથી અમારા સ્વામીના ચરણારવિંદમાં તેડી જઈશું. અને તારી આગતા સ્વાગતા કરશું.

અંદાંગદ—બહુ સાહે માતાજી. [દીવ નખાનામાં બેસે છે અને વિચાર કરે છે.] અહો કીરતાર, તારી ગહન ગતિને કાઈ પહોંચતું નથી. તારી ગતિ અકળ છે, તેમજ અગાધ અને અકથ્ય છે. જળ ત્યાં સ્થળ, અને સ્થળ ત્યાં જળ કરવાવાળો તુંજ છે; તરણનો મેરૂ, મેરૂનું તરણું કરવાવાળો તુંજ છે; વટમાં, ઘટમાં, સન્ધમાં, રજમાં, તમમાં જેમાં જોઈએ તેમાં હું જગદીશ્વર તારોજ વાસો છું. ક્યાં હું, ક્યાં મારી સ્ત્રી, ક્યાં મારી સ્વભૂમિ ? ક્યાં મારું રાજ્ય ? ક્યાં મારા પિતા ? ક્યાં મારી માતૃશ્રી ? અહો વિઘાતા, બ્રહ્મપુત્રી, લેખની લખવાવાળી તારી ગતિ પણ કાંઈ ન્યારીજ છે. ખરે, માનવ દેહ ધારી, આ છંદ્રાપુરી જેવા નાગભુવનમાં દેવાંગનાઓ જેવી નાગ સ્ત્રીઓ સાથે ક્યાંથી મારું મ-

ળવું થાય ? પણ ખરે, તે તો તેં વિધાતાએ લખીજ મૂક્યું હશે. વિ-
ધાતા, આથી તું મગરજ થઈશ નહિ. એ સર્વે પણ ઇશ્વરનીજ કૃતિ
છે. અહો પણ આ નાગ ભુવન તો જોઈ. અહો જીવ, તેં કદી સ્વ-
પ્ને પણ નથી જોયું તે એક પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની, જગન્નિયંતા,
જગદીશ્વરની કૃપાથી આ અખૂટ જળમાં જીવતો રહી જીએ છે. તો
જે ધડી એ સ્વર્ગભૂમિના તારી દીન વાણીએ વખાણ કરી લે. જાણે
ઈંદ્રપુરીજ ખડી કરી છે. વાહ !

સોરઠો. ૬૧

સુંદર કેવા મહેલ, શોભે સુંદર જળાઓ;
હીરા જડિત રચેલ, ઊંચી કંપક અટારીઓ.
સિંહાસન જડિત, છત્ર ચામર શોભા ધણી;
ત્યાં ખીરાબા એક ચિત, સહસ્ત્ર દ્રણા પત્રગ ધણી.
ક્યાં પૃથ્વી પાતાળ, રસાતાળમાં આવીયો;
સિંહ બન્યો શિયાળ, ભાવિએ ભૂલાવીયો.
દૈવ ગતિ અગાધ, સ્વર્ગ સમું સુખ છે ધણું,
ક્યાં સ્ત્રી પિતા માત, ભવ ભૂલો હુંતો પડ્યો.

અહો મારી વહાલી પ્રિયા સીમંતિની, તારું વાક્ય મેં મશ્કરીમાં
હસી કાઢી, ખરેખર થતા અપશકુનને નહિ માનીને, તને છોડી હું
કાળને પગલે પળ્યો. કાળે મને ઘેર્યો અને હું નદીએ ગયો પણ તારા
સત્યથી, શિયાળથી અને તારી ઇષ્ટ ભક્તિથી આ નાગ ભૂમિમાં એ-
કાંત એકલો જોડો છું. જેમ યોગી યોગ સાધના કરી ઇશ્વર સ્મરણ
કરે છે, તેમ હે પ્રિયા, હું તારી પ્યારરૂપી સાધના કરતો, તારાં હિ-
તનાં વાક્યો સંભારતો, મારા ઉચ્છૃંખણપણાની રીતને ધિક્કારતો તારું

ધ્યાન ધરતો બેઠો છું. હે પ્રિયા,

સોરઠો. ૬૨

તરણી તુજ સુવેણ, કહેણ ગણ્યાં નહિ કર્ણમાં,
શાણી તું સુખદેણ, હવે મળું હું ક્યાં તને ?
બહાલી તારો વહેમ, અપશકુન સાચા ક્યાં,
ફરી મળીશું કેમ, કર્મ કીયાં આવી નડયાં.

(નાગ સ્ત્રીઓ તક્ષક નાગ પાસે આવે છે.)

૧ નાગ સ્ત્રી—પ્રાણનાથ, વંદન કરું છું.

૨ નાગ સ્ત્રી—સ્વામીનાથ, હું પણ વંદન કરું છું.

તક્ષક નાગ—(ગુસ્સે થઈને) સ્ત્રીઓ આજ અત્યાર સૂધી તમે ક્યાં ગયાં હતાં ? આ ઇષ્ટ પ્રાર્થનાનો સમય થયો તો પણ તમે આવ્યાં નહિ ? શું પૃથ્વીપર રમવાને નીકળી પડ્યાં હતાં કે શું ?

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો. અમો અબળા જાત ઉપર ક્ષમા કરો. ફરતાં ફરતાં દૂર પંથ નીકળી જવાથી હે સ્વામીનાથ, આજ અમને વિલંબ થયો છે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપનાર શંકર પ્રિય, મણિધર, ઘરણીધર સ્વામી, આજ અમે એક પરમાર્થતું કામ કરવામાં, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપવામાં રોકાઈ, આપના નિયમિત વખતે આપના ચરણારવિંદની સેવામાં હાજર થવામાં વિલંબ કર્યો છે તે બાબત, હે સ્વામી, ક્ષમા માગું છું. મહારાજ, એક પૃથ્વીપરનો મનુષ્ય જળમાં ડુબી રસાતાળમાં આપ મહાન કૃપાળુના આશ્રય નીચે આવી પડેલો છે. તેનું નામહામ પૂછી તેને સહાય આપવામાં રોકાયાં, અને તેને લીધે

આપના ગુરુસાને પાત્ર થયાં. મહારાજ, ક્ષમા કરો.

તક્ષક—તે કોણ છે ? ક્યાં છે ? તમારે આજ્ઞા સિવાય વિલંબ કરવાની શી જરૂર હતી ?

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, તેને અમે અત્રે આપના ચરણક-મળમાં લાવ્યા છીએ પરંતુ—

૨ નાગ સ્ત્રી—હો. સ્વામીનાથ, તે માનવીની વાત ઘણી દયા-જનક છે. તેથી આપની સમક્ષ તેનું દુઃખ નિવેદન કરી તેને સહાય આપવાની આ આપની ચરણરજ દાસીની વિનંતિ છે.

તક્ષક—અહો સ્ત્રીઓ, તમે પરમાર્થ કરવામાં આટલી તત્પર છો, એવું જાણી મારો સર્વ ક્રોધ દૂર થયો છે. સ્વાર્થ વિના પરમાર્થ કરવા તત્પર થએલી સ્ત્રીઓ ! કહો કે તે કોણ છે ? ને ક્યાં છે ?

૧ નાગ સ્ત્રી—અહો કર્ણસાગરા, શિરઘ્ન સ્વામી, અમો અ-અળાને આપનો ભય લાગવાથી તે બાળકને અમે દીવાનખાનામાંજ, પણ થોડે દૂર, બેસાડ્યો છે. આજા હોય તો તેને આપના ચરણ-રવિંદ્રમાં હાજર કરું, મહારાજ.

તક્ષક—અહો સુગુણ સુંદરીઓ, હું તમારા કાર્યથી પ્રસન્ન છું. તેને સત્વર બોલાવો.

(નાગ સ્ત્રી ચંદ્રાંગદને બોલાવી લાવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—અહો શંકર પ્રિય, શેષશયી, આપને વંદન કરું. (નમીને)

શાર્દૂલવિક્રીડિત. ૬૩

વંદુ શેષધરા ધરે વિનયથી, પાદરવિંદે ખરે,

જેની સહસ્ત્ર દ્રણા સિરે જગ આ, તે સાલ થાજે અરે.

શંભુનું ઉપવિત છે પ્રભુ તમે, શય્યા કીધી શામળે,
એવા નાગ પતિ ગતિ તમ તણી, કે માનવી ના કળે.
તક્ષક—ખેટા, ચિરંજીવી ભવ. નિર્ભય થા અને ખેસ.
અન્ને નાગ સ્ત્રીઓ--

ધીમા ધીમા આલો મારા પ્રાણુરે—એ રાગ. ૬૪

આવો ખીશોમા રાજકુમારરે, શિવ સેવક તમે છે આ આગ્યા, અરે,
પાવન મંદિર ખરે, સુકુમારરે. આવો.

તાલાવેલી તનની, મૂકી તજે ભય ચિત,
સુખશાંતિમાં રહો સદા જેમ રાજ્યની રીત.

થશે શાંતિ તમેને અહિંયા સદા,
આ સેવક તમારા છે હાજર ખધા,

ધરો ધાસ્તી ન મન લગારે કદા આ કુમારરે. આવો.

તક્ષક--અહો, ગંગામાં અનેક મળ ધોવાવાથી અપવિત્રતા થ-
ગેલી હોયછે તે મહા વ્રત ધારી યોગીઓ, તપસ્વીઓ, સાધ્વીઓ વિ-
ગેરેના પગસ્પર્શથી જેમ પવિત્ર થાય છે તેમ તારું અલ્પ આયુષ્ય
તારી સતી સ્ત્રીના પતિવ્રત અને શિવભક્તિને લીધે દીર્ઘ થયું છે. તું
શિવ ભક્ત છે તેથી તારા ઉપર હું પ્રમત્ર થયો છું. ખેટા, આપણી
આ વાડીમાં અમૃત રસની વાવ છે ત્યાં હર દર અને વિશ્રાંતિ લઈ
થાક ઉતાર. આ પવિત્ર નાગસ્ત્રીઓ સુવા, ચંદનનો લેપ તને કરાવ-
વાનો બંદોબસ્ત કરશે. ખેટા, ખીજું જે કંઈ વરદાન માગવાની ઇ-
ચ્છા હોય તે માગી લે. શિવભક્તને કશું દુર્લભ હોતું નથી. હું તારા
પર પ્રસન્ન છું.

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, આ કુંવર પરણીને શ્વશુરને ઘેર દ-

જૈયાં જમવા રહેલો, તે દૈવેચ્છાએ યમુનામાં નાવમાં બેસી રમતાં નાવ બૂડ્યું ને સર્વ બૂડ્યા. અહો સ્વામીનાથ, દૈવની શું ગહન ગતિ ! ખરેજ, અમને સંકા થાય છે કે આવા કાળના મુખમાંથી બચી આ રાજકુંવર અહિં ક્યાંથી આવી ચડે ? અચાનક બચી ગયો તેનું શું કારણ ? કંઈ દૈવી કૃપા હશે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, આ કિશોર વયના, તરત પરણેલા, આશા ભરેલા અંતઃકરણવાળા કુંવર ઉપર દયા આવે છે. સ્વામીનાથ, તેનું દુઃખ ટાળી તેના સંબંધીઓ સાથે મેલાપ કરાવી આપવા વિનંતિ છે.

તક્ષક—સુગુણ સુંદરી, પરમાર્થી પ્રિયા, આ કુંવર કાળથી બચ્યો તેનું કારણ એ છે કે એ કુંવરની સ્ત્રી ધણી પતિવ્રતા છે. અને શ્રીસાંબ સદાશિવની ભક્તિ કરે છે. પતિવ્રતાનું માહાત્મ્ય સર્વ માહાત્મ્યમાં શ્રેષ્ઠ છે. પતિવ્રતા મુકુન્દાએ દેવ અધિનીકુમારને પ્રસન્ન કર્યો હતા, સાવિત્રીએ યમરાજને પ્રસન્ન કરી પોતાના સ્વામીને સજીવન કર્યો હતા, સતી ભોગવતીએ મલના આધારે સૂર્યને ઉદય થતા અટકાવ્યા હતા, અનસૂયા પતિવ્રતાના વચનથી મહા દુષ્ટકાળમાં અત્રિ ઋષિના આશ્રમ સમીપે ગંગાજી પ્રગટ થયાં હતાં, તેમજ શંકર સેવાથી માર્કંડે ઋષિ ચિરંજીવી થયા છે. તેવી રીતે આ કુંવર સત્ય શીલને આધારે અને ધૃષ્ટ ભક્તિએ ઉગર્યો છે, એજ ખરું કારણ છે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, સતીઓનો તથા શંકર સેવાનો પ્રતાપ ધણોજ મોટો જણાય છે. એ મહિમા મોતને પણ અટકાવે છે. એવી નેક ટેકથી વ્રત ધારણ કરનારી પૃથ્વી પરની સ્ત્રી સીમંતિનીને તેનો પતિ પાછો મળવો જોઈએ.

૨૧૭૫૩

શ્રીમન્નરાય ૧ મંગલસ મ'વસ્યે

શુભચર્ચા સાહેબ પ્રદિપક

તક્ષક--અહો પ્રિયા ! કાળરૂપ મહેશ્વરની સેવા જોણે કીધી તેણે મૃત્યુને જીત્યું એમ શાસ્ત્રનું વચન છે. કાળ તે પરમાત્માની ગતિ છે. કાળમાં ને કીરતારમાં ભેદ નથી. સર્વજ્ઞ વૈરાટરૂપ પરમાત્મા સર્વનો આત્મા છે. તેને વશ કરે તો કાળ દુર થઈ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા વિશ્વેશ્વરને પ્રસન્ન કરનારી સ્ત્રીને વૈધવ્ય હોતું નથી.

૧ નાગ સ્ત્રી--મહારાજ, આ રાજકુંવરના હસ્ત મીઠળ હજી ધૂટયાં નથી. જાગ હજી જાગ્યા નથી. એ સ્થિતિમાં તેને આમ રને-હીથી વિખૂટું પડવું પડ્યું એ સહેવું ઘણું અસલ છે. માટે કૃપા કરી સત્વર તેને આશ્રમે મોકલો.

તક્ષક--અરે દયા જનક સ્થિતિમાં આવી પડેલા રાજકુંમાર ! હવે, તું ધૈર્યભૂષણને ધારણ કર. અને હવે હું તને મારા આ અનુચરો સાથે અખૂટ લક્ષ્મી અને પવનવેગી અશ્વ આપી પૃથ્વી પર મોકલું છું.

ચંદ્રાંગદ--મહારાજ, મોટી કૃપા; મારા વૃદ્ધ માતા પિતા મારા વિના નહિ જીવી શકે. મારા વિના તેમનું શું થયું હશે ? દુષ્ટ પિત્રાઈએ તેમનું રાજ્ય લઈ લીધું હશે. જેમ ચંદ્ર રાહુથી ઘેરાયો હોય ને અધકાર થાય છે તેમજ હે મહારાજ મારી સ્થિતિ છે. જેમ દેવોએ રાહુનો પરાજય કરી ચંદ્રને છોડ્યો તેમજ હે કૃપાળુ મણિધર, આપ મને કાળથી ઘેરાયલાને સહાયભૂત થયા છો.

તક્ષક--પુત્ર ચંદ્રાંગદ, ચિંતા નહિ. મારા અનુચરો તારી સાથે આવશે. તેની સહાયથી તું યુદ્ધ કરી તારું રાજ્ય પાછું લેજે. પુત્ર મારી આશિષ છે કે શત્રુ તારે શરણે થશે. અને તું તારું રાજ્ય હસ્તગત કરીશ.

અંદ્રાંગદ—બહુ સારું મહારાજ. આપની આશિષ મરતકે ચડાવું છું.

તક્ષક—એટા અંદ્રાંગદ, આ સુગંધી પદાર્થો હું તને આપું છું. જેની સુગંધી દશ યોજન સૂધી પ્રસરી રહેશે. અને આ અખૂટ લક્ષ્મી આપું છું એટા, તે તું ચિરકાળ સૂધી વાપરી શકીશ. અને મારી શિષ્યામણુ એ છે કે

ગીતિ. ૬૫

નીતિ ન્યાયમાં વર્તી, ધર્મ ધ્યાનમાં તું એ વાપરજે;

સંકટ સમયે નિત્યે, ધૈર્ય રાખીને કાર્ય સહુ કરજે.

અંદ્રાંગદ—અહો પિતાજી, આપની પવિત્ર શિષ્યામણુને હું નિરંતર યાદ રાખી વ્રત નિયમે તે પાળવા તત્પર રહીશ.

તક્ષક—(અનુચરને) હે કર્કેટક અને દમનક, આ રાજ પુત્રની સાથે જાઓ. અને તેની પૂરી સંભાળ રાખજો. અને સંમતિએ અનુચરજો. આપણી ઘોડારમાંથી પવનવેગી અશ્વ લાવી આ કુંવરને સુપ્રેત કરજો. યુદ્ધ વખતે પૂરતી મદદ કરજો. જ્યારે તમને આજ્ઞા આપે ત્યારે અત્રે પાછા આવજો.

કર્કેટક—બહુ સારું મહારાજ, જેવી આજ્ઞા.

દમનક—મહારાજ, અશ્વ તૈયાર છે. (કુંવરને) ખીરાજો કુંવર.

અંદ્રાંગદ—(સર્વને નમીને) માતાપિતા, પાપે લાગી આપની આજ્ઞા હોય તો રજા લઈ પથેપણું.

તક્ષક—એટા કલ્યાણ કર તારું શુભ થાઓ, એવી આશિષ અમે સર્વે તને આપીએ છીએ.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૬

સ્થળ—સામંતિનીના મહેલ.

સામંતિની એકલી પછીથી માલવિકા અને ચતુરિકા.

સામંતિની—અરે દૈવ, મેં શાં પાપ કર્યા હશે ? કે જે કૃત્યના પ્રતાપે તેં મને ત્યજી, મારી વિમુખ થયો. હે નિયંતા નાથ, હે ઉમાનાથ, હે વિશ્વંભર, તું મારી સાથે નિર્દય કેમ થયો ? હે યજ્ઞપતિ, હે પૃથ્વીપતિ, હું રંક અબળા દીનબાળા ઉપર આવો અનહદ કોપ શું કર્યો ? મારો શિરતાજ કેમ હર્યો ? અરે હું હણાઇ છું. અરે મારા પ્રાણનાથ, મારા શિરતાજ, તમે પંથુ નિર્દય કેમ થયા અને વિસરી ગયા—અરે ક્યાં રહ્યા ? છતાં કેમ ન થયા ? અરે હાય શું કરું ?

હલિત. ૬૬

અરર સ્વામીરે શું હવે કરું, વગર અગ્નિએ હું બળી મરું.
જગતમાં ખરે મૂઢ જીવતી, અરર ના ઘટે આમરે પતિ.
પરણી તુર્ત શું પરહરી મને, હૃદયદોષ માહરો વસ્યોતને.
નવ ઘટે નમેરા થવું પતિ, વિરહ અગ્નિએ હું બળું અતિ.
પતિ ગયા દધઆશ તનમાં, કરી નિરાશ શું હાય જન્મમાં.
કહી ગયા મને આતું આ ઘડી, નવ મળ્યા ફરી એકલી પડી.
વચન કેમ તે આપ વિસર્યા, પ્રીત તજી દધ ગુપ્ત ક્યાં રહ્યા ?
કઠણ કાળજી કેમ રે કર્યું, તજી ગયા હરિ સુખ માહરું.

અરે સ્વામી, અહો શિરછત્ર, તમવિના મને અત્રે હેરાન વેરાન લાસે છે. અહો નમેરાનાથ, મારો હાથ તરછોડી ક્યાં ગયા ? ક્યાં રહ્યા ? પાંચ આંગળીએ ઝેર ચડાવી, વેર વાળી, તરછોડી, સાથ છોડી મારા

પ્રાણાધાર, અપાર દુઃખમાં બેસાડી, વિસારી, લાચાર કરી ગયા. અરે શું હું મારી થઈ? હે પ્રભુ! શો દોષ તારે અંતર વસ્યો? અરે કર્મ, તારા પૂરેના ધર્મની કે મર્મની મને કરી સૂજ કે બૂજ પડતી નથી. પાપી આત્મા, તેં પૂર્વ જન્મે શાંશાં ધોર ફૂલો કરી જન્મ લીધો છે કે તે કર્મનાં ફળ તારી આડે આવ્યાં? અરે દેવને દોષ શું? અંતરમાં રોપ શું? જેવી કરણી તેવીજ તરણી. અરે દેવ, તેં નકંવાસ-માંજ અનેક દુઃખો ભોગવાવ્યાં હતાં તો બહેતર હતું. હવે તો ધણી થઈ. હે પ્રભુ, સહાય થા. દુખથી હિંગાર અને તાર. મૂગો માર ન માર. (બન્ને સખીઓ આવે છે.)

માલવિકા—સખી સીમંતિની આમ અહોનિશ હૃદય બાળી પશ્ચાત્તાપ કરવો એ તારા જેવી રાત્રીને ઘટતું નથી. બહેન આત્માને કષ્ટાવે શું ફળ? ઇશ્વરે જે નાંખી તે ધૈર્યથી સહન કરેજ મિદ્ધિ છે.

અતુરિકા—મારી વહાલી સખી, તું બાણ છે કે દેવતાઓને પણ દુઃખ પડ્યાં છે. સાધ્વી સીતાને પણ પતિ વિયોગનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું છે. દમયંતીને પણ એજ પ્રમાણે અણુધાર્યો પતિ વિયોગ સહેવો પડ્યો છે. અને શકુંતલાને પણ દુઃખનું દુર્વાસાના આપથી વિસ્મૃત થઈ લજ્જા હતી. માટે દુઃખના વખતમાં મહાન જનોના દુઃખનું ઉઘાડરણ લઈ મનને દિલાસારૂપ દારમાં પ્રવેશ કરાવવો. ધૈર્ય ભૂષણને ધારણ કરી શાંતિગૃહમાંજ વાગ્યો કરવો ઘટે છે.

માલવિકા—સખી તું યાદ તો કર કે સાવિત્રીએ તેમજ ભોગવતીએ ગયેલું સૌભાગ્ય ધીરજ અને ઇષ્ટ સેવાથી પ્રાપ્ત કરેલું છે કે નહિ? માટે મારી શાણી, તને પણ તારી ભક્તિ અધીન થઈ ઇષ્ટ દેવ સહાય થશે. અને તારું ગયેલું સૌભાગ્ય પાછું આપશે. માટે સત્ય નિયમે જેમ ધીરજ ધરી અહા ઉપાસી થઈ બેસી છે, તેમજ રહે. તારા ક્રમજ

આત્માને કલ્યાણ ના, મારી બહેન.

ચતુરિકા—બહેન, તને શારદા વિષે જે વાત છે તે યાદ છે કે ?
તેમ પૂર્વ સંસ્કાર અને ઋણાનુબંધનું આ દુનિયામાં સુખદુઃખ લે-
વાનું છે. ઇશ્વરપર આધીન રહે, નીતિ રહે તો જે અધિક દુઃખ હોય
તેમાં ન્યૂનતા થાય છે. પરંતુ જે નિર્મિત છે તે તો થાયજ છે. તો
તેમાં શોચ કરે શો ઉપાય ?

સીમંતિની--હા, મારી વહાલી સખી. યાદ તો બધુંએ છે,
સમજું પણ છું. પણ મારી વહાલી સખી, મારા સુખનો સૂર્ય અસ્ત
થતાં, ચંદ્રનું ગૃહણ થતાં, મારા દુઃખના દ્વાર ખુલી જતાં મારું જ્ઞાન,
મારી શાન, મારું ભાન અને ઇશ્વરનું ધ્યાન બધુંએ હુંતો ભૂલી ગઈ
છું. મારું અંતઃકરણ બહાર મારી ગયું છે. મારો જ્ઞાન દીપક બૂઝાઈ
ગયો છે, અંધકાર થઈ હૃદય શુન્ય થઈ ગયું છે. અહો સ્વામી, હૈ-
યાના હાર, ચક્રના તેજ, જીવન દોરી, મારા મનની મોજ ચાલી ગઈ.
હું જીવતી મૃદા. હે સ્વામીનાથ

તોટક ૬૭

મુજ તન તણી લહો કુંડ કૃતિ,

રૂપ યૌવન ઇંધન મૂકી પતિ;

કરે અશ્રુતણી ધૃત ધાર સદા,

સહુ સુખની આહુતિ આપું તદા.

૧

સ્થૂળ યજ્ઞથી નાથ નથી રીઝતા,

વિરહાગ્નિ વિષે મને બાળી જતા.

કહું શું સહું શું રહું શું જગમાં,

હરિસુખ પતિ જપતી મનમાં.

૨

માલવિકા--બહેન, તું શાણી છે, યાની છે. તને મહા વ્યથા થાય તેમાં કશો દોષ નથી. તોપણ દુઃખની વખતે દિલાસો દેવો એ અમારું કામ છે બહેન. (ચતુરિકાને) સખી ચતુરિકા, તું જે શારદા વિષે દાખસો દે છે તે વાત શું છે? તે જરા કહે તો ખરી. એ વાતથી હુંતો અજાણ છું.

ચતુરિકા--એ તો નવાઇ જેવું બહેન. હશે, તારી ઇચ્છા છે તો હું કહું છું, તે સાંભળ. એક અનંત દેશમાં એક દેવદત્ત નામનો કુન્નિન અને મહા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને એક શારદા નામે પુત્રી હતી. શારદા જ્યારે અગિયાર વર્ષની થઇ ત્યારે એક પંડ્યા ડાવીડ નામનો મહા ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ દેવદત્તને ત્યાં શારદા સાથે પરણવાની યાચના કરવા આવ્યો. આ પંડ્યાને આગલી સ્ત્રી ગૂજરી જવાથી ફરી લગ્ન કરવાનું હતું. દેવદત્તે પોતાની કન્યાને સુપાત્ર વર માગ્યો તેથી પરણાવી. મધ્યાહ્નકાળે લગ્ન પૂરાં થયાં. પછી પંડ્યા મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરવાને સરોવર તીર્થે ગયો. સંધ્યા કરીને ઘેર પાછા ફરતાં કર્મ સંયોગે રસ્તામાંજ સર્પ દંશ થયો. અને તુરત મરણ પામ્યો. એ વાતની દેવદત્તને ખબર થતાંજ સહકુટુંબ જ્યાં તેનું અસ્થિ પડ્યું છે ત્યાં ગયો. સર્વ સંબંધીઓમાં, ગામમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. શારદાએ કલ્પાંત કરી વૈધવ્ય ધારણ કર્યું.

માલવિકા--ઝરીબ બિચારી કમનસીબ શારદા! પરણીને એક દિવસ પણ સૌભાગ્ય લોગવ્યું નહિ. લાચાર ઇશ્વરની ગહન ગતિ છે! બહેન.

ચતુરિકા--હવે શારદા સ્વામીનો શોક કરતી શીલ ધારી ઇષ્ટ સેવા કરે છે. અને તેના માતાપિતા યાત્રાર્થે ગયાં છે. એવામાં આંખે

અંધ, દેહ દુર્બળ અને હાથમાં લાકડીએથી માર્ગ કાપતો એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ દેવદત્તને દ્વાર આવ્યો. તે વિપ્રનું નામ કુંધે હતું. અને અમૃત દેશથી આવતો હતો. હવે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ખારણે આવેલો જોઈ શારદા કુલાચાર પ્રમાણે બ્રાહ્મણને તેડવા સામી ગઈ. પાણી લાવી ઋષિના પગ પખાલ્યા આસન આપી બેસાડ્યા. તેલ વિગેરેથી મર્દન કરી સ્નાન કરાવી વસ્ત્રો ધારણ કરાવી ભોજન અર્થે નાના વિધના પાક અર્પણ કરી બ્રાહ્મણની આસના વાસના કરી. પૂર્ણ ભાવથી ઇશ્વરરૂપ ગણી પગે લાગી. ઋષિએ શારદાની ભક્તિ જોઈ પ્રસન્ન થઈ શારદાને આશિષ આપી કે સ્વામીનું સુખ ભોગવ, અને અષ્ટ પુત્રવતી ભવ. અને શિવસેવા કરી સ્વામી સહિત તને શિવલોક પ્રાપ્ત થજો. આવો આશિર્વાદ સાંભળી શારદા વિસ્મય થઈ હસીને બોલી કે અરે હું દુર્ભાગીને આ આશિર્વાદ ક્યાંથી ફળે ? મારો પતિ પરણી તરતજ મરણ પામ્યો છે, મહારાજ. ઋષિ કહે, હે બાળા, મેં અંધાપાને લીધે અજ્ઞાનતાથી આશિર્વાદ આપ્યો છે પરંતુ હે બાળા, મારું વચન મિથ્યા જશે નહિ. તું ઉમા મહેશ્વરનું વ્રત કરજો જેથી તારા પૂર્વ પાપો નાશ થશે. અને અખંડ સુખ ભોગવીશ. શારદાએ કહ્યું, મહારાજ, આપનું વચન હું મારા શિરપર ચડાવું છું. મારા માતા પિતા યાત્રાએ ગયા છે. તે આવેથી હું એ વ્રત કરીશ. મહારાજ, મને તે વ્રતની વિધિ કહેવા કૃપા કરો. ઋષિએ કહ્યું હે બાળા તે વ્રત માગશર મહિને અથવા ચૈત્ર મહિને આદરવું. એક માસમાં બે અષ્ટમી, અને બે ચૈત્ર એ દિવસો શિવ શક્તિના છે. તે દિવસે ઉમા ઇશની પૂજા કરી દાનદક્ષિણા આપી ફળાહાર કરવો. સ્વચ્છતાથી રહેવું. એ રીતે એક વર્ષ ઋષી કરવું. વ્રતને અંતે ઉત્થાપન કરી બ્રહ્મભોજન કરાવી દાનદક્ષિણા આપવી અને ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરી

રવો. એ વિધિ સાંભળી શારદાએ પોતાનાં માતા પિતા આવ્યાં કેતુરત તેની આજ્ઞા લઈ વ્રતનો આરંભ કર્યો. ઋષિએ સાથે રહી યથાવિધિ વ્રત કરાવ્યું. વ્રતના છેલ્લા દિવસે જંગરણ હતું. તે દિવસે રાત્રિના બાર વાગે અંબાએ પ્રસન્ન થઈ દર્શન દીધાં. ઋષિના નેત્રને તેજ આવ્યું. ને અંબાના પ્રતાપથી દેખતા થયા. દેવીએ કહ્યું હું પ્રસન્ન છું, વર માગ. ઋષિએ નાના વિધે સ્તુતિ કરી શારદાની કર્મ કથા કહી. અને કહ્યું કે મારું વચન સત્ય થાય અને તેનું સાંભાગ્ય પાછું મળે, એમ થવું જોઈએ. દેવી કહે એના પૂર્વ સંસ્કારે એને એ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રવે શારદા બ્રાહ્મણી હતી ને તેના સ્વામીને જે સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં પોતે માનીતી હતી. શોક્યને કદી સુખ પ્રાપ્ત થવા દીધું નહોતું. તેમજ ઘણી મગર અને ખૂબસુરત હતી, હવે બીજા એક બ્રાહ્મણે તેના સુખની આશા રાખી. તેનાપર મોહિત થઈ તેને સ્પર્શ કરવા ગયો. તેને શારદાએ તરછોડી નાખ્યો. તે બ્રાહ્મણ શારદાના વિરહથી માંદગી ભોગવી મરણ પામ્યો. તે આ જન્મે એનો સ્વામી થઈ, એનો હાથ ઝાલી એને પરણી તરછોડી તુરત મરણ પામ્યો. પૂર્વ ભવના પાપે એ આ દશાને પામી છે. શોક્યને સ્વામીથી વિખુટી પાડી એ દોષે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. જે કોઈ સ્ત્રી પુરુષની પ્રીતિ વિષે લંગાણ પાડે, તેને ૨૧ જન્મ સુધી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હે શારદા તને પણ એટલા ભવ સુધી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થવું જોઈએ, પરંતુ ઋષિના વચને તેં શિવભક્તિ કરી અને ઋષિની સેવા કરી તે ઋષિનું વચન સત્ય કરવા ખાતર હું તારાપર પ્રસન્ન થઈ કહું છું કે તારા પૂર્વ ભવનો સ્વામી કાવિડ તને સ્વપ્નમાં મળશે. અને તને એક પુત્ર થશે. તેનું નામ સુખદાયક રાખજે. તારો પૂર્વનો સ્વામી ૩૬૦ યોજન ઉપર પાંચાળ દેશમાં જન્મેલો છે. હે શારદા, પુત્ર મોટો થાય

ત્યારે તું ગૌકરણની યાત્રા કરવા જજે. ત્યાં જતાં તને રસ્તામાં તારે સ્વામી મળશે. સ્વપ્ન સુખ તને અને તેને યાદ આવશે. તું તારું ઉ-
માઇશના વ્રતનું અર્ધ પુન્ય તેને પાણીની અંજલિ લઇ અર્પણ કરજે.
એટલે તે તને સ્વીકારશે. એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થઇ ગયાં. શારદા
ગુરૂને ચરણે નમી હર્ષ પામી. પછી ગુરૂ વિદાય થયા. શારદા સ્વપ્ને
સ્વામીનું સુખ લેવા લાગી. એમ કરતાં તેને આશા રહી. લોકો હાંસી
કરવા લાગ્યા. પંચ ભેગા થઇ શારદાને શું શિક્ષા કરવી તે વિષે વિ-
ચાર ચલાવે છે તેટલામાં આકાશવાણી થઇ કે શારદા પવિત્ર છે, એ
સતી સાધ્વી છે; એની નિંદા કોઇએ કરવી નહિ. એને માતાના વચ-
નથી પુત્રની આશા રહી છે. જે શારદાની નિંદા કરશે તેની જીવંતાના
સાત કડકા થશે. આકાશવાણી સાંભળી શારદાના માતાપિતા તેની પ-
વિત્રતા વિષે પંચને સમજાવવા લાગ્યા, પણ પંચ તેમને નહિ ગણ-
કરતાં વધારે નિંદા કરવા લાગ્યા. પછી ધૈર્ય કૃતિએ એમ બન્યું કે
જે લોકો શારદાની નિંદા કરતા હતા તેમની જીવંતા કપાઇ ગઇ. ને
તેથી શારદાના સત્યનો પ્રકાશ થયો. ને સહુ શારદાને નમ્યા.

સાલવિકા—વાહ ! દેવી પ્રભુની મહેર ! ને શિવભક્તિનો જય !
આ વાત તો ઘણી લાંબી જણાય છે.

ચતુરિકા—હા બહેન, સાંભળ. પછી શારદાનો પુત્ર મોટો થયો.
તેને જનોઇ દેવરાવી શારદા યાત્રાએ નીકળી. માર્ગમાં તેને સ્વપ્નનો
સ્વામી મળ્યો. અને એક બીજાને જાળખ્યાં. પરંતુ તેના સ્વામીની પ્રજ્ઞ
ખાતરી ન થવાથી તે જરા વિચારમાં પડ્યો. એટલે શારદાએ, દેવીની
આજ્ઞા પ્રમાણે, વ્રતનું અર્ધ પુન્ય પોતાના સ્વામીને અર્પણ કર્યું કે તુ-
રત તેણે શારદાને સ્વીકારી, સાથે લઇ પોતાને દેશ જઇ મુખ્યદેવમાં
રહ્યા. ને આખરે ધર્મ નિયમ કરી બન્ને શિવપુરમાં ગયાં.

મહાલિકા—પાર્તા તો બહુ સારી છે. બહેન સીમંતિની, ધીરજ રાખી તું તારું વ્રત કર્યા કરે. અને તેથીજ પરમેશ્વર તારું ગયેલું સુખ પાછું આપશે, અને તારા પતિ ચંદ્રાંગદ તને પાછા મળશે.

અતુરિકા—હા મારી વહાલી સખી, સસનો જ્ય છેજ. દિલગીરી તણ રાત માર્ગ લે. સંતોષ અને ભક્તિમાંજ સુખ છે.

સીમંતિની—ખરૂંછે મારી બહેનો, તમારી ધીરજથીજ અને ઈશ્વર ભક્તિથી હું મારું દુઃખ વિસારે પાડું છું અને કંઈક શાંતિ પામું છું. આલો હવે પૂજા સમય થવા આવ્યો છે. સોમવારનું વ્રત છે, તેથી નદીએ નહાવા જતું છે. વેળાસર જઈએ, અને સાંથી માતાજી પાસે જઈશું.

મહાલિકા—આલ બહેન, તું શાંતિમાં હોય, સારે અમારું મન પણ ખુશીમાં રહે. માતાજી તો રાહ જોતાં હશે. માટે ત્વરાથી નદીએ જઈ નાહી, પૂજન કરી માતાજી પાસે જઈશું.

પ્રવેશ ૭.

સ્થળ—નૈષધ દેશમાં રાજ્ય મહેલ.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, પછીથી પ્રધાન, પછીથી દૂરસેન.

યશવતી—આજ મારું જન્મણું ચક્ષુ કેમ ફટકે છે ? આજ સવારની ઊઠી છું સારના મને અશુભ શકુન થયાં કરે છે. તેનું શું કારણ હશે પ્રાણનાથ ?

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, એ તો વખતે દૈવગતિએ સર્વ અવયવો પો-

તાનું કામ કર્યા કરે. માટે મિથ્યા વહેમ લાવી હૃદય બાળનું એ સુન્ન જનનું લક્ષણ નથી.

યશવતી—પ્રાણનાથ, કહો કે ન કહો, પણ મારું મન તો મૂઝાય છે. સ્ત્રી જાતિને પુરુષ જોટલી ધીરજ રહેતી નથી પ્રાણનાથ.
(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, વંદન કરું છું. મગધદેશથી જનસુસ પત્ર લઈને આવ્યો છે. તે આપની પાસે આવવા રજા માગે છે.

ચંદ્રસેન—બોલાવ તેને.

યશવતી—આપણે આવ્યાને હજૂ પૂરા દશ દિવસ તો થયા નથી, એટલામાં શું હશે કે માણસ પાછળ ને પાછળ આવ્યું ? કાંઈ વિદ્વન હશે કે કેમ ?

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, તું આમ વહેમી ને અધીરી કેમ થઈ ગઈ ? તારા મનમાં આવા ખરાબ વિચાર ક્યાંથી આવે છે ? જે હશે તે હ-મણાં જણાશે.
(જનસુસ આવે છે.)

જનસુસ—(નિઃશ્વાસ નાખતો નમન કરીને) મહારાજ, આ યત્રિકા.
(આપે છે.)

ચંદ્રસેન—(પત્ર લઈ ઉખેળી વાંચે છે.) અરે આ શું ? જનશુ-શું કે સ્વપ્નમાં શું ? નિદ્રામાં તો નથી ? હાય આશું ?

યશવતી—પ્રાણનાથ શું છે ? કેમ કહેતા નથી ? અરે કહો તો ખરા શું કાંઈ વિપરીત તો નથી ? કાંઈ વિદ્વન તો નથી ? મારા મનમાં અનેક શંકા ક્રિપ્ત થાય છે.

ચંદ્રસેન—પ્રિયા શું કહું ? (પત્રની હકીકત કહે છે. રહે છે) અરે હાય ! આ જેવની જોળી ક્યાંથી ?

ભેરવીની ગજલ. ૬૮

ગયો તું પુત્ર ક્યાં મારા, કરીને હાય દુઃખીદારા.

મૂકીને વૃદ્ધ આ માતા, મૂકીને તાતને રોતા. ગયો. ૧

અરે ઇશા ન જાળે આ હર્થુ ભોજન જમ્યા વિના,

લીધો તેં મુજ મન માળી, ગયો તું પુત્ર દર્ધ તાળી. ગયો. ૨

લખ્યા શા લેખ આ કર્મે, ભૂલ્યો શું પુત્ર તું ભરમે,

તજીદારા તજ માતા, તજ રાજ તજ પિતા. ગયો. ૩

લીધી તેં સ્વર્ગની વાટ નમેરો શું થયો ભ્રાત,

ઘટે ના આમરે જાવું, ક્યું શું પુત્ર તેં આવું. ગયો. ૪

યશવતી—(રડે છે.) અરે પુત્ર, તારાં વૃદ્ધ માતા પિતાને છોડી
તું ક્યાં ગયો? અરે વહાલા, તેં વહાલ કેમ વિસાધું?

સોરઠો. ૬૮

અરે હાયરે હાય, હાય પુત્ર તું ક્યાં ગયો?

ક્યું વિયોગી હાય, નહિ આશા મળવા તાણી. ૧

જોળું પૃથ્વી પાતાળ, રસાતાળ જાઉં ખરે,

ચંદ્રાંગદ મુજ બાળ, તોએ તું મળશે નહિ. ૨

વેરી કરશે વાસ, લઈ તુજ વીરલા,

ધરડાં માતને તાત, બંદીવાન બની જશે. ૩

ભર યૌવનનીમાંય, દયા તજ તું ક્યાં ગયો;

ગયો સ્વર્ગનીમાંય, બાળ નમેરો શું થયો. ૪

અરે પુત્ર હવે ક્યાં મળું? હવે ક્યાં જાઉં? શું કરું? શંકરા!
હે શ્રીહરિ! હાય!
(મૂર્છાખાધ પડે છે.)

ચંદ્રસેન—અરે મારા વહાલા પુત્ર ! તેં આ શું કર્યું ?

[પ્રધાન આવે છે.]

પ્રધાન—મહારાજ, બહુ ખોટું થયું. ભાવિ પ્રબલ છે. કદપાંત છોડી દો. બાધ સાહેબ શાંત થાઓ. સાવધ થાઓ.

[રાણી સાવધ થાય છે.]

(કૂરસેન પોતાના સિપાઇઓ સહિત આવી રાજા રાણીને કેદ કરે છે.)

કૂરસેન—અરે કેટલા વખતથી તલપી રહ્યો હતો કે ક્યારે રાજા લઉં ? મારા ઉપર આજ પ્રભુ તુઠ્યો. આજ હવે આ રાજા મારું થયું. ગાદીએ બેસીશ. લહેર કરીશ.

પ્રધાન—અરે દુષ્ટ, આ દુઃખી થએલાં રાજા-રાણીને તું કેદ શા માટે કરે છે ? અરે નિર્દય જરા દયા લાવ. તેની સંમતિથી સલાહ સંપે રાજ્ય કર.

કૂરસેન—અરે મૂર્ખ, તારે પણ બકબક કરી સ્વાદ આખવો છે કે ? સિપાઇઓ, આને પણ પકડો. ત્રણેને કેદખાનામાં લઇ જાઓ. ચલાવ જલદી.

[સર્વ જાય છે.]

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ—ચમુના નદીના કાંઠા.

સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા; પક્ષીથી ચંદ્રાંગદ અને તેના અનુચરો.

સીમંતિની—સખી માલવિકા, આ નદીને કિનારે હું આવું છું ખરી, પણ મારા મનમાં મારા સ્વામી વિષેનું દુઃખ તાજું થઇ આવે છે. અને બહેન પૂજન કરવામાં મન રહેતુંજ નથી. શું કરવું વહાલી ?

માલવિકા—બહેન, ધીરજ ધરી, જે નિયમ લીધો છે તે કર્યાજ કર. બહાલી સખી, જેમ સોનાની કસોટી સોની કરે છે, તેમ તારી કસોટી પ્રભુ કરે છે. માટે બહેન ધીરજ રાખ. સત્યનો જયજ થશે.

ચતુરિકા—સખી, આપણે આપણી સખીને વારંવાર ધૈર્ય આપીએ છીએ ખરાં, પરંતુ આપણું મન ખિન્નતા છોડતું નથી. તો આપણી સખીનો શું વાંક કહાડવો ?

સીમંતિની—બહેન, હવે હું નહાઇ લઉં. આજતો સોમ પ્રદોષનું વ્રત છે, તેથી સૂર્યનું પૂજન કરવું જોઇશે. સખી તમે મારી સાથે છો તે ઠીક છે, નીકર હું એકલી ઘણી મૂઝાઉ છું.

માલવિકા—બહેન સીમંતિની, નદીમાં નાહી આ કિનારે શિવાલય છે ત્યાં ખેસી સૂર્યનું પૂજન કરજે તે તને ઘણું અનુકૂળ પડશે.

સીમંતિની—હા સખી, એમજ કરું છું.

(નાહીને પૂજન કરે છે.)

અનુક્રમ ૭૦

રવિ ભાતુ જગત ચક્ષુ, ભારકરો તું દિવાકર;	
અર્થમા અગ્નિમિલે તું, આદિ દેવ પ્રભાકર.	૧
દિનકરો સૂર્યને ભાતુ, સર્વ સાક્ષી શિવોહર;	
જગત્કર્તા જગત્ભર્તા, સર્વ સાક્ષી હરિહર.	૨
નિવારી સર્વ દોષોને, આત્મ મુક્તિ પ્રભુ કરો;	
ભવો નિધિ વિષ્ણુ તારો, લય ભીતિ સદાહરો.	૩
સર્વ સૃષ્ટિ તણા સાક્ષી, સર્વોપધિ તમે પ્રભુ;	
સૌભાગ્ય સંપત્તિ દાતા, તેજ ગિંદુ નમું વિષ્ણુ.	૪

મીઠું મહીલેવું, મહીલેવું—એ રાગ. ૭૧

મમ દીનકર દિવાકરે વંદું વિલુ વસુ વિલુ વસુ.
ભાતુ રવિ ઉદય આર્યમા રે, વંદું વિલુ વસુ વિલુ વસુ.
અરુણ સૂર્ય ઉદય આદિત્યરે, વંદું.
નમું નમું તને પ્રભાકરરે, વંદું.
જગ ચક્ષુ તમે દેવતાજરે, વંદું.
નમું અગ્નિમીલે સવિતાજરે, વંદું.
કરું હાદશ નામથી સેવરે, વંદું.
કરો કૃપા તમે સત્ય દેવરે, વંદું.

બહેન, સૂર્યના બાર નામની પૂજા તો કરી રહી. હવે પરમેશ્વરની માનસિક પૂજા બાકી રહી છે.

માલવિકા—હા બહેન, જે કરવું હોય તે નિવૃત્તિએ કરજો. અમે અહિંયાં બેઠાં છઈએ.

સીમંતિની—વારૂ, મારી વહાલી સખીઓ, તમારે લીધે હું મારું અર્ધું દુઃખ વિસારે પાડું છું.

(હાથ જોડીને સ્તુતિ કરે છે.)

વસંતતિલકા. ૭૨

હે ઇષ્ટ દેવ શિવ શંકર વિશ્વ દેવા,
વંદી કરું નિયમથી તુજ નિત્ય સેવા;
આ જીવને નહિ તમેજ વિસારી દેશો,
હું છું દુઃખી ભવ વિષેથી ઉગારી લેશો. જ
શ્રદ્ધા રૂપી નીર તને અરપી કરીને,

આ મન વેગ કુસુમો રહી છું ધરીને;
 રે ભક્તિ મુક્તિ સુમતિરૂપ બીલી પત્રે,
 પૂજું તને પશુપતિ તજી ક્રોધ અત્રે. ૨
 રે જ્ઞાનરૂપ દીપને પ્રગટી પ્રભુ હું,
 આ લોભ મોહરૂપ ધ્રુવ ધરી નમુછું;
 અ દેહ ધનિ પ્રભુ હું ધરં લોગ તુને,
 દ્વિહસ્તને શિરધરી, કરં દાન હું તે. ૩
 છે આ અસાર જગમાં, પ્રભુ સાર તારે,
 સંસાર ચક્ર મહીં હું રહીછું. ઉમારો;
 આપી સહુ સુખ હવે પ્રભુ દુઃખ કાપે,
 સૌભાગ્ય મારં ગયેલું, કરી મે'ર આપે. ૪

(આશ્ચર્યથી મનમાં) અરે આ હું શું જોઉંછું ? કોઈ દેવ છે ?
 શું સૂર્ય દેવ ? શું વરુણ કે શું પાતાળી નાગ કોઈ મનુષ્ય રૂપે હશે ?
 આ જળમાંથી એકએક કાણુ ઉપર આવે છે ? જાણે અંદ્રાંગદ ભૂખ
 હોયની ! પણ તે તે ક્યાંથી હોય ? (ચાસન) સખી માલવિકા, સખી
 અતુરિકા, આ વિચિત્ર દેખાવ હું એકલીજ જોઉંછું કે તમે પણ
 જુઓ છો ?

અતુરિકા—કેમ શું છે બહેન, શું વિચારમાં પડી છે ?

સીમંતિની—સખી, જોતો ખરી પેલા ઓવારા આગળ પ્રા-
 ત્તાકાળમાં અરુણ ઉદય થાય ને સૂર્ય ધીમે ધીમે જાયો આવતો જાય
 તેમ, જેમ લાકડામાં અસિ પ્રસરી એકએક જવાળા બહાર નીકળી
 આવે તેમ, આ કોઈ તેજસ્વી મૂર્તિ નદીના નિર્મળ નીરમાંથી બહાર
 આવતી જણાય છે. બહેન, એ કાણુ હશે ? કોઈ દેવ તો નહિ હોય ?
 જો એમ હોય તો હું જઈને પગે પડું ને મારું સુખ મારી લઉં.

માલવિકા—સખી સીમતિની, અરે લાગે છે તો કોઈ દેવ જોવો.
પણ દેવ તો હોય નહિ.

ચતુરિકા—આ પુરુષ કોઈ તેજસ્વી છે. આપણું મન એવી
સાક્ષી પૂરે છે કે આ મનોહર ભૂતિ આપણે જોઈ નહિ હોય શું ।

સીમતિની—સખી, મને પણ એમ લાગે છે. પણ બહેન,

માલિની, ૭૩

થઈ ગઈ મન ગાંડી, આ છખી જોઈ વહાલી,

બહુ બહુ હું વિભાસું, ચંદ્ર આ મુજ માળી.

મલિન મન ન મારું, સત્ય સાક્ષી ધરે છે,

અવર નર વિષેતો, ચક્ષુ આ ના ઠરેરે. ૧

નવ મન કદી ગાંડી, જે'ની હું એમ જાણો

રીત નિયમ નિશાની, જોઈને એ પીછાનો.

મમ મનહું પૂરે છે, સાક્ષી એ ચંદ્ર મારો,

પ્રભુ પરમ કૃપાળુ, સાચ જો છે થનારો. ૨

માલવિકા—સખી, અમને પણ એજ વિચાર થાય છે કે એ
કોણ હશે ?

ચતુરિકા—બહેન સીમતિની, તું જો પૂજન કરી રહી હોય તો
આ દહેરાના ઓટલા ઉપર આપણે ત્રણે જોસીએ, અને તેની ચર્ચા
જોઈએ.

માલવિકા—હા સખી, એમજ કરીએ. અને પછી જોઈએ કે
તે ક્યાં જાય છે ?

સીમતિની—સખી ચાલો, હવે હું પણ પૂજન કરી પરવારી
છું. તમારી મરજીને અનુસરી આપણે ત્રણે જણુ શિવ દહેરાના ઓ-
ટલા ઉપર જોસીએ.
(ત્રણે જણુ જોસે છે.)

માલવિકા—બહેન ચતુરિકા, બાણે આપણી તરફજ આવવા માડ્યું. જોતો ખરી.

સીમંતિની--હા સખી. એમજ છે. ઘોઠાપરથી ઉતરી ત્રણે-જણ પગપાળા આ તરફ આવે છે.

ચતુરિકા—બહેન, આપણે હવે શાંત બેસી રહી શું થાય છે તે જુઓ.

અંદ્રાંગદ—(રસ્તે ચાલતાં મનમાં)

મહેતાજી રે શું મહી મૂલ્ય બતાવું—એ રાગ. ૭૪

બહુ શોભેરે નાજુક નાર રસીલી, રહી ભેખને યોગ લીનેલી
લટ ધૂટીરે, રહ્યા પનગ વર લટકી, તથી નાકની માંહે નથની.
ચેત વસ્ત્ર ધર્યા છે અંગેરે, બેઠ સખીઓ રહી છે સંગેરે,
નથી સૌભાગ્ય લક્ષણ અંગેરે

નથી આંખોરે અંજનથી આંજેલી, રહી. ૧

ખરી જોગણુરે, મુખની મુદ્રા કેવી, જ્યમ તાપસી છે બિભેલી,
જાઉ મનનીરે હુંતો માળ મેલી, જોઇ પ્રાણ પ્રિયા મુખ ઘેલી.
નથી ચાંદલિયો લલાટરે, કંઠે હાર રૂદ્રાક્ષની માળરે,
તપ તેજ તણો નહિ પારરે,

સતી શક્તિરે સામી આવી બિભેલી, રહી. ૨

જાઉ જોવારે મળું એહ રસીલી, મૃગનયની મન વસેલી,
દીવ દાઝુરે, કરમાઇ મુજ વેલી, અષ્ટ માળી કરં ગત સેહેલી.
જોઇ વ્યાકુળ થાઉ અપારરે, તન તાપ પીડે આ વારરે,
થવા ચાસન મન વિચારરે,
અંદ્રમુખીરે, મદને લીધે ઘેરી, રહી. ૩

અરે શું હું જઈશ ધર્મને ચૂકી, વશ ક્યો મને શશિમુખી,
 પ્રભુ શી તેં રે, એવી ગતિજ ચહેલી, તું ધીરજ આપજે વહેલી.
 અંગ દુર્જન મુખ દયાળરે, જોઈ ખિન્ન થાઉં આ વારરે,
 પીડા અંતરમાંથી અપારરે,
 દિલાસોરે આપું જઈ મન મેલી. રહી, ૪

નહિ ! નહિ ! મન, ધીરજ ધર. હમણા તારે પ્રગટ થવાનું નથી.
 પહેલાંથી માતા પિતાની સંભાળ લે કે જે તને દુનિયામાં ઇશ્વર છે.
 પછી મોહપાશમાં બંધાઈ સ્ત્રી સુખની આશા રાખજે.

(આગળ ચાલી પાસે જાય છે.)

સીમંતિની—આ જેમ જેમ પાસે આવે છે તેમ તેમ તેની
 છબી વિષે મારા મનમાં શંકા થાય છે, કે જાણે અંદ્રાંગદ, મારા શિ-
 રછત્ર ન હોય ! એવું જણાય છે. રખેને તે હોય ! અરે તે ક્યાંથી
 હોય ? કદી પ્રભુએ મારું પતિવ્રત જોવા માયાવી પુરૂષ મોકલ્યો હશે.
 જે હોય તે. પ્રભુ, મારું સત્ય જાળવી નિશ્ચય બુદ્ધિ રાખવી તારે હાથ
 છે. કેમ સખી કોઈ બોલતાં નથી ?

માલવિકા—બહેન, શું બોલીએ ?

અતુરિકા—હું તો દિર્ઘ થઈ ગઈ છું.

અંદ્રાંગદ—(પાસે આવીને)

મુજ ઉપર ગુજરી પિતા પાદશાહ જાણી—એ રાગ. ૭૫

કહો કોણ તમે છો, ક્યમ આવ્યા આ ઘાટે

ચેત વસ્ત્ર ધર્યાં છે અંગ તમે શા મારે.

કોમળ આ છે તમ કાય, તેજ વિણ કંઈ

કોણ પતિ માતને તાત કહોની પૂછે.

સામંતિની—

શિખરિણી. ૭૬

અરે ઋષિ મુનિ, શશિધર તમે છો કંઈ ખરે
કહો સાચું સર્વે, શીઠ સરવ વાતો પૂછી મને;
(સખીને) કહે સર્વે સાચું; પ્રિય સખી તું મારી દુઃખકથા,
કદી હોશે દેવા, દિલતાણી ટળેરે સહુ બધા.

સખી, મારા દુઃખની સર્વે કથા તુંજ કહે. દેવ હશે તો દુઃખ
દૂર કરશે, બહેન. વિસ્તારથી હું મારી પોતાની મેળે કેમ કહી શકું?
હુંતો હવે મૂઝાઈ છું. ભાન ભૂલીછું.

માલવિકા—મહારાજ, મારી સખીના દુઃખની કથા સાંભળો.

ગજલ. ૭૭

સાંભળો તમે સત્ય કહું, મુજ સખી વૃતાંત.
ભોગવે ભેખ મારી, વહાલી વિના કાંત.
મગધ દેશ તણા ભૂપ, પ્રતાપી મહારાજ,
તેહની આ બાળ નામે, સીમંતિની આજ.
નૈષધપતિ નામ, ચંદ્રસેન ભૂપ
ચંદ્રાંગદ પુત્ર હતો, તેનો શરવીર
વરાવી તે સાથ મારી, આ સખીનેરે
જમવાને શ્વશુર ગૃહે, રહ્યો જમાત્ર તે.

ચતુરિકા—

લાવણી. ૭૮

અરે ગયો તે રમવા વીર, ધીરને ધીર, યમુના તીર, મિત્રની સાથે,
ફરવાની મરજી કરી નદીને કાંઠે.

મૂંઠું ત્યાં તરતું નાવ, ફરવા માંડ્યું ધરી ભાવ,

મોક્ષલશે થોડા દિનમાં તે, નિજપુર નૈપથ દેશ

ગઢ લક્ષ્મી પાછી મેળવશે, ટળશે તારા ક્લેશ. હવે. ૩

તુજ સ્વામી છે નેકી ટેકી, છોડવી જનની તાત,

વનિતા તુજને તે તેડાવી, દેશે સુખ અગાધ. હવે. ૪

માટે હે સતી, ધીરજથી દિવસો નિર્ગમન કર. (સેવકોને) ચાલો

સેવકો આપણે હવે જઈએ.

(ત્રણે જણુ જાય છે.)

સીમંતિની—સખી, આ શું હશે ? એતો ગયા. શું આ ખરું

હશે ? સખી સ્વપ્ન તો નથી ?

માલવિકા—સિદ્ધપુરુષના વચનો તો સાચાંજ હોય. બહેન, તે

ઉપર બરોસો રાખી દિવસ લેવા.

અતુરિકા—ચાલો હવે, ઘેરથી આવ્યાને બહુ વાર થઈ છે. આ-

પણે સત્વર જવું જોઈએ. માતાજી વાટ જોઈ રહ્યાં હશે.

સીમંતિની—ચાલો બહેનો.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ—કેદખાનું.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, પછીથી કૂરસેન; પછીથી અતુચરો.

યશવતી—(જાગ્રત થઈને) અરે આ હું ક્યાં છું ? અરે મારો

મહેલ ક્યાં ? શું હું મારા પુત્રની જોળને માટે કોઈ યમદારમાં આ-

વેલી છું ? ના ! ના ! મારો ચંદ્ર આખી પૃથ્વીનું તેજ, તેને યમદાર

કેમ હોય ? અરે મારા વહાલા પુત્ર ! તું મને આ દુઃખના દૂપમાં મૂકી

ક્યાં ગયો ? જેમ ચંદ્ર વાદળમાં છૂપાય છે તેમ તું છૂપો રહ્યો. અરે !

તારા નામ પ્રમાણે, તારા સ્વભાવ પ્રમાણે, તારી શીતળતા ક્યાં ગઈ? અરે પ્રભુ, તેં મારો હૈયાનો હાર, આંખનું તેજ, જીવન આધાર કેમ છીનવી લીધો?

ચંદ્રસેન—અરે હાય ! આ હીરા મોતીનાં કડાંને બદલે હે પુત્ર ! તેં આ લોખંડની બેડીઓ જડાવી. હે પુત્ર ! તારી ગેરહાજરીમાં તારા શત્રુએ આ તારાં દુઃખી માતા પિતાને કેદી બનાવ્યાં. અરે મારા સિંહ, તું કંઈ ગુફામાં સંતાયો ? કે જેથી આ શિયાળ કાળ ભરી રાજ-કર્તા થયું. અરે મારા કેશરી, તારા શિયાળ શત્રુનો નાશ કરવા કેમ તત્પર થતો નથી ? અરે તું દયાહીન કેમ થયો ? અરે તું ક્યાં ગયો ? હાયરે પુત્ર !

યશવતી—અરે પ્રભુ ! મેં તે શાં શાં પાપ કર્યા હશે ? કે મારે આ જન્મે આ બંદીખાનાતું દુઃખ, આ પુત્રનો વિયોગ સહેવો પડ્યો; હે પુત્ર ? આજ તારાં વૃદ્ધ માતા પિતાની પુખ્ત ઉમરે, સ્વર્ગવાસનો વખત છે તેવે વખતે, યુવાન બાળક તું ક્યાં ગયો ? અરે દૈવ, તું અવજો કેમ થયો ? ખરે, અવળી વાદળી વરસી, ખરે નેવનાં પાણી મોભે ચડ્યાં ! અરે હું ક્યાં જાઉં, કેમ રહું ? કેમ સહું ? કોને કહું ? અરે બાળક ! અરે પાળક ! અહો પુત્ર ! આજ ત્રણ ત્રણ વર્ષથી આ દુઃખ ભોગવતાં અમે હવે ઇશ્વરનું શરણુ ઇચ્છીએ છીએ.

અચાનક આશો કોપ કીધોરે પ્રભુ—એ રાગ. ૮૩

અરે હાય પુત્ર તને હવે ક્યાં મળું.

દુઃખ કૂપ માંહી પડી, દેહરે ગળું.

અરે. ૧

વત્સથી વિખૂટી પડે જેમ ગાવડી,

પુત્ર ચંદ્ર વિના યશવતી માવડી.

અરે. ૨

રામરસ વિના નહિ ભોજનનો સાર,
અંદ્ર પુત્ર વિના સૂનો મારો રે સંસાર. અરે. ૩

જળ વિના ત્રફડી મરેજ માછલી
તુજ વિના ત્રફડી મરું હું એકલી. અરે. ૪

દુઃખ દાવાનળ દવે હાય હું બળી
અંદ્રાંગદ પુત્ર તને શાંતિ ક્યાં વળી અરે. ૫

હસ્તના મીઠળ તમે છોડ્યાં ક્યાં જઈ.
વેહેલ પરધોડીયાંની સ્વર્ગમાં ગઈ. અરે. ૬

પરણી સળેડે પુત્ર પાછા ના ફર્યા,
ચોરીએ ચડતા આડે સર્પ ઉતર્યા. અરે. ૭

રંકે હાથ રત્ન હતું શું લીધું હરી
હાય હાય હાય દૈવે દયા ના ધરી. અરે. ૮

હાય પુત્ર મૂકી માત મૂકી તાતને
મૂકી બાળ પત્ની લીધી સ્વર્ગ વાટરે. અરે. ૯

શું વિલાસી મન હરિસુખમાં રમ્યું,
વધુતું સૌભાગ્ય હરી સ્વર્ગ શું ગમ્યું. અરે. ૧૦

હાય હવે ક્યાં જઈ ? ક્યાં ખોળું ? ક્યાં મળું ? ખરેજ ટળ-
ાં, વલવલું, પરંતુ હે દૈવ તને દયા નથી. આ મારું દુઃખ કોને કહું ?

અંદ્રસેન—અરે અંદ્રાંગદ, તું જતાં સર્વ ગયું. કંઈ બાકી ન
રહ્યું. રાજ ગયું, ને બંધીખાતું રહ્યું. અરે પુત્ર, તને શું થયું ? અરે
પ્રભુ, ગળબ થયો ! કેર થયો ! ખરેજ તારો કોપ થયો. હું દીન થયો.
અરે મારો પુત્ર ગયો.

લલ્લીત

ગળખ કારમો શો પ્રભુ કર્યો, દીનદયાળ શું દીન તેં કર્યો,
 પ્રભુ કૃતિ ગતિ ના કળાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૧
 પરણીને લીધી સ્વર્ગ વાટરે, પરહરી ગયો માત તાતરે,
 પરહરી પ્રિયા કેમ જાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૨
 જડી લીધી અરે બેડી હાથરે, દુઃખી કરી ગયો સર્વ સાથરે,
 અધિક જીવ મારો મૂઝાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૩
 પરહરી ગયો પ્રાણ માહરા, સકળ ગુણ સંભારી તાહરા,
 સિંહ સૂઝાડીયો, ના સેવાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૪
 દુઃખ તણો પ્રભુ હુંગરો થયો, અરર હાથથી હીરલો ગયો.
 સહુ તણું હરી મુખ જાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૫
 અરે પુત્ર તું જો હોય તો આ કુરસેન નિર્ભયપણે ફરે ? રાજ્ય
 કરે ? ના ! ના ! સિંહના પંજમાં આવેલું શિયાળવું ક્યાં સૂધી ટકી
 શકે ? શું કરે કે તે ફરિયાએ બેલાન સ્થિતિમાં મને બંધન કાઢે.
 નહિતો એ દુષ્ટનો અંત આવ્યા સિવાય રહેત નહિ. (કુરસેન આવેછે.)

કુરસેન— અરે છુઢિયા, ‘ મિયાં પડે પણ તંગડી ઉઘી ’ ની
 માફક શું પ્રમાદી ભાવણ લબ્યાં કરે છે ? તારા ચંદ્રાગદને તો મારે
 વાસ્તેજ પરમેશ્વરે કુબકી ખવાડી છે. હવે તે ક્યાંથી આવનાર છે ?
 આ બંદનતા કર્મમાં રાજ્ય લખેલું તે મિથ્યા કેમ થાય ? હવે મારી
 સાહેબી જોતો જાને રોતો જા. હીરાના કાંતે બદલે કોલાની બેડી
 કેવી શોભી રહી છે તેતો જો.

ચંદ્રસેન— અરે પાપી, બંદો કહેતાં બધેડો. તે ખરેજ તારા
 ગુણ તેવા છે. અમો દુઃખીને દિલાસો દેવાને બદલે આવી પડેલી

રામરસ વિના નહિ ભોજનનો સાર,
ચંદ્ર પુત્ર વિના સૂતો મારો રે સંસાર. અરે. ૩

જળ વિના ત્રફડી મરેજ માછલી
તુજ વિના ત્રફડી મરું હું એકલી. અરે. ૪

દુઃખ દાવાનળ દવે હાય હું બળી
ચંદ્રાંગદ પુત્ર તને શાંતિ ક્યાં વળી. અરે. ૫

હસ્તના મીઠળ તમે છોડ્યાં ક્યાં જઈ.
વેહેલ વરઘોડીયાંની સ્વર્ગમાં ગઈ. અરે. ૬

પરણી સન્નેડે પુત્ર પાછા ના ફર્યા,
ચોરીએ ચડતા આડે સર્પ ઉતર્યા. અરે. ૭

રંક હાથ રત્ન હતું શું લીધું હરી
હાય હાય હાય દૈવે દયા ના ધરી. અરે. ૮

હાય પુત્ર મૂકી માત મૂકી તાતને
મૂકી બાળ પત્ની લીધી સ્વર્ગ વાટરે. અરે. ૯

શું વિલાસી મન હરિસુખમાં રમ્યું,
વધુતુ સૌભાગ્ય હરી સ્વર્ગ શું ગમ્યું. અરે. ૧૦

હાય હવે ક્યાં જઈ ? ક્યાં જોળું ? ક્યાં મળું ? ખરેજ ટળ-
ળ, વલવલું, પરંતુ હે દૈવ તને દયા નથી. આ મારું દુઃખ કોને કહું ?

ચંદ્રસેન—અરે ચંદ્રાંગદ, તું જતાં સર્વ ગયું. કંઈ બાકી ન
રહ્યું. રાજ ગયું, ને બંધીખાતું રહ્યું. અરે પુત્ર, તને શું થયું ? અરે
પ્રભુ, ગજબ થયો ! કેર થયો ! ખરેજ તારો કોપ થયો. હું દીન થયો.
અરે મારો પુત્ર ગયો.

અનુચર—હા મહારાજ, એ એમ કહેછે કે આપણી વાડીમાં કોઈ પરદેશી વિના હુકમે આવીને પડેલ છે.

કૂરસેન—એમ છે ? ત્યારે જલ્દી આવું છું. ચાલો પછી આ લોકની ખબર લઉં.

(કૂરસેન અનુચરો સહિત જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ. ૧૦

સ્થળ—નૈષધ દેશમાં રાજ્યવાટિકા.

અંદ્રાંગદ, તેના દત્તો, માળી તથા વટેમાર્ગુ સ્ત્રી પુરુષો.

અંદ્રાંગદ—(મનમાં) અરે આ પંથતો બહુ લાંબો લાગ્યો. તેનું કારણ ખરે મારી વહાલી પ્રિયાનો વિયોગજ છે. મન, હવે ધીરજ ધર. હવે તારો સ્વદેશ આવ્યો. હવે તું ગભરાઈશ ના. ધીરજ ધરી શત્રુનો નાશ કરી સુખની આશા બાંધ. (ચાસન) અનુચરો, આ સામી વાડી છે ત્યાં આપણે ઉતારો કરવાનો છે. ત્યાં દરવાજા માળી પાસે દરવાજો ખોલાવી અંદર ચાલો.

અનુચરો—જેમ આજ્ઞા મહારાજ. (માળીને) અગે માલી, દરવાજા ખોલ.

માળી—(મનમાં) અરે, આ નવતર માણસ કોણ છે ? જાણે મોટા દૈત્ય. (ચાસન) કેમ બાધ શું કામ છે ? આ કૂરસેન જૂલમ ગુન્ગરી રહ્યો છે ને વળી તમારું બાકી હોય તે તમે કરો.

અંદ્રાંગદ—માળી, ગભરાઈશ ના. હવે કૂરસેનની ખબર લેવા હું અંદ્રાંગદ આવ્યો છું. દરવાજો ખોલ.

આદ્રતમાં તેં અમને બંદીવાન કરી દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરી. અરે દુષ્ટ ! ઘાયલ થયેલા સિંહને બાંધી લેવામાં શું તું પુરુષાર્થ સમજે છે ? માંકડાની માદ્રક દ્રાણ ભરી રહ્યો છે. પણ યાદ રાખજે કે તારાં કુટુંબોનો બદલો પરમેશ્વર તને આપશે.

યશવતી—અરે કંગાલ ! મારો એકનો એક પુત્ર ધૈર્યના કાપથી ખુદી જતાં તું હીચકારો રાજી થઈ અમને બાળવા આવ્યો છે ? આ બંધ બાંધી કેદ કરી તું ધરાયો નથી ? બાઈ, તારું અમે શું બગાડ્યું છે ?

ચંદ્રસેન—કુરસેન, તેં જે સલાહસંપત્તી રાજ્ય માગ્યું હોત અને અમને દુઃખમાં દીલાસો આપ્યો હત, તો તારું ભડું ગણાત; હું રાજ્ય આપત. પણ તેં દગો કરી બંદીવાન કરી રાજ્ય કરવાની દિંમત ધરી, એ તને, અને ક્ષત્રી જાતને લાંછન લગાડ્યું છે. ક્ષત્રી નામ બગાડ્યું છે. ધિક્કાર છે તને અને તારા હીચકારાપણાને;

કુરસેન—તું તારા મનમાં શું સમજે છે ? અરે દુષ્ટ જેમ આવે છે તેમ બકે છે. તે તારું મોત પામે આવ્યું છે કે શું ? પડ્યાં પડ્યાં ઊવવું ન ગમતું હોય તો ચાલ, થા તૈયાર. આ જોઈ છે મારી તકવારો એક ધાગેજ બે કડકા સમજજો.

યશવતી—બાઈ તું શું અમને મારશે ? અમને તો પ્રભુએ તારી મુક્તિ આપી છે. મારો ચંદ્રાંગદ જતાં અમે તો ઊંચ વિનાનાઈ છીએ. ધાતકી ! તારે જે કરવું હોય તે કર. પરમેશ્વર અમારો સાથી છે,

(અનુચર આવે છે.)

અનુચર—મહારાજ પ્રધાનશ્રી આપને બોલાવે છે.

કુરસેન—કેમ શું કામ છે ? કંઈ જરૂરી છે કે શું !

ભાઈ, હવે સત્વર તેનો કંઈ ઉપાય કરો, નીકર માતા પીતાનો માઠી દશા છે. સોઝા કહેછે કે કૂરસેનની કૂરતાથી હવે તેઓ પ્રાણ ત્યાગ કરશે.

ચંદ્રાંગદ—અરે દુતો, તમે સત્વર જાઓ. વગર બહીરે મહેલમાં જાઓ. અતે રાજા કૂરસેનને કહેજો કે સરણુ થા, નહીંતર યુદ્ધ કર.

અનુચરો—બહુ સારૂ મહારાજ. (જનને જાય છે.)
(રસ્તે જતાં ઓ પુરુષો વાત કરે છે; તે ચંદ્રાંગદ સાંભળે છે.)

૧ સ્ત્રી—આજ આ વાડી કેમ ખુલ્લી છે.

૨ સ્ત્રી—બહેન, આજતો આપણને કેઠ પલ્લેથી એ વાડીની સુગંધ આવ્યા. તે ખુલ્લી છે, તેમાં બહેકે છે કે શું ?

૧ પુરુષ—અરે બાઈઓ, એ તો આપણા ચંદ્રાંગદ કુંવર નાગ-સોઝી આવ્યા છે અને એ વાડીમાં ઉતર્યા છે.

૨ પુરુષ—એ સુગંધી તો ચંદ્રાંગદ સાથે આણેલી કસ્તુરીની છે. અહીંથી તો શું પણ દશ યોજનથી તેની વાસ બહેકી રહી છે.

૧ સ્ત્રી—પણ ચંદ્રાંગદ તો છુડી ગયા હતા ને તે આવે ક્યાંથી ? તમને આ બધી વાતો કેણે કહી ?

૨ પુરુષ—એ પાતાળે ગયા હતા. ત્યાં નાગદેવતા પ્રસન્ન થયા અને તેણે પાછા રાત્ર્યંમાં મોકલ્યા એમ વાતો ચાલી રહી છે. અને તે વિષે અનુચરોના કહેવાથી સૌના જાણવામાં આવ્યું છે.

૧ સ્ત્રી—વાર બસે મારા વીરા આવ્યા. હવે તો આપણા ભાગ્યનો ઉદય થયો પ્રભુ તુંડે ત્યારે કંઈ વાર છે ? રામ રામે તેને કેણુ ચાખે ? બાઈ ખુલ્લું પાછું ક્યાંથી મળે ? માળાનું કહેવું સાચું જ દશે.

માળી—અરે કોણ અંદ્રાંગદ બાધ ? તમે મને ઠગો છો. તેનો ખુદી ગયા છે. તે હોય તો આ પાપી પગપેસારો કરે શું ? એના શું બાર હતા ? અરે રામ ! એવા અમારા ભાગ્ય યાંથી હોય કે બાધ અંદ્રાંગદ જીવતા હોય ?

અંદ્રાંગદ—અરે માળી, હુંજ અંદ્રાંગદ છું. તે સાચું માન. અને અય તજ દરવાજો ખોલ.

માળી—(દરવાજો ખોલે છે. સહુ અંદર દાખલ થાય છે.) અરે, આતો અંદ્રાંગદ આપા છે ને શું ? (હરખાધને પડે છે.)

રાણુગાર શુષ્કારે શબારનો—એ રાગ ૮૫

સોનાનો સરજ ઉગીયો, બાધ સોનાનો સરજ ઉગીયો.

બાધ મોતીડે વરસ્યા મેહજો, બાધ અંદર ઉગ્યોરે પૂતેમનો.

તેતો અંધકાર કરશે નાશ જો. બાધ સોનાનો સરજ ઉગીયો.

(હરખાધને નાચે છે અને કૂદે છે.)

અંદ્રાંગદ—અહ્યા માળી માતાપિતાની શું સ્થિતિ છે ? તે તો કહે. હર્ષ થેસો બન્યો છે કે શું !

માળી—બાધ, માતા પિતાની શું વાત પૂછો છો ? એમના દુઃખની શું વાત કરે ?

ગબલ ૮૬.

દુઃખીમાતા દુઃખીપિતા.

થયો સત્રુ બહુ વીત્યાં.

લીધાં બાંધી બેબાનીએ,

ન રાખી કાંઈ બાકીએ.

અંદ્રાંગદ—હા બાપ, સાંભળી તો ખરી. હવે તેનોજ ઉપાય થાય છે.

માળી—બાપુ, જરા પગ ચંપી કરું તો નિદ્રા આવી જશે. (માળી ચંપી કરે છે. અંદ્રાંગદ નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—કૂરસેનની કચેરી.

કૂરસેન, પ્રમાદસિંહ, સૈન્યપાળ; પછીથી દ્વિતો.

કૂરસેન—કેમ પ્રધાનજી, આજ આપણા ગામમાં શેર બકોર શેનો થઇ રહ્યો છે ? અને તમે મને શા કારણથી અનુચર મોકલી ત્વરાથી બોલાવ્યો વાર ? કંઈ સમજાયું તહિ.

પ્રમાદસિંહ—આપણા બંદીવાન અંદ્રસેનનો પુત્ર અંદ્રાંગદ નાંગ લોકથી ઘણી સુગંધી લઇને આવ્યો છે, તેની પ્રશંસા આલી રહી છે મહારાજ.

સૈન્યપાળ—મહારાજ, કુવર આવ્યા છે તેથી લોકો આપની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરાયા છે. તેથી મને ધાસ્તી લાગે છે. એ સુગંધીની ખુશખબર દશ યોજન સુધી ફેલાય છે, એમ કહે છે. (કાળાહળ થાય છે.)

કૂરસેન—હા, તેજ આ સારી વાસ આવતી હશે. વળી આ કાળાહળ શેનો થાય છે ? રખેને અંદ્રાંગદ હુમલો કરે !

પ્રમાદસિંહ—અરે, આ કોણ અંદર ધસી આવે છે ? (ગુએ છે.) અરે, આતો કોઇ ભૂત જેવો છે. (ધુન્ને છે. અનુચરો આવે છે.)

કર્કોટક અને દમનક (—અમે કૂરસેન, અંદ્રાંગદ કુવર આવે છે. બગીચેમે ઉતારા કીયા છે. તુમકં કીલાયા છે કે લડનેક આ ઓર તામે હોળ.

૧ પુરુષ—હારે હા. તદન સાચું છે. કુંવરને મેં મારી નજરે
જોયા તે નહીં ? એવું તે કંઈ જોડું હોય ?

૨ સ્ત્રી—જેન, એટલાં આ રાજ્યનાં પુત્ર્ય. બાકી પીટયા કૂરે તો
કેરજ વર્તાવ્યો. કોઈ વહુ દીકરીને ધરથી બહાર જવાનો રસ્તોજ રાખ્યો
નહિ. પ્રજાનો પાડ માનો કે આપણા રાજકુંવરને સજીવન રાખી પાછા
આપણી સંભાળ સેવા મોકલ્યા. જેન, આપણાં ભાગ્ય ખુલ્યાં.

૩ સ્ત્રી—હા જ્ઞેન કૂરસેને રાજ્ય લીધું ત્યારેજ આ ૬૦ વર્ષ
પાણી જરવાં પડે છે તો. ચંદ્રસેનના રાજ્યમાં કેવી મઝા હતી. ? સ્ત્રી
વ્રતિનું નામજ સેવાવું નહોતું. તે પાછું હવે ઇશ્વરે તે સુખ આપ્યું તો
તેનો આભારજ તો ! પ્રજા તો દયાળુ છે.

૪ સ્ત્રી—એ તો જાણે રામનુંજ રાજ્ય હતું.

૫ સ્ત્રી—પરમેશ્વર જેમ રાખે તેમ રહેવું. આતો પીટયો જાણે
રાવણ. પીટયો મરતોએ નથી. (કડાકા ફાટે છે.)

૬ પુરુષ—બાઈઓ, હવે તો તે જે દિવસનો મેમાન છે. આ-
યુધ્ધ હોય તો બચે. નહિ તો રામ રામ. હવે ચંદ્રાંગદ સામે તે ટકી
શકે તેવી આશા રાખશોજ ના.

૭ પુરુષ—હવે તો આપણા સુખનો સૂર્ય ઊગવા માંડ્યો છે.

ચંદ્રાંગદ--(એકલો) શું આ દુષ્ટે દુષ્ટતા કરી મૂકી છે ?
ધિક્કાર છે તેને ! અરે માણી, આ બિહારું નાંખી આપ. બન્ને દૂતો
ગયા છે. તેટલામાં હું જરા સૂઈને આરામ લઈ લઉં.

માણી—લ્યો બાપા, પથારી પાથરી આપું, પણ તમે બધા
લોકોની વાતો કૂરસેન વિષેની સાંભળી કે ?

ચંદ્રાંગદ—હા ભાઈ, સાંભળી તો ખરી. હવે તેનોજ ઉપાય થાય છે.

માળી—આપુ, જરા પગ ચંપી કરું તો નિદ્રા આવી જશે. (માળી ચંપી કરે છે. ચંદ્રાંગદ નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—કૂરસેનની કચેરી.

કૂરસેન, પ્રમાદસિંહ, સૈન્યપાળ; પછીથી દૂતો.

કૂરસેન—કેમ પ્રધાનજી, આજ આપણા ગામમાં શોર બકોર શેનો થઈ રહ્યો છે ? અને તમે મને શા કારણથી અનુચર મોકલી ત્વરાથી બોલાવ્યો વાઈ ? કંઈ સમગ્ધનું નહિ.

પ્રમાદસિંહ—આપણા બંદીવાન ચંદ્રસેનનો પુત્ર ચંદ્રાંગદ નાંગ લોકથી ઘણી સુગંધી લાવતે આવ્યો છે, તેની પ્રશંસા ચાલી રહી છે મહારાજ.

સૈન્યપાળ—મહારાજ, કુંવર આવ્યા છે તેથી લોકો આપની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરાયા છે. તેથી મને ધાસ્તી લાગે છે. એ સુગંધીની ખુશખો દશ યોજન સુધી ફેલાય છે, એમ કહે છે. (કાળાહળ થાય છે.)

કૂરસેન—હા, તેજ આ સારી વાસ આવતી હશે. વળી આ કાળાહળ શેનો થાય છે ? રખેને ચંદ્રાંગદ હુમલો કરે !

પ્રમાદસિંહ—અરે, આ કાણુ અંદર ધસી આવે છે ? (નુએછે.) અરે, આતો કોઈ ભૂત નેવો છે. (ધુળો છે. અનુચરો આવે છે.)

કર્કોટક અને દમનક } -અને કૂરસેન, ચંદ્રાંગદ કુંવર આવે છે. બગીચેમે ઉતારા કીયા છે. તુમકું કીલાયા છે કે લડનેકું આ ઓર તામે હોળા.

સૈનપાળ—મહારાજ, શરણેજ થાઓ. સૈન્યનું કંઈ ઠેકાણું નથી. નકામા માર્ગો જઈશું.

પ્રમાદસિંહ—અરે હું તો ખીલું છું. આ ખવીસ જેવા જે છે તે આપણા તણે જણતી ડોક મરડી નાંખશે. (ફાંફાં મારી સંતાવા કરે છે.)

કૂરસેન—અરે નિર્બળ અમલદારો, આટલું આટલું લૂંટાવ્યું, આટલું આટલું ખવરાવ્યું, છતાં અત્યારે મારી સહાયે કોઈ નથી-ધિકાર છે નિમકહરામીઓને !

કર્કોટક { —અમે કૂરસેન ! તાકીદસે જવાબ દે. એક ગદાસે તેરદ
હમનક { ચૂરા હોજાયગા.

કૂરસેન—અરે રાક્ષસો ! ક્ષમા કરો. મહારાજ અંદ્રાંગદને કહેલ તમારો શરણાંગત છું, અને તમારા માતા પીતાને લઈ હમણું સામૈયું કરવા આવું છું. અને તમે નગારાં નિશાન સહિત આવી તમારું રાજ્ય સંભાળી લ્યો.

કર્કોટક { —ચાદરખ ! અખીકે અખીન આયા તો તેરા નાશ હો
હમનક { જાયગા (પગ પછાડી જાય છે.)

કૂરસેન—આતો ત્યારે હવે, અંદ્રસેન તથા યશવતીને બંધનથી મુક્ત કરીએ. અને તેમની સાથે વાજતે ગાજતે જઈ અંદ્રાંગદને શરણુ થઈએ.
(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨.

સ્થળ—રાજવાટિકા.

અંદ્રાંગદ, રાક્ષસો તથા પાછળથી કૂરસેન, અંદ્રસેન, યશવતી વિગેરે.

અંદ્રાંગદ—હજી દૂતો કેમ ન આવ્યા ? વારે તો જીવ હુ લાગી.

કર્કેટક (—આવીને) મહારાજ, આપકા હુકમ ઉઠાડે જીપીઆ હમનકે હાજર હો ગયા હું.

અંદ્રાંગદ—કેમ રાક્ષસો શું કરી આવીયા ?

હમનક—મહારાજ, કૂરસેનકું મારના ઇસમેં કીતની દેર ? જરા ખખડાયા કે તુરત ઉનકી ધોતી ધૂટ ગઇ.

અંદ્રાંગદ—કોણ કોણ હતા ? એકલો હતો કે પ્રધાન વિગેરે મંડળ હતું ?

કર્કેટક—મહારાજ, જેસા જલ તેસી મચ્છી. પ્રધાન વિગેરે સબ સમાજન થે. લેકીન રાજકું એક બાબુ ઉપર રખે એસે, એ લોક થે.

અંદ્રાંગદ—વાર, જવાબ શું કલો તે તો કહો.

હમનક—મહારાજ, ઓ આપકા ગુલામ હોકર આપકે માતા પિતાકું બંધનમેસેં મુક્ત કરકે સબકું લેકર આપકે ખાતર સામૈયક કર કર આપકું બોલાનેકું આતા હે.

(નમારનો, હુંદુભિનો અવાજ સંભળાય છે.)

અંદ્રાંગદ—તારે શું આ હુંદુભિનો ગગડાટ સંભળાય છે તે કૂરસેન આવે છે તેનોજ છે કે શું ?

કૂરસેન—(અંદ્રાંગદના પગમાં પડીને) જાણ અંદ્રાંગદ, હું તારો અપરાધી થયો છું. મને હવે માફ કર. હું તારે શરણુ છું.

અંદ્રાંગદ—અરે દુષ્ટ, તેં મારા નિરપરાધી માતાપિતાને આટલું દુઃખ આપ્યું ને હવે તું મારે શરણુ આવ્યો છે, દુષ્ટ હું તો શું, પણ તને પરમેશ્વર પણ માફ કરશે નહિ.

કૂરસેન—મહારાજ અંદ્રાંગદ, હું દુષ્ટપુત્રિ પાપે ઘેરાયો તો હવે છગારો.

અંદ્રાંગદ—કુરસેન, મારા માતપિતા ક્યાં છે ?

કુરસેન—આ તેઓ આત્યાં આવે છે.

(અંદ્રસેન તથા યશવતી આવે છે.)

અંદ્રાંગદ—(માતા પિતાને પગે લાગી) માતાજી પિતાજી,

બ્રહ્મામ કરું છું. આપ બહુ દુઃખી થયાં.

અંદ્રસેન—ભાઈ ચિરંજીવી થા. અમારા દુઃખનું શું પૂછવું ?

પણ હવે તેનો છોડો આવ્યો.

માલિની. ૮૭

ખૂશી ખૂશી ખૂશી આજે, સ્વમ કે સત્ય જોઉં

અકળ ગતિ પ્રભૂની, જોઈને મન મોહું.

નથી નથી નથી સ્વપ્નું, પુત્ર એ અંદ્ર મારો,

સહુ સુખ પ્રભુ મારું, દુઃખનો એ વિસામો. ૧

યશવતી—ભાઈ, હવે દુઃખનો અંત આવ્યો છે. અને

મારા તનમાં મનમાં ભર્યો છે ઈર્ષ્યો છે—એ રાગ. ૮૮

મારા પ્રભૂની વિભૂની મેહર તો છે યહ સુખ થયું દુઃખ વામી.

વળી અંદ્રાંગદ પુત્રને લાવી (૨) બંધન નાંખ્યા છે કાપી. મારા. ૧

આળક મૃગલું ચક્ષુએ મોરી, જીવન જીવતી દોરી

પ્રાણનું દાન તો હે પ્રભુ આપી, ચક્ષુ આપ્યાં છે અંધ ઠાળી. મારા. ૨

સૂર્ય ઉદય આજ સુવર્ણ જાણી, લઈ મોતીડે વધાવી,

જન્મ ગણું કે લગ્ન ગણું વળી, ફરી જન્મ સુત જાણી. મારા. ૩

સ્વર્ગ તણાં સુખ આજ તો આપી, ધન્ય ધરી આજ આવી,

આનંદ પૂરતી હૃદય સરિતા, ઉછળતી વેગ લાવી. મારા. ૪

આહ ગળતો ગળને મૂકાવી, દયા સુધન્વાની આણી

તેમ આ પુત્રને લીધો ઉગારી, ધન્ય પ્રભુ બલિહારી. મારા. ૫

ચંદ્રાંગદ - હા, માતાજી, પ્રભુએ મોટી મહેર કરી કે આપણે બધાં પાછાં મળ્યાં. (સિપાઈઓને) આ કૂરસેનને પકડી કેદખાતે લઈ જાઓ. અને હું અત્યારે મગધદેશ પત્ર લખું છું તે લઈ જવા એક ત્યાર તૈયાર કરો.

(સિપાઈઓ - બહુ સારું મહારાજ. (કૂરસેનને સિપાઈઓ માંધીને લઈ જાય છે. સર્વે જાય છે.)

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ. ૧

સ્થળ--મગધદેશમાં રાણીવાસ.

રાણી સત્યવતી, રાજા ચિત્રવર્મા, સીમતિની, તેની સખીઓ, પછીથી ચંદ્રાંગદનો સિપાઈ.

સત્યવતી--બહેન સીમતિની આજે સોમપ્રદોષ છે તેથી હું તારી રાહ જોઈને બેઠી કે સીમતિની નદીએથી આવે ત્યારે જમવાની તૈયારી કરું. કેમ બહેન, આજ તને આવડી વાર લાગી ? સીમતિની, મને આ પ્રસંગે યાદ આવ્યું છે કે તું ગયે સોમવારે પણ મોટી આવી હતી. તેનું કારણ મને માલવિકાએ ઘોડું ધણું કહ્યું છે, પણ હવે તું ધીંગતથી કહે.

માલવિકા--માજી, રાજા કરતાં આજ વાર લાગી એ આપ ખરું કહો છો. જરા પૂજનમાંજ વધારે વખત લાગ્યો છે. પરંતુ તે દિવસ મોડાં આવ્યા તેનું કારણ ?

સીમંતિની—માહ, તેનું કારણ એ કે જિવાલયની પગથાળ ઉપર ખેંચી ચૂકેલી પૂજા કરી રહી કે તુરંતજ બજો જળના દેવ ઉપર આજ્ઞા હોયની તેમ નદીમાંથી કોઈ વસ્તુ પુરુષ નીકળ્યા.

ચતુરિકા—માહ, તેઓમાંના એક આપણા જમાઈ અંગંગદાન હોયની એવા સાગતા હતા. મારા મનમાં તો સાચું કે તેજ હશે. માહ, તેનું તેજ અપવં હતું.

માસવિકા—જાણે, કોઈ મહાપુરુષ ન હોય ?

સીમંતિની—અને વળી અમારું નામ વગેરે પછી જોયું. પાંચકા આદમીને તેની શું જાહેર હોય વાદ ?

ચિત્રવર્મા—પછી તે તને કહ્યું કે સીમંતિની ?

સીમંતિની—હા, પિતાજી તે કોઈ મિદ્ધ પુરુષ જેવા લાગ્યો. તેથી અમે તો બધી હટાકત કરી.

ચતુરિકા—તેણે મારી સખીના વેધવ્ય વિગે પૂછ્યું. સારું અમે ને પછુ કહ્યું. અમારા મનમાં આજ્ઞા થઈ કે તે કંઈ દુઃખ ફર કરશે.

સાત્યવતી—રજેને કોઈ દેવ સીમંતિનીનું પાંચજી જેવા આજ્ઞા હોય ? પછી તેણે તમને કંઈ જવાબ દીધો ?

સીમંતિની—હા માહ. જવાબ સારો દીધો. સખી તું તે વિગે માતા પિતાને નિવેદન કર.

માસવિકા—માહ, તેણે કહ્યું કે, હું મિદ્ધરૂપે કરતો થરતો અત્રે આવ્યોહું. સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ બધે કર્યું. સ્વર્ગમાં સીમંતિનીના પતિવ્રતની પ્રશંસા મારી રહી છે. થોડા દિવસમાં તેના સ્વામી નાગલોકથી નૈવધ દેશ જશે. હાં તેના શત્રુને દણી પછી અંગંગદ આપણી સીમંતિનીને તેજવશે.

ચિત્રવર્મા—શું આટલી બધી વાત કરી ! એતો કંઈક નવાઈ નેવું. ખરે કંઈ ચમત્કાર હોવો જોઈએ. અથવા તે પોતે ચંદ્રાંગદ હોય અને તે ગુપ્ત વેગે રક્ષા હોય એમ પણ બને.

માલવિકા—મહારાજ, અમને તો ચંદ્રાંગદજી હોય એમ લાગ્યું.
(દાસી આવે છે.)

દાસી—ખાઈ ખાહેબ, નૈપધ દેશથી રથ, સ્વારો વિગેરે આવ્યા છે, તેમાંનો એક અનુચર કાગળ લઈ આવવા માગે છે.

ચિત્રવર્મા—(વિસ્મય થઈ) શું નૈપધદેશથી ? કોણ છે કોણ છે ? ને હોય તેને જોલાવ.

દાસી—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આણ. (દાસી જોલાવવા જાય છે. સ્વાર આવી સલામ કરે છે.)

સ્વાર—મહારાજ, આ કાગળ આપને માટે લાગ્યો છે.

ચિત્રવર્મા—(કાગળ વાંચે છે.)

કિષ્કી. ૮૯.

મગધદેશ મહારાજને પ્રણામી

ચંદ્રાંગદ હું લખું છું શિરનામી.

તાત હું ખૂડ્યો અતીવ દુઃખ પામી.

મગધ. ૧

મયો હું પિતા પાતાંગ જળ અગાધ,

પડ્યો હું છૂટો ન મળે મિત્ર સાથ,

મગધ. ૨

કહો કોણ પ્રભુ વિષ્ણુ મહે હાથ

રમે ભમે તીરમાં પનમ નારી,

વાત પૂછી મને સીધો ઉગારી,

નમ્યો હું ચરણ કમળ વારી વારી.

મગધ. ૩

કરી છે કૃપામ શિવ સેવક જાણી,
ગણી વીર આપી ધીર દયા આણી,
આપ્યું માન પાન બકા છું પ્રમાણી. મગધ. ૧

મને તો ક્યો વિદાય નૈપથ દેશ,
આધ્યાં અથ્થ જાણુ પ્રસન્ન થઈ શેષ,
હીંધું રાત્રિપાટ માફ હું નરેશ. મગધ. ૫

ચાઓ આપ આજ ખુશી વાત જાણી,
અખૂટ લક્ષ્મી મને આપી મેહુર આણી;
લખું ? મોડેલો સીમંતિનીજ આણી. મગધ. ૬

કરશે ના વિલંબ તાત હવે ઝાઝો,
કરવાને વિદાય તો કૃપાણુ થાજે;
હવે દિન જન્ય વર્ષના સમા જો. મગધ. ૭

અરે, પ્રભુ તારી કૃતિની કોઈને ખબર નથી. મેરતું તરણું,
નરણાનો મેર, તુંજ કર્ના છે. ગયેલું રત્ન તેં પાણું મેળવ્યું, તેથી
તારા અપાર ઉપકાર છે. (સત્યવતીને) પ્રિયા, સીમંતિનીને સોજ
શણુગાર ધારણુ કરાવ. હવે સીમંતિનીના શ્રોભાગ્યનો હિંદુ પ્રભુએ કર્યો.

સત્યવતિ—અરે પ્રાણુનાથ, પ્રભુએ આપણને કૃતાર્થ કર્યો
એન સીમંતિની, હવે તું આ વસ્ત્રાલંકાર ધારણુ કર અને પ્રભુનો
ઉપકાર માની મુખી થા.

સીમંતિની— શું સ્વપ્ન જોવી વાત ખરી પડી ? અહો
કૃપાણુ પ્રભુ, તું મારા પર કૃપાવંત થયો ખરો (હર્ષથી શણુગાર ધા-
વણુ કરે છે.) સખીઓ, આજ માફ જાગ્ય હિંદુ થયું.

માલવિકા--અરે, ને આપણને થકા હતી તેજ ખરી પડી. સિદ્ધિએ ચંદ્રચંદ્ર પોતેજ હતા. અરેનું તું સુખી થા. તારી ખવેજ ભક્તિએ પ્રેમ તને સંકાપ થયો.

ચિત્રવર્મા--દાસી આ નૈમિષદેવતા રસાલાને ખોનાડી વચેરે પૂરું પાડવા પ્રેરનાર હશે. અને હશેને કે તેની વિદ્યાયગીરી માટે સત્વર નૈપાત્રી હશે, કારણ કે કાલ સવારમાં સીમંતિની અરેનું સ્મિત-ન અત્રેથી અને સર્વ વિદ્યાય ચક્રાં. (રાણીને) કેમ પ્રિયા ! એમનું છે. હંદ દેરદાર હશે છે ?

સત્યવતી--પ્રાણનાથ, શીટ જવચ્છા કરી. સીમંતિની સામ્રે જલ્ય એ દિવસ ક્યાં હતો ? પ્રાણનાથ આ ખુશીના પ્રસંગે અંદર-વાતોત્પા અથ ઊભાવે, ને દાન આપાવે. (સીમંતિનીને) અરેનું, તારે રોકાવું છે કે ત્વરાથી જવું છે ?

સીમંતિની--જેન આપ માત્ર પિતાની મરહ.

સત્યવતી--અરેનું, હવે તું સુખથી કરે જતા માટે નૈપાત્રી કરવા માંડ. મહારાજ, હવે ખુશી ખુશાલીએ સર્વ જોગન કરી શકે.

ચિત્રવર્મા--હા આશો, વળી કાલે સવારે વેળાસર નૈપાર થક રહેવું પડશે. તારે જગ્યાને નિહાળ્યા કરી રહીએ. વહેલાં ઉઠી આશીર્વા.

સત્યવતી--હા પ્રાણનાથ, ત્વણ વર્ષે આજેજ હતો નિર્મલે નિહા કર્યા. (સીમંતિનીને) અરેનું, અને જઈએ છીએ. તું વહેલી આગ્રી પહોંચજે.

સીમંતિની—બહુ સારું માણ.

(રાજા રાણી જાય છે. દાસી આવે છે.)

દાસી—બહેન સીમંતિની આ એક પત્રિકા નૈષધ દેશના સ્વારે
આપને આપવા કહ્યું છે. માતા પિતા ભોજન અર્થે પધાર્યાં અને
આપને એકલાં જોઈને હું અહિં આવી છું (કાગળ આપે છે.)

સીમંતિની—એ વિચાર ઠીક કીધો, દાસી એવી દીર્ઘદષ્ટિ
પહોંચાડી તે ઠીક કીધું. (પત્ર વાંચે છે.)

લાવણી. ૯૦.

જોગણુ રૂપે જોઈ દિયાને, સિદ્ધ સ્વરૂપે હું આવ્યો;
ધ્યાન ધરંતી નિજ પ્રિતમનું, છપ્પી જોઈને મન ભાવ્યો.
જેને જાણ્યો જોગી વહાલી, તે જોગી તો હું તારો;
શિયળ સાધવી સમજાવી મેં, ધીરજ દીધી તે સંભારો. ૨
નેકી ટેકી નિયમ ધારી, તું વહાલી વનિતા મારી;
આવી મળ તું વેગે વહાલી, થાઉં સુખી દુખ વિસારી. ૩
ભેખ ઉતારી જૂથણુ ધારી, ધર પ્યારી શૃંગાર હવે;
આ સંસારે સાર પ્રભુનો, એજ મુખે ઉચ્ચાર બવે. ૪
રઠયા તુઠયા રામ હવે છે, દુઃખ સર્વેનું દુર કરી;

સુખી સીમંતિની થાતું હાવે, મુજ સુખમાં સંભારી હરિ. ૫
સખીઓ, ખરેખર આજ તો મારે મન હર્ષનો પાર નથી.
સ્વામીનાથના હસ્તાક્ષર જોઈ હુંતો હર્ષ ઘેલી બની છું. અહા પ્રભુ,
તારી અખુટ કૃપાની છાયા હું દીન પુત્રી ઉપર છવાઈજ રહી છે

ગીતી. ૬૧

ભાગ્ય ઉદય કરી મારું, દાળ્યું દુઃખ તેં તારી ત્રિપુરારી;
ભાવિ ભવનું મિથ્યા, તુજ કૃપાથી થયુંજ મુરારી. ૧

તું જ છાયા માયામાં, નિશ્ચિન રાખી રક્ષણુ તો કરજે;
નીતિ માર્ગ બતાવી, પતિવ્રત પાલન માણ તું જ થજે.

ચતુરિકા—સખી, તું સુખી સામ્રાજે જઈશ, તેથી અમને તો
હર્ષ તે શોક બે છે.

માલવિકા—બહેન, અમને જરાએ ગમશે નહિ હું. કામ
દિવસ અમને પાદ કરજે.

સીમંતિની—સખીઓ, તમને હું જરાએ વિસાદિશ નહિ.
તમે કાગળ લખી નિરંતર મળજો. હાથનું આળસ કરશો નહિ.
પણ હાલતો ઘોડા દિવસ, માતાજી વિગેરે નૈપથ દેશ આવે છે, તેની
સાથેજ આવજો.

માલવિકા—બહેનો, હવે માતૃશ્રી રાહ જોતાં હશે, માટે
બેળાસર ચાલો.

સીમંતિની—હા ચાલો જઈએ.

(દાસી સહિત ત્રણે જાય છે.)

—o—o—o—

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ નૈપથ દેશમાં રાજાની કચેરી.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, ચંદ્રાંગદ, ભાટચારણો, દરબારીઓ
વિગેરે.

ચંદ્રસેન—પ્રધાનજી, બહુ વર્ષ સુધી મેં બંદીખાતું ભોગવ્યું.
આજ મારા પુત્રને લીધે આ સુખનો દિવસ પ્રાપ્ત થયો છે. હવે
હું જન્મ થયો છું, એટલે આજ શુભ દિવસ છે તેથી પુત્રનો, રાજ્યા-

મિષેક કરી હું અને રાણી બન્ને તપોવનમાં તપ કરવા જવા
 ઇચ્છીએ છીએ. કેમ ભાઈ અંદ્રાંગદ, તું શું કહે છે.

અંદ્રાંગદ—પિતાજી, ઘણા દિવસ દુઃખ વેઠ્યું. તો હવે થોડો
 વખત તમારા પુત્રની સેવા ચાકરીનું સુખ લઈ પછી જે ઇચ્છા
 હોય તે કરજો.

અંદ્રસેન—ના મારા વહાલા પુત્ર, મારી ઇચ્છા તો તું રાજ્ય
 કર અને હું ઇશ્વર સ્મરણ કરું એજ સુખ, અને સાન્નિધ્ય ભોગવ-
 વવાની છે.

અંદ્રાંગદ—પિતાજીની જેમ ઇચ્છા. આપનું મન દુભાવી સાં
 સારિક કાર્ય કરાવવાની મારી ઇચ્છા નથી.

અંદ્રસેન—પ્રધાનજી, હવે કુવરને તાજ પહેરાવી ગાદીએ
 બેસાડો. આજ શુભ દિવસ જવા દેવો નહિ.

પ્રધાન—મહારાજ, આવે પ્રસંગે રાજમાતા આવી પોતાને
 હસ્તે મુકુટ પહેરાવે તે વધારે સારું ગણાય. આજા હોયતો તેમ
 કરીએ મહારાજ.

અંદ્રસેન—હા બહુ સારું. બોલાવો ત્યારે તેમને.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ.

(રાણીને તેડાવે છે, રાણી આવે છે)

અંદ્રાંગદ—માતાજી, તમારા નેક હાથે અને પવિત્ર આશિર્વાદ
 સહિત મારે શિર રાજ્યતાજ ધરો.

યશવતી—મહારા વહાલા પુત્ર, એ દિવસ ક્યાં હતો ?

શિખરિણી. ૯૨

રહો ગાદી તારી, અવિચળ પદે ધ્રુવ સમ આ,
 વધો કીર્તિ તારી, રવિ સશી સમી આ જગતમાં;

ચિરંજીવી થાતું, વળી વિજય તારો પ્રથુસમો,
કુમેરી ભંડારે, નીતિવશ રહો એ કહું અમો.

(મુકુટ પહેરાવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—માતાજી આપની આશિષ માથે ચડાવું છું.

[દાસી આવે છે.]

દાસી—મહારાજ, મગધ દેશથી રસાલા સહિત સીમતિનીજ માતાપિતા સહિત પધાર્યાં છે.

યશવતી—મહારાજ આપની આજ્ઞા હોય તો હું મહેલમાં જઈને સીમતિની તથા તેમના માતાપિતા માટે ઉતારાની ગોઠવણ કરું.

ચંદ્રસેન—બહુ સારું પ્રિયા, તેમ કરો.

(યશવતી અને દાસી જાય છે.)

ચંદ્રાંગદ—પિતાજી, આજ આનંદના દિવસે જો આપની હાજર હોયતો નાચ કરાવું. તેમજ બાટચારણોને ઇનામો આપી દુષ્ટ કુરસેનને શિક્ષા કરું.

ચંદ્રસેન—ભાઈ કુરસેનને તો યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા આગળ ઉપર તું કરજે, અને વારાંગનાનો નાચતો તારી મરજી હોયતો શરૂ કરાવ. પણ હવે હું મહેલમાં જઈશું; કારણકે મને એ રંગરામ હવે પસંદ નથી. બાટચારણોને ઇનામ પણ જ્યારે આપવાં હોય ત્યારે આપજો.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું પિતાજી, જેવી આપની હાજર. (ચંદ્રસેન જાય છે.) પ્રધાનજી વારાંગનાઓને જોડાવો, અને નાચ શરૂ કરાવો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ. વારાંગના લાજર છે. (વારાંગના આવે છે.)

વારાંગના—ચંદ્રાંગદ મહારાજને નમન કરે છું.

તારા ખંગલાની ૫૬૬ ઉધાડરે, હું ભીજું છું મહારાજ—એ રાજ.
મારી ચુંદડીયાં ન ભીજવરે, મોહન પાય પકું તોરે.

ચુંદડી ભીની, મોરી કંચુકી ભીનાઈ (૨) ભીજ ગઈ સખ સારી
અંગનમેં—હાંજી—ભીજ મોરી—૧

ધાણીક આરે પિયા રંગ મત ડારો તુમે, (૨) સીરકી મહુકી
મોરી સરક ન જાવે,—હાંજી—સીરકી—મોરી—૧

મહુકી પુટત મેરો હાર વટત હે, (૨) પુટત કર કંગનવા કનૈયા
મોરા—હાંજી—પુટત—મોરી—૩

સાચુ પૂછત કહાસે રંગ ભીજન આઈ, (૨) કંથ કલાંક અણવતહેં—
સૈયાં—કંથ—મોરી—૪

પ્રધાન—શાખાશ, વારાંગના, શાખાશ.

ચંદ્રાંગદ—પ્રધાનજી, વારાંગનાને અને કાટ ચારણોને ઇનામ આપો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા મહારાજ, (ઇનામો આપે છે અને વારાંગના જાય છે.)

અંદખારોટ—રાજા,

કવિત. ૯૪

ઘોર ધન શુદ્ધામાંહી, દીપનો પ્રકાશ જેમ,

અંધકાર રત્નગીર્તા, હન્દુનો પ્રકાશ જેમ;

ભયો હે પ્રભાત, થયો સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ,

તૈયધના સિંહાસને, ચંદ્રાંગદ જૂપ હે.

સભાજનો—શાખાશ, ખારોટજી, શાખાશ !

ચંદ્રખારોટ—ધ્રુવનું નક્ષત્ર જેમ, વિઝીપણ રાજ એમ,
 માર્કંડ આયુષ્યવાન ભક્તિ થકી ભયો છે.
 રાહુ ગૃહ દૂર કરી ચંદ્રનો પ્રકાશ પૂર,
 શત્રુ દૂર દૂર કરી વિજય વર્તાયો છે.
 ભક્તિ મીરાં બાધ બડી, સીતામાત થઇ વડી,
 રઘુવર વશ કરી, અવિચળ ભયો છે.
 સીમંતિની માતૃ તથા સત્યના પ્રતાપ થકી
 નાગશેઠક્રમાંથી રાય ચંદ્રાંગદ આયો છે.

સભાજનો—શાખાશ ! શાખાશ !

ચંદ્રાંગદ—પ્રધાનશ, હવે હું અંતઃપુરમાં જાઉં છું. આ ખારોટ-
 છને ખુશી કરજો. કચેરી બરખાસ્ત કરો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, જેવી આજ્ઞા. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૩

સ્થળ—ચંદ્રાંગદનો મહેલ.

સીમંતિની, પંડિતી ચંદ્રાંગદ.

સીમંતિની—(ચંદ્રાંગદની છત્રી જોઇ ભૂલાવાથી) પ્રાણનાથ
 ચંદન કરે છું. (જવાબ નહિ મળવાથી)

કાન્તા કેમ થશે, નાથ હજુએ નાબ્યારે—એ રાગ.

બહુ થઇ હવે, સ્વામી ના સત્તવોરે, બહુ.

પ્રાણાધાર, હૈયાહાર, નયનતાર;

પ્યાસ પિયુષ પ્રીતની છીપાવોરે. બહુ.

વિરહ વામીયો, જન્મ સફળ મારો રે,
થયા કૃપાળ, વિશ્વપાળ, થઇ દયાળ
હર્ષ હર પૂર હૃદય આરોરે.

બહુ.

(ચંદ્રાંગદ આવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—(સ્વગત) અરે, મારી બહાલી બહુજ હર્ષધેલી
થઇ ગઇ છે. આ મારું ચિત્ર હું પોતે છું એમ માની બેઠી છે. રનેદ
કેવો અંધ છે ! [આસન]

મારા મનમાં તનમાં ભર્યો છે હર્યો છે—એ રાગ.

મારી રસીલી, વસેલી, ઠસેલી અંતર પ્રાણ થકી તું પ્યારી.
પ્યારી પ્યારી, મારા દિલની ઉલ્લાસી [૨]

પ્રેમ ઘેલી ભૂત ભારી.

મારી.

ચિત્ર ચિતારેલું બેઠને આય, કેમ બહાલી તું બૂઝાય.

પ્રત્યક્ષ પ્રાણ છું પાસે હું તારી, (૨) ચિત્ર છળી એતો મારી. મારી.

સીમંતિની—(શરમાઇને) શું આ ? અરે, પ્રાણનાથ શું

તમે હમણાજ આવો છો કે ? ત્યારે આતો આપનું ચિત્ર હશે ! અરે,
હન્ય છે ચિત્રકાર તને, કે તો મારા સ્વામીની આ છળી આબેહુણ
ચિતરી છે, જોથી હું શ્રમિત થઈ છું.

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, એમાં ચિતારાને વિશેષ માન આપ્યા જેવું
.થી. પ્રકૃત તારા ઉત્કંઠિત હૃદયને લીધેજ એ ભ્રમણ થઇ છે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરેખર નહિ ધારેલું સુખ પરમકૃપાળુ
પરમેશ્વરે મને આપ્યું, તેથી હું તો બળે હર્ષધેલીજ બની ગઇ છું.
માનેલી માતેલી છકેલી છોકરી તારું ઉતારું શુભાન—એ રાગ. ૮૧૫
હાં સ્વામી પામીછું દર્શન આપનું, ભૂલી ગઇ સહુ માન,

હાં હૈયાને હપે, આનંદ વરસે, પ્રીતના બિંદુ પુષ્પ સમાન;
 નહતી આશા મને હતી નિરાશા, સુખ આસ્વપ્ન સમાન. હાં સ્વામી. ૧
 સ્વામી સજીવન આપની જીંદગી, એજ પ્રભુત્વ એહેશાન,
 શિરના તાજ નાથ, ઉર હિલારી આજ, નિધિવારિ સમાન;
 આર ચિત્તના મયૂર કળાયત્ર, હૈયાના હંસ સમાન. હાં સ્વામી. ૨
 અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, ખરું છે.

આલો સાહેલી, [૨] ભુવનેશ્વરીનાં સૌ મળીને દર્શન કરીએ—એ રાગ.
 પ્યારી ઓ મારી [૨] સુખની સરિતા ખહુ નિર્ભળી વહનજ રહી જે,
 મનહર નારી, તન ઠરનારી, વારિ પીને અંતર ઠરીએ,
 પ્રેમ હરિતો ઉરજ ધરીએ, જે નવ ધાર્યું તે લહીએ.
 કરો વંદન પ્રીત રીત હરદમ, ચરણ કમળ રહીને લહીએ,
 અખંડ અનુપમ શિવા નાથની, વિનતિ કરો નિશ્ચિત ઠરીએ. પ્યારી.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરેજ તે કૃપાળુ પરમેશ્વરની કૃપા-
 થીજ નહિ ધારેલું સુખ આ ભવમાં લીધું છે. પ્રાણનાથ, હવે આ-
 પ્રણે તે કીરતારની પ્રાર્થના ગાઇને નિદ્રાવશ થઇએ.

મને સહાય કરશે મોરારીરે—એ રાગ.
 નમું પાપ તને મુરારીરે, ધરું ધ્યાન તારું ગિરિધારી,
 પ્રભુ લેજે ઉગારી, સંસારેથી તારી,
 ભવસિંધુતું વિકટ વારિ. નમું. ૧
 નિધિના વારિથી લેજે ઉગારી, નામ તારાથી પાર ઉતારી,
 નામ તારું, નાવ રૂપે, તેથીજ તરવું વારિ. નમું. ૨

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, મારી પવિત્ર પત્નિ, ઇશ્વરની કૃપા મેળવવામાં
 સાધનભૂત થઇ પડેલી બહાલી,

વિરહ વામીયો, જન્મ સદૃશ મારો રે,
 થયા કૃપાળ, વિશ્વપાળ, થઈ દયાળ
 હૃદય ઉર પૂર હૃદય આરોરે.

બહુ.

(અંદ્રાંગદ આવે છે.)

અંદ્રાંગદ—(સ્વગત) અરે, મારી બહાલી બહુજ હર્ષધેલી.
 અહાં ગઈ છે. આ મારું ચિત્ર હું પોતે હું એમ માની બેઠી છે. સ્નેહ
 કેવો અધ છે ! [આસન]

મારા મનમાં તનમાં ભર્યો છે ઠર્યો છે—એ રાગ.

મારી રસીલી, વસેલી, ઠસેલી અંતર પ્રાણ થકી તું પ્યારી.
 પ્યારી પ્યાસી, મારા દિલની ઉલ્લાસી [૨]

પ્રેમ ઘેલી ભૂજ ભારી.

મારી.

ચિત્ર ચિતારેલું જોઈને આય, કેમ બહાલી તું ભૂજાય.

પ્રત્યક્ષ પ્રાણ હું પાસે હું તારી, (૨) ચીત્ર છપી એતો મારી. મારી.

સીમંતિની—(શરમાઈને) શું આ ? અરે, પ્રાણનાથ શું
 તમે હમણાંજ આવો છો કે ? ત્યારે આતો આપનું ચિત્ર હશે ! અરે
 ધન્ય છે ચિત્રકાર તને, કે તેં મારા સ્વામીની આ છબી આબેહુબ
 ચિતરી છે, જેથી હું પ્રમિત થઈ છું.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, એમાં ચિતારાને વિશેષ માન આપ્યા જેવું
 નથી. શક્ત તારા ઉત્કૃષ્ટ હૃદયને લીધેજ એ પ્રમણ થઈ છે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરેખર નહિ ધારેલું સુખ પરમકૃપાળુ
 અરમેશ્વરે મને આપ્યું, તેથી હું તો જાણે હર્ષધેલીજ બની ગઈ છું.
 માનેલી માતેલી છકેલી છોકરી તારું ઉતારું ગુમાન—એ રાગ. ૮૭
 હોં સ્વામી પામીશું દર્શન આપનું, ભૂલી ગઈ સહુ માન,

નિશા બહુ રળિયામણી, લાગે પ્રેમી જન;

રિયુ પુકારે પ્રેમશું, મોર બપૈયા વન.

૩૬ મરતની શીત છે સવારમાં, લીલાં વૃક્ષો માંહી પક્ષીનો કલ્લોલ-મેના.

રસિયા જન રસ ઝીલતા, ગાઇ વાઇ મુલતાન,

સીતાર સારંગી સ્વરે, આપે પ્રેમી માન.

વાગે ફકકડ મૃદંગ વળા ચંગશુરે, શરે ફદડી મળી સખી સાથ-મેના.

(સ્વાગત) હવે સ્વામીનાથ નિઠાવશ થયા. ચાલ હવે હું પણ
સાથે જાઉં.

(બંધી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪

સ્થળ નૈષધ દશમાં રાજ્યમહેલ.

યશવતી, ચંદ્રસેન, પછીથી હ સી રાજ ચંદ્રાંગદ, રાણી સીમંતિની.

યશવતી--સ્વામીનાથ આજ આ શુભ દિવસે સીમંતિની આવી
પહોંચી તે બહુ સાર થયું.

ચંદ્રસેન--હા પ્રિયા, મને પણ ઘણો સંતોષ થયો. હવે
એ મુખી જોડું સદા સુખ લોગવો. અને મારો વિચાર તો હવે
તપશ્ચર્યા કરવા જવાનો છે. આ દુનીયામાં એ સિવાય બહુ ખોટું છે.

યશવતી--સ્વામીનાથ, દુઃખના દિવસોમાં જપ, તપ કાંઈ થઇ
શક્યો નથી. હાય ! શું થશે એવા વિચારથી હવે બ્રમણમાં બ્રમ્યા
કરતો. હવે પ્રભુએ સુખ આપ્યું તો હું પણ આપની સાથે દેહનું
સાર્યક કરવા આવીશ.

શિખરણી. ૧૦૦

સતી શક્તિ જેવી, હૃદય હખી તારી રહી વસી,
ખરે નેત્રો મારાં, મુખ કમળ જોતાં ઠસી હસી;
અરે જેવું ખીલે, શરદ્ ઋતુમાંહી કમળરે,
દાસે તારી કાંતિ, સિક રસ પ્રેમી વિમળરે.

૧

સીમાંતની—

ચાંદની ખીલ રહી, બેની મોરીરે ચાંદની, એ—રાગ.
અમૃત પ્યાર અતિ, પિયુ મારસરે અમૃત પ્યાર અતિ,
પુષ્પ પ્યારના હારથી, લઉ વધારી નાથ;
પ્યાલો અમૃત પાઇને, સંતોષજો સ્વામીનાથ.

પિયુ. ૧

કમળ ભ્રમરની પ્રીતડી, મીન નીરશું જેમ;

નિકટ નાથ રહેજો સદા, ઇચ્છું હું દાસી એમ. પિયુ. ૨

સ્વામીનાથ, હવે ગત્રિ ગઈ છે. આપની ઇચ્છા હોય તો સુંદર
ગાયન કરું, જેથી આપને નિદ્રા આવી જાય.

અંદ્રાંગદ—૮૧ પ્રિયા, ગાયન સાંભળવાથી નિદ્રા જલદી આવી
જશે, માટે એમજ કર.

સીમાંતની—

પુનઃ ચાંદનીનો રાગ—૧૦૨

સુંદર શરદની રાત આ સોહામણીરે, આવ્યા વસંત રતુ તણા દિન,
એના પોપટને કોકિલા મોગે બોલતારે, ખીલી રહ્યાં છે કેશુડાં આ
ચોકમારે.
લીલાં પીળાં વળા રંગ વિરંગ, એના પોપટને કોકિલા મોગે બોલતારે.

અંદ્ર કુળા વાધી રહી, ચંદ્રિકા ચિત્ત ચોર;

સુંદર શીત અનિલમા, શોભા દિસે ચોર.

શોભા શરદની કેવી હામે હામ છેરે, વૃદ્ધિ કરે કામદેવ રતિ પ્યાર—મેના.

નિશા બહુ રળિયામણી, લાગે પ્રેમી જન;

વિધુ પુકારે પ્રેમશું, મોર બપૈયા વન.

૩૬ મરતની રીત છે સવારમાં, લીલાં વૃક્ષો માંહી પક્ષીનો કલ્લોલ-મેના.

રસિયા જન રસ જીવતા, ગાદ વાદ્ય ગુલતાન,

સીતાર સારંગી સ્વરે, આપે પ્રેમી માન.

વાગે ફૂંકડ મૃદંગ વળી ચંગશુરે, શરે ફૂંકડી મળી સખી સાથ-મેના.

(સ્વાગત) હવે સ્વામીનાથ નિઠાવશ થયા. આલ હવે હું પણ

સહ જાઉં.

(૩૬મી જાત છે.)

પ્રવેશ ૪

સ્વર્ણ તૈષ્ઠ દેશમાં રાજ્યમહેલ.

યશવતી, ચંદ્રસેન, પછીથી ૬ સી રાજા ચંદ્રાંગદ, રાણી સીમંતિની,

યશવતી—સ્વામીનાથ આજ આ શુભ દિવસે સીમંતિની આવી

પહોંચી તે બહુ સાર થયું.

ચંદ્રસેન—હા પ્રિયા, મને પણ ઘણો સંતોષ થયો. હવે એ સુખી જોડું સદા સુખ ભોગવો. અને મારો વિચાર તો હવે તપશ્ચર્યા કરવા જવાનો છે. આ દુનીયામાં એ સિવાય બહુ ખોટું છે.

યશવતી—સ્વામીનાથ, દુઃખના દિવસોમાં જપ, તપ કંઈ થઈ શક્યો નથી. હાય ! શું થશે એવા વિચારથી જીવ બ્રમણમાં બંધા કરતો. હવે પ્રભુએ સુખ આપ્યું તો હું પણ આપની સાથે દેહતું સાર્યક કરવા આવીશ.

અંદ્રસેન—દેવી, મેંતો અંદ્રાંગદની રત્ન લાઇ લીધી છે. હવે તારે ગમે તે કર.

યશવતી—સ્વામીનાથ એમ શું કહો છો? હું પણ જેમ અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયાએ તેના તપસ્વી સ્વામીની ભક્તિથી સેવા કરી રૂળ મેળવ્યું હતું, તેમ આપની સાથે આવી, આપની જોડે રહી હ/દ આરાધના કરીશ.

અંદ્રસેન—તો બલે. અંદ્રાંગદ આવે ત્યારે રત્ન લાઇ લેજો. હું તો હવે જરૂર જવાનો છું.

(દાસી આવે છે.

દાસી—માતૃશ્રી, અંદ્રાંગદ બાઈ તથા સીમંતિનીબા આપને મળવા પધારે છે.

અંદ્રસેન—બોલાવ તેમને. એ પુન્ય પ્રતાપી વહુના વ્રત નિયમ-થીજ હું મારો પુત્રરત્ન અંદ્રાંગદ પાછો મેળવી શક્યો છું.

યશવતી—મહારાજ, મને તો એ વહુ દીકરી સમનજ પ્રિય છે. સાસુ થઇ વહુનો તિરસ્કાર કરવો એ મને તો ખીલકુલ રચતું નથી.

અંદ્રસેન—ખરું છે. એમજ થટે. તેમાં વળી આવી સાધ્વી સતીતું તો શુંજ કહેવું?

(સીમંતિની અને અંદ્રાંગદ આવે છે.)

અંદ્રાંગદ—પિતાજી વંદન કરું છું. માતાજી આપને પણ પાત્રે લાગું છું.

અંદ્રસેન—પુત્ર, વધુ સહિત અખંડ સુખ ભોગવો.

યશવતી—વહાલા પુત્ર, તારા પિતાશ્રીની આશિષ ફળીભૂત આઓ. અદ્ય પુત્રતું સુખ ભોગવો.

સીમંતિની—માતાપિતા, પાયે લાગું છું. (પગે લાગીને)

મહેતાજીરે શું મહી મૂલ ખતાવું,—એ રાગ—૧૦૩

સાસુજીરે પાય પડું તે સ્વીકારો,

ધન્ય ધડી દિવસ આ મારો.

મહેર પ્રભુનીરે આજે શીરપર ધારો, મારો સફળ થયો જન્મારો.

પડું સસરાજીને ચરણેરે, રહી સાસુ તમારે ચરણેરે

સુજ દોષ ધરો નહિ કણેરે

સુજ સેવારે સાસુ શ્વશુર હર ધારો. ધન્ય ધડી દિવસ

અમારો. સાસુજીરે.

અશવતી—પુન્યવંતીરે વહુ તું વહાલી મારી, રહે સુખ સૌ-
ભાગ્યને ધારી.

તું આશિષ એ, અંતરમાં લે સ્વીકારી, નિજ પતિ સેવા કર સારી.

કયાં પ્રસન્ન ગંગાધર વહાલીરે, ગયું સુખ લીધું તેં સમાધીરે,

શીલ ભક્તિનો મારગ ઝાલીરે

ખુશી ઝીધારે હમને વહુ તેં જ્ઞાતી, રહે સુખ સૌભાગ્યને

ધારી. પુન્ય. ૧

પુત્ર અંદ્રાંગદ, તારા પિતા તપશ્ચર્યા અર્થે જશે, તો હું પણ

તેમની સાથે જવા ધારું છું, માટે

દિણ્ડી. ૧૦૪.

હવે આપ રજા પુત્ર મારા પ્યારા, કરીશના વિચારતું કદીજ ન્યારા;

પ્રભુ ભક્તિ કરવા દિન આ અમારા. હવે. ૧

મયાં વદ્ધ હવે છોડીને જન્મજન, કરી છાટ સ્મરણુ વ્યતિત કરવો માળ,

જવાદે ખુશીથી હવે મારા ખાળ,

અંદ્રસેન—દેવી, મેંતો અંદ્રાંગદની રજા લઈ લીધી છે. હવે તરે ગમે તે કર.

યશવતી—સ્વામીનાથ એમ શું કહો છો? હું પણ જેમ અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયાએ તેના તપસ્વી સ્વામીની ભક્તિથી સેવા કરી રૂળ મેળવ્યું હતું, તેમ આપની સાથે આવી, આપની જોડે રહી ઇષ્ટ આરાધના કરીશ.

અંદ્રસેન—તો ભલે. અંદ્રાંગદ આવે ત્યારે રજા લઈ લેજો. હું તો હવે જરૂર જવાનો છું.

(દાસી આવે છે.

દાસી—માતૃશ્રી, અંદ્રાંગદ ભાઈ તથા સીમંતિનીબા આપને મળવા પધારે છે.

અંદ્રસેન—ખોલાવ તેમને. એ પુત્ર્ય પ્રતાપી વહુના વ્રત નિયમ-થીજ હું મારો પુત્રરત્ન અંદ્રાંગદ પાછો મેળવી શક્યો છું.

યશવતી—મહારાજ, મને તો એ વહુ દીકરી સમનજ પ્રિય છે. સાસુ થઈ વહુનો તિરસ્કાર કરવો એ મને તો ખીલકુલ રચતું નથી.

અંદ્રસેન—ખરૂં છે. એમજ ઘટે. તેમાં વળી આવી સાધ્વી સતીતું તો શું કહેવું?

(સીમંતિની અને અંદ્રાંગદ આવે છે.)

અંદ્રાંગદ—પિતાજી વંદન કરું છું. માતાજી આપને પણ પાથે લાગું છું.

અંદ્રસેન—પુત્ર, વધૂ સહિત અર્પણ સુખ ભોગવો.

યશવતી—વહાલા પુત્ર, તારા પિતાશ્રીની આશિષ દ્રણભૂત માઓ. અષ્ટ પુત્રનું સુખ ભોગવો.

ચિત્રવર્મા—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, આપના માતાપિતા તો દેહનું સા-
મેક કરવા સીધાજ્યાં. એમને હવે આ દુનિયા ઉપર ધણો ધિક્કાર
આવ્યો હોય એમ તેમની આ રીતી દર્શાવી આપે છે.

ચંદ્રાંગદ—માતાપિતાના જવાથી મારું મન ધણું ખેદ પામે-
છે. પરંતુ તેઓ મારા શિરછત્ર, પૂજ્ય, પાલકની મરણ વિરહ હું
શક્યો નહિ. એટલે લાચારીએ તેઓને જવા રજા આપી.

સત્યવતી—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, તમે તેમની આજ્ઞાનુસાર રહી
તેમની શુભ આશિષ લઈ તેમના પવિત્ર આત્માને સંતોષ આપ્યો,
એ ધણું સારું કીધું છે. સંસારમાં ઇષ્ટમરણ થઈ શકે તોજ જન્મે-
લું સાર્યક છે.

ચિત્રવર્મા—હવે અમે પણ અત્રેથી રજા લઈ સ્વસ્થાને જ-
વા ઇચ્છીએ છીએ. સાંજના ઠંડા પહોરે ચાલી નીકળવા ધારણા
છે. કેમ સીમંતીની તારો શો મત છે?

સીમંતિની—પિતાશુ, રાજ્યકન્યા, આપ જો અત્રે વધુ ર-
હોતો, વધુ કામ ચડી જાય માટે જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ ક-
રવા મારી વિનંતિ છે. અમૃત પીતાં કોઈ ધરાયું નથી તેમ મારે તો
આપથી છુટા પડવું એ અમૃતનો ખાલો મૂખ આગળથી ખસેડવા
અરોગ્યર છે.

ચંદ્રાંગદ—પિતાશુ ચિત્રવર્મા, અમારા વડિલોની છાયા અમા-
રાથી દૂર ખસે એ અમોને કદી પણ ગમે નહિ. પરંતુ નિદ્રાયાની
વાતમાં સમજીએ ઝાઝો ખેદ કરવો દુરસ્ત નથી, તેથી લાચારીથી આ-
પની મરણને અનુસરવું પડે છે. મારાં માતાપિતા તેમજ આપ સ-
ર્વના જવાથી હાલ યોગ દિવસ તો ખીલકુલ ગમશે નહિ. આપના
સહવાસથી મનને ધણો આનંદ રહેતો.

કરવું દેહ તણું શ્રેય શિવ આરાધી, તથા મોહ મમત સર્વ આધિ વ્ય
સર્વ જૂઠી હવે જગતની ઉપાધિ,
કરો રાજ શુભ નીતિ રીતિ ધારી, માન તાત પ્રીતિ નિત્ય સંભ
ગાઓ ગુણ પ્રભુ શ્રેમને હુચારીરે. હવે. ૪

બહાલા પુત્ર, હવે અમને ખુશીથી દેહના કલ્યાણાર્થે કાશી
નપ કરવા રજા આપ.

અંદ્રાંગદ—માતા પિતા, અમૃત પીતાં કોઈ ધરાયું નથી.
મજ હું આપ પૂજ્ય માતા પિતાની સેવા બજાવી હજી સંતુષ્ટ ન
નથી. તો પણ જેમ ઇશ્વરને દુલ્હી યજ્ઞ કરવો તે વ્યર્થ નહ
તેમજ આપ માતાપિતા તિર્થરૂપને દુલ્હી આ દુનિઆમાં તેમ
સેવાની ઇચ્છા કરવી વ્યર્થ છે, તેથી જેમ આપ માતાપિતાને ચ
કુળ પડે તેમ કરવા દેવા મારી પૂર્ણ ખુશી છે.

અંદ્રસેન—પુત્ર અંદ્રાંગદ, અત્યારે હવે સૂવાનો વખત થયે
તેથી સૌ નિવૃત્તિએ નિદ્રા લ્યો. ભાઈ, અમે પ્રાતઃકાળે વહેલા
પંથે પડીશું તું સુખીથા, અને પ્રભુ તને દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષે એજ
છેલ્લી આશિષ છે—

અંદ્રાંગદ—(ગદગદિત કરી નમીને) માતાપિતા, આપ
અંતર આશિષ મારે શિર ચઢાવું છું. માંગ મોય ક્ષમા કરજો—
[સર્વે જાયછે.

પ્રવેશ ૫

સ્થળ નૈપધદેશમાં ચિત્રવર્માનો ઉતારો.

રાજા ચિત્રવર્મા, સત્યવતી માલવિકા, ચતુરિકા, સીમંતિની, અંદ્ર

ચિત્રવર્મા—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, આપના માતાપિતા તો દેહતું સા-
મું કરવા સીધાજ્યાં. એમને હવે આ દુનિયા ઉપર ઘણો ધિક્કાર
આવ્યો હોય એમ તેમની આ રીતી દર્શાવી આપે છે.

ચંદ્રાંગદ—માતાપિતાના જવાથી મારું મન ઘણું ખેદ પામે-
છે. પરંતુ તેઓ મારા શિરછત્ર, પૂજ્ય, પાલકની મરજી વિરૂદ્ધ હું
શક્યો નહિ. એટલે લાચારીએ તેઓને જવા રજા આપી.

સત્યવતી—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, તમે તેમની આજ્ઞાનુસાર રહી
તેમની શુભ આશિષ લઈ તેમના પવિત્ર આત્માને સંતોષ આપ્યો,
એ ઘણું સારું કીધું છે. સંસારમાં ઇષ્ટમરણ થઈ શકે તોજ જન્મે-
લું સાર્યક છે.

ચિત્રવર્મા—હવે અમે પણ અત્રેથી રજા લઈ સ્વસ્થાને જ-
વા ઇચ્છીએ છીએ. સાંજના ઠંડા પહોરે ચાલી નીકળવા ધારણા
છે. કેમ સીમંતીની તારો શો મત છે?

સીમંતિની—પિતાજી, રાજ્યકાળમાં, આપ જો અત્રે વધુ ર-
હોતો, વધુ કામ ચડી જાય માટે જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ ક-
રવા મારી વિનંતિ છે. અમૃત પીતાં કોઈ ધરાયું નથી તેમ મારે તો
આપથી છુટા પડવું એ અમૃતનો પ્યાલો મૂળ આગળથી ખસેડવા
અરોમર છે.

ચંદ્રાંગદ—પિતાજી ચિત્રવર્મા, અમારા વડિલોની છાયા અમા-
રાથી દૂર ખસે એ અમોને કદી પણ ગમે નહિ. પરંતુ નિરૂપાયની
વાતમાં સમજીએ ઝાઝો ખેદ કરવો દુરસ્ત નથી, તેથી લાચારીથી આ-
પની મરજીને અનુસરવું પડે છે. મારાં માતાપિતા તેમજ આપ સ-
ર્વના જવાથી હાલ થોડા દિવસ તો ખીલકુલ ગમશે નહિ. આપના
સહવાસથી મનને ઘણો આનંદ રહેતો.

ચિત્રવર્મા—અંદ્રાંગદ, તમે દિલ્હીની યાઓ છો તે ખરું છે. માઈ, અમારે પણ તમારા સિવાય કોણ છે ? અમારું રાજ્ય પણ હવે તો તમારેજ સાચવવાનું છે. કેમકે જતે દિવસે અમારો વિચાર પણ તપશ્ચર્યા કરવા જવાનો છે.

સત્યવ્રત—હા સ્વામીનાથ, પુત્ર ગણો તો પણ આપણે તો અંદ્રાંગદ, અને જમાઈ ગણો કે જે ગણો તે બધું આપણે તો અંદ્રાંગદજ છે. પરમેશ્વરે એમને ફરી જન્મ આપ્યો, તે એ અંદ્રાંગદના સુખમાં સીમંતિનીને મૂકી, આપણે દેહ સાર્યક કરીએ, એના જેવું બીજું કોઈ આપણે શું ગણીએ ?

અંદ્રાંગદ—પિતાજી, હમણા એટલી ઉતાવળ શું છે ? હવે આપ રાજ્યકાળ કરી અમારા ઉપર છત્રછાયા રૂપે રહેવા યોગ્ય છો. માટે એ વિચાર હમણા કરશોજ ના.

સીમંતિની—માતાજી, તમે એવું જોણી અમારા મનને, હવે અમારા તીર્થરૂપ માતાપિતા જવાની ગમગીની ગઈ તથી તેટલામાં તમે પણ અમારાથી છુટા પડવા માગો છો તેથી હૈયું મરાઈ આવે છે.

ચિત્રવર્મા—મારી પુત્રી, હાલ તુરત એ વાત ક્યાં છે ? એ તો એક પ્રાસ્તાવિક વાત થાય છે. માટે ખોટો શોક શું કામ કરે છે ? [અનુચર આવે છે.]

અનુચર—મહારાજ શિવરામ વગેરે વાહન તૈયાર છે. માટે પ્રધારવા કૃપા કરશો. સમય થઈ ગયો છે.

અંદ્રાંગદ—અહો વાતમાં કંઈ વખતની તો ખબરજ રહી નહિ. એટલામાં તો સમય થઈ ગયોને શું ?

ચિત્રવર્મા—આલો ત્યારે, બહેન સીમંતિની, હવે અમે જઈશું.
તારા શરીરનું જતન, કરજો. અને વખતોવખત પત્ર લખ્યાં ક-
રો. તું શાણી છે, એટલે ખીજી શિખામણ શું દઉં ? પરંતું તું
મેં ધર્મ ચૂકીશ નહિ.

સીમંતિની—પિતાજી, આપની શિખામણ હું મસ્તકે ચડાવું
: પિતાજી પાંચે લાગુછું. આપ પહેાંચી તુરત પત્ર લખજો.

સત્યવતી—મારી વહાલી પુત્રી, તું ઘણી ડહી છે, તોપણ
જતાના ધર્મ પ્રમાણે તને શિખામણ દેવી જોઈએ; તે જતી વખતની
શિખામણ સાંભળ.

આધવજી સંદેશો કહેજો ક્યામને—એ રાગ. ૧૦૫

સુગુણ વિભૂષિત શીલ સૌભાગ્ય સમન્વિતા,

સુશીલા ગુણ સંસારે રાખી બેન જો;

કુશાંકી તું સર્વ ગુણે સીમંતિની,

માતૃ ધર્મ વિચારી કહું શિખ વેણુ જો,

સુગુણ. ૧

આ સંસારરૂપી રથમાં મુજ બેનડી,

ક્રમ ક્રોધ બેઠ અધ્યા મનના જાણુજો;

જ્ઞાન મારથી વશ તેને કરશે સહી,

નીતિ પંથ વિચરજો તેથી પ્રાણુજો

સુગુણ. ૨

ત્રિસોમનશું તનમનથી પ્રીતિ કરી,

બ્રહ્મભૂવનમાં કરજો બેની વાસજો;

પ્રાણુભૂવનપતિ પરમેશ્વર સમ માનજો,

જગ મુખાદરી કરજો તેની સાથજો.

સુગુણ. ૩

યશ કીર્તિ મિત્રાઈ તમ સંગે કરે,
 પ્રમાદ શત્રુનો કરજો તવ નાશજો;
 સ્વાર્થ તથા પરમાર્થ તમે કરજો મદા,
 રે'મ ધરો ર'કો શું દિલમાં ખાસ જો.
 નાતું મોટું લેખાતું જગને વિષે,
 ન્યાય નિયન્તા ભૂવને નીતિ પહેલજો;
 મિથ્યા વહેમ તણાં પંથો તજવા સહી,

સુગુણ ૪

ધૃષ્ટ ભક્તિએ કાપો મનના મેલજો
 પરનિંદા નવ કરશો પરધન આશરે,
 દોભ કરી વિશ્વાસ ન કરશો નાશજો;
 મિથ્યા વહેમ વિભૂતિ નવ ધરશો કદી,
 હરી સૂખ લેવાની રાખો આશજો.

સુગુણ ૫

સુગુણ ૬

સીમંતિની—માતાજી આપની હેત શિખામણ હું મારે
 મસ્તકે ચઢાવું છું. માજી મારી, સખીઓ કેમ કંઈ બોલતી નથી ?

માલવિકા—સખી સીમંતિની, માતાજી તમને શિખામણ
 દેતાં હતાં; તે ધ્યાન દઇ સાંભળવામાં તારી સાથે કંઈ વાતચિત કરી
 નહિ, બહેન હવે અમે જઈશું. તું સુખી રહે અને તારી સખીઓને
 હમેશાં યાદ કરી કાગળ લખજો.

અતુરિકા—બહેન, મને તે તારી સથે હેતે મળવા દે. તારી
 પ્યાર મને ઘડીએ વિસરવાનો નથી. તું તો પતિસેવા અને ધૃષ્ટ
 ભક્તિમાં નિમગ્ન રહીશ, એટલે તને અમારો વિયોગ બહુ નહિ લાગે
 પણ અમને તો તારા વિના ઘણું અડવું લાગશે.

સીમંતિની—સખીઓ તમારો અપુર પ્રેમ હું કેમ વિસરીશ ?

બહેન દેહ જુદા છે પણ અંતર તો એકજ છે. માતાજીની પાસે મને અહોનિશ યાદ કરજે, ને કાગળ લખજે.

સત્યવતિ—બહેન સીમંતિની, અમે હવે જઈશું. તારાવિના મનેતો જરાએ જોવાનું નથી, શું કરું ? લાચાર ! બહેન સુખી રહે.

સીમંતિની—માતાપિતા વંદન દર્શું. આપની છાયાનું સુખ દૂર ખેંચા નિરંતર આહું છું. માછ કાગળ, લખતાં રહેજો, સખીઓ તમે પણ આળસ રાખશો નહિ.

પ્રવેશ. ૬

સ્થળ—વિદર્ભપુર, બ્રાહ્મણનો આશ્રમ.

સારસ્વત, વેદમિત્ર, શ્યામવાન અને સવિધાધર.

વેદમિત્ર—કેમ મિત્ર સારસ્વત, આપણા આ બંને પુત્રો બહુને તો આવ્યા. હવે, તેને પરણાવવા તેનું શું ધારું ?

સારસ્વત—મિત્ર હું ધારું છું કે, આપણા રાજાને ત્યાં આશિર્વાદ દેવા મોકલો. કે જોઈએ તેટલી લક્ષ્મી મળે. કેમ બાપ, ખરું કે નહિ ?

વેદમિત્ર—હા એ ઠીક. પછી તેનાં લગ્ન કરવાં. કેમ બાપ પરણાવવા તો ખરાજ કે ?

સારસ્વત—હાજતો વળી. એમાં પૂછે છે શું બાપ ? ન પરણીએ તો ઋણ આપણે માથે રહે. લગ્નના લાંવાની વાતતો જૂદીજ તો !

વેદમિત્ર—કેમ પુત્રો, તમે જશો ?

શ્યામવાન—હા કાકા, આપની આજ્ઞા હોય તો શા માટે નહિ જઈએ ?

સારસ્વત—આ પુત્ર, સવિધાધર નથી બોલતો. એની મરણ મોળી લાગે છે ખરી.

સવિધાધર—અરે મોળી તે હોય ? પરણવું કોને ન ગમે ! હું તો પહેલો તૈયાર છું. આ કિચા વાર શી ?

શ્યામવાન—અલ્યા, લાજ તો ખરો. બાપુ બેઠા છે ને એમ બોલાય ? બણ્યો પણ ગણ્યો નહિ ને શું ? ઊઠ્યો ક્યાં ? વાત કરતામાં ઉતાવળો શું થાય છે ? બાપુ આજ્ઞા કરે ત્યારે જવું.

સારસ્વત—વારું ત્યાં જઈ શું કરશો ? તેતો કહો. પછી જવા તૈયાર થાઓ.

સવિધાધર { આશિર્વાદ આપશું. પછી લક્ષ્મી માતાની યાચના કરશું.
શ્યામવાન {
કેમ એજ કે કંઈ ખીજું ?

વેદમિત્ર—લ્યો ખભે ઓળી. ને લ્યો રસ્તો. વાર શી ? જો મુઝાતા નહિ હોં. હંસીયાર રહેજો.

શ્યામવાન { લ્યો ત્યારે આ હાલ્યા. બાપા ! રામ રામ !
સવિધાધર {

સારસ્વત—જો જો રસ્તો જુલતા નહિ હોં. [ખભે જાય છે.]

વેદમિત્ર—પુત્રો તો ગયા. રાજ ધન આપે એવા છે કે નહિ ? મને તો હવે વિચાર થાય છે. કહેવત છે કે પશ્ચિમ યુદ્ધિ આજ્ઞા. તેવું આપણને થયું.

સારસ્વત—છે તો ઉદાર, પણ આપે કે ન આપે, તે ન થાય ને ખરું, હમણા તો આલો. લગ્નની સામગ્રી કરી મૂકીએ. આવે કે તરત ધરીઆં લગ્ન લઈએ.

વેદમિત્ર—આલો.

[ખન્ને જાય છે.]

પ્રવેશ. ૭

સ્થળ—વિદલપુરની કચેરી.

રાજા ગુમાનસિંહ, પ્રધાન વીરસિંહ, વિગેરે કચેરી મંડળ. પાછળથી
અલ્હપુત્રો.

ગુમાનસિંહ—કેમ પ્રધાનજી? આપણા શાસ્ત્રી મહારાજ પાઠ-
શાળાના વિદ્યાર્થીઓને શું શું શિક્ષણ આપે છે ?

વીરસિંહ—મહારાજ, શિક્ષણ સારું અપાય છે ધર્મશાસ્ત્ર
વિગેરે નીતિમાર્ગ સંપૂર્ણ રીતે સારો શીખવાય છે.

ગુમાનસિંહ—હાલમાં ઋતુના ફેરફારથી શહેરની મુખાકારી
કેવી છે? પ્રધાનજી, આગળ દુષ્કાળ ગયેલો તેની અસર નાબૂદ
થઈ કે કેમ ?

વીરસિંહ—મહારાજ, શહેરની હવા સામાન્ય છે. તેમજ
નોકોની સ્થિતિ પણ તેવીજ સામાન્ય છે. દુષ્કાળની અસર હજી
પૂરેપૂરી નાબૂદ થઈ નથી. ખેડુતોને વેરા ભરવા પડે છે. ચડેલું મહે-
સુલ આપવું પડે, વિગેરે હજારો જાતની પીડા હજી ભોગવવી પડે છે.
રંક લોકો અન્નચક્ષુવિના રખડતાં હજી પણ જોવામાં આવે છે. એ-
ટલે દુષ્કાળની અસર તદ્દન ગઈ નથી.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી દુષ્કાળના વખતમાં જો આપણે
અન્નચક્ષુ આપતા, તે હજી ચાલુજ છે કે બંધ કર્યું ?

વીરસિંહ—મહારાજ, તદ્દન કાઢી નાંખ્યું નથી. કેમકે તે
ધર્મનું કામ કાઢી નાખવામાં બહુ વિચાર પડે છે. તેથી ઘણાજ
નિરાશ્રિતો સારૂ કાયમ રાખેલું છે.

ગુમાનસિંહ—બહુજ સારો વિચર પહોંચાઓ છે. (સૈન્ય-પાળને) આપણા લશ્કરની શું વ્યવસ્થા છે ?

સૈન્યપાળ—મહારાજ, બધી રીતે સૈન્ય કૃતિવાઈ કામેલ સ્થિ-
તિમાં છે. માણસો પૂરતાં છે ગરીબ નવાજ, આપ નામનારના હુકમ
મુજબ રોજ ક્વાયદ કરાવું છું.

ગુમાનસિંહ—સૈન્યપાળ, એ બાબતમાં જરાપણ આળસ રા-
ખવું નહિ. કેમકે આવા ઉપરા ઉપરી દુષ્કાળ પડી ગયા. લોકો છેક
હંઝાલ સ્થિતિને પહોંચી ગયા. હરામખોરોની વસ્તી વધી પડી. અ-
ચાનક વૂંટકાટ વખતે કામ પડે ત્યારે તૈયાર હોય તે બહુજ ઉત્તમ.

સૈન્યપાળ—મહારાજ, તે બાબત આપ નિશ્ચિંત રહો. આ-
પના તાબેદારને તે વિષે પૂરી કાળજી છે.

ગુમાનસિંહ—ખરેખર પ્રધાનજી, તમારી સૌની આજ્ઞાકી ભ-
રેલી નોકરી માટે હું તમને ઘણી શાબાશી આપું છું. (પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ વંદન કરું છું. બે બ્રહ્મપુત્રો આપની
સમક્ષ આવવા રજા માંગે છે. આજ્ઞા હોયતો અંદર બોલાવું.

ગુરસિંહ—બોલાવો તેમને અંદર.

પ્રતિહાર—મહારાજની આજ્ઞા. (બ્રહ્મપુત્રો અંદર આવે છે.)

બન્ને બ્રહ્મપુત્રો—(નમીને) જય જય મહારાજ, વંદન કરીએ
છીએ. (નમીને આશીર્વાદ આપે છે)

છંદો. ૧૦૬

યાઓ અખંડ કલ્યાણ, બૂપ વૈદલો તારં.

ધન ધાન્યે ભંડાર, બરેલા રહેજો વાર.

ગો બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ નિરાશ્રિતને ધા સહાય.

બ્રહ્મવાક્ય છે ભૂપ, સુખી રહે અવનિ માંગ.
 થઈ શરો તું રણુવિષે, વિજય આણુ વર્તાવજે,
 આશિષ એ અમ બાળક તણી, ગજની શ્રદ્ધિ વધારજે.

શુભાનસિંહ—બ્રહ્મપુત્રો, તમારી શી ઈચ્છા છે તે સત્તર
 કહે. અત્રે તમારે શા કારણસર આવતું પડ્યું ?

સવિદ્યાધર—મહારાજ, કાશીપુત્રીમાં વેદવિદ્યા ભણી આવ્યા
 હવે લગ્ન કાર્યમાટે ધનની આશાથી આપની પાસે ભિક્ષા વૃત્તિએ
 આવ્યા છીએ મહારાજ.

શુભાનસિંહ—અરે બ્રહ્મ પુત્રો, મારી પાસેથી તો તમારું
 કાર્ય થાય તેટલી લક્ષ્મી તમે લઈ શકશો નહિ. પરંતુ નૈપધદેશના રાજા
 ચંદ્રાંગદને ત્યાં જાયો. ત્યાં તેની સ્ત્રી તમને જમાડી ખૂબ લક્ષ્મી
 આપશે. તેથી તમારું કાર્ય થશે. પુત્રો, આ મારું કહેવું સર્વ સત્ય
 માનજો.

રથામરાજ—મહારાજ તે તો સ્ત્રી પુરુષ બે હોય તો જોડ જમાડી
 અન્ન વસ્ત્ર આપે છે. અમો વિદ્યાર્થીને ત્યાં શું મળી શકે, મહારાજ ?

શુભાનસિંહ—અરે બાળકો, ધનની લાગત હોય, તો એક
 સ્ત્રી થાઓ, અને બીજો પુરુષ. એ રીતે કૃત્રીમ વેશ એક જણ ધારી
 ને જાયો, તો મળશે. એકાંક મુશ્કેલી ભરેલું કામ નથી.

સવિદ્યાધર—મહારાજ, પુરુષ છતાં સ્ત્રીનો પોશાક પહેરીએ,
 તો છબ કપટ કર્યું દેહેવાય, ને ઈશ્વરના ગુન્હેગાર તથા કુતકર્તાકિલ
 ઇશ્વરે? ધર્મ ભ્રષ્ટ થઈએ. વળી કોઈ ઓળખી જાયતો લોક અપવાદી
 થઈએ, મહારાજ તમારે ધન આપતું હોય તો આપો, નહીં તો જેમ
 ઈચ્છા. અમે એ નીચકૃત્ય કરશું નહિ.

ગુમાનસિંહ—હવે નાની વયમાં એવા રાજા શું થાઓછો ? એક પહેરો સ્ત્રીનો પોશાક અને સીમંતિની સોમવાર કરે છે તેજ દિવસે ત્યાં જળે. એટલે તમારી પૂજા કરીને પુષ્કળ ધન આપશે. છોકરાઓ જે તમે માફ કહ્યું નહીં માનો, તો તમને રાજની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કર્યાનો દોષ લાગશે. અને મારી તરફથી કશી સહાય મળી શકશે નહિ. માટે હું કહું તેજ કરો.

શ્યામવાન—મહારાજ અમારી પાસે વસ્ત્રો નથી તેનો શું ઉપાય ? અમેતો ગરીબ બ્રાહ્મણ ખીકના માર્યા જેમ આપ કહો તેમ કરીએ.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી તેને વસ્ત્રલંકાર આપો. બાળકો, તમારામાંથી એક તે પહેરો ને પછી જાઓ. ભીક્ષા માગવી ને વળી લાજ શું ? અને સાફ શું ને ખોટું શું ? સ્વાર્થ સરતો હોય તો લાજ મુકવી દોરો.

વીરસિંહ—બહુ અઘટીત કાર્ય થાય છે મહારાજ. પાછળથી પરતાપનો વખત આવશે ઇશ્વરનો ગુનહો ગણાશે અને એ છોકરાનો પ્રિતા આપને શ્રાપ દેશે.

ગુમાનસિંહ—અરે વળી શ્રાપ શું ? હું તો એ માનતો નથી. તેમાં વળી બ્રાહ્મણ તે શું ઇશ્વરને પહોંચી ગયો કે શાપ દે ?

વીરસિંહ—મહારાજ, મેં હમણાં થોડાજ દિવસ ઉપર વાંચ્યું હતું કે બ્રાહ્મણના શાપથી અનર્ત દેશના રાજની સ્ત્રી, નામે દમયંતી શિલારૂપે થઈ ગઈ હતી માટે મહારાજ, અવિહિત કાર્યમાં પગલું ભરવાથી પરતાપો થશે. તેથી હું કહું છું. પછી આપની જેમ ઇચ્છા.

શુભાનંદિહ--પ્રવચન, તે વન શું છે? તે મને કહે
તો ખરા.

વીરસિંહ--મહારાજ, આપની ઇચ્છા છે તો સાંભળો. આપ
વિરધ્ધ મતને લીધે હરી કાઢ્યો ખરા, તોપણ આપની આત્મા છે તો
કહું છું મહારાજ. એક આનર્ત દેશના રાજાને ઘણા કાઢનો દુષ્ટ
આધિ થયો હતો. પૂર્વ સંસ્કારે તે દુઃખી થયો હતો. તે ચમત્કાર
પુરીના હાટકેશ્વર ક્ષેત્ર વાસી બ્રાહ્મણોએ મટાડ્યો. તે અર્થે બ્રાહ્મણોને
રાજા પોતાનું રાજ આપવા તૈયાર થયો. બ્રાહ્મણોએ ના કહી, બહુ
તપને લીધે તે બ્રાહ્મણો આકાશગામી હતા. એકવાર કાર્તિકી પૂર્ણિ-
માના પાંચ દિવસો પુષ્કરજી ક્ષેત્રમાં રહેવા ધારી તે બ્રાહ્મણો અગ્નિ
હોત્રની બ્રહ્મભણ સ્ત્રીઓને કરી તિર્થમાં ગયા. તેમને ગએલા
જાણી રાજાએ બ્રહ્મપત્નીઓને ઉપકાર બદલ કાંઈક આપવું ધારીને
પોતાની સ્ત્રી દમયંતીને એકાઃશીને દીવસે ત્યાં જઈ વસ્ત્રાલંકાર આપ-
વા કહ્યું. તે પ્રમાણે તે આપી આવી. ક્રૂર ત્યાર બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓએ
નહિ લીધું. તે નહિ લેનારી સ્ત્રીના પતિ આકાશ માર્ગે આવી શક્યા
અને લેનાર સ્ત્રીના પતિની આકાશ માર્ગની ગતિ ભંગ થઈ. હવે
એવું કાર્ય થવાથી આકાશ માર્ગે આવેલા બ્રાહ્મણોએ શાપ દીધો કે
જેણે અમારું નિયમિત વ્રત ભંગ કર્યું અને સ્ત્રીને સમજાવી ધન
આપ્યું તે શિક્ષા થાશે. તેથી તે દમયંતી તરફ શિક્ષા થઈ ગઈ. અને
વસ્ત્રાલંકાર લેનાર સ્ત્રીઓના પતિ રખડતા રખડતા આવી પહોંચ્યા
સારે ઘણા ક્રોધાવમાન થયા. સ્ત્રીઓના કહેવાથી હકીકતથી વાકેફ
થયા. તે રાજાને શાપ દેવા તૈયાર થયા, સારે તેમની સ્ત્રીઓએ અ-
હંકાર અને કહ્યું કે અમારે જોગીપણું નથી વેઠવું, પણ ગૃહસ્થા-

અમી થયું છે. વસ્ત્રાલંકાર અમે ખુશીથી લીધાં તેમાં તેનો શું અન-
પરાધ ! તે રાજની સ્ત્રી શિક્ષા થઇ તેનો મહિમા વધારો, અને રાજ-
પાસેથી લક્ષ્મી લઇ સંસારી અને ગૃહસ્થાશ્રમી થાઓ. અમરી એ
ધિષ્ઠિ છે. બ્રાહ્મણોએ વિચાર્યું કે ચૂક્યા તે ચૂક્યા. હવે તો સ્ત્રી કહે છે
તેમજ ઠીક છે. પછી રાજને બોધાવી નગર વસાવવા કહ્યું અને
મંદિર બંધાવી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. અને શિક્ષા થએલી રાણીને કહ્યું
કે વરકન્યા પરણે ત્યાં તારી સાક્ષી જરૂર હજો. જે કોઇ લક્ષ્મ કાળે
શિક્ષા પૂજશે તેને સુખસૌઆગ્ય મળશે. અગ્નિની સમક્ષ પહેલું
પૂજન શિક્ષાનું થશે. ત્યાર પછી સર્વ લગ્નનું કાર્ય થશે. તેથી કરીને
હે રાજેન્દ્ર, લગ્નના મંગળ ફેરા વખતે લોકો શિક્ષાને નમી કન્યાના
થગનો સ્પર્શ કરાવે છે, અને ચોરીમાંજ તેનું સ્થાપન થાય છે.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, આજતો તમે મોટી વાત કહી
સંભળાવી, પણ આવી વાત હું માનતોજ નથી. તમારે મારા કહ્યા
પ્રમાણે કરવું. ડરવાનું કંઈ કામ નથી.

વીરસિંહ—બહુ સારું મહારાજ. (વસ્ત્રાલંકાર લાવી આપે
છે.) (બ્રહ્મપુત્રોને) તમારામાંનો એક આ પહેરો, જેવાં તમારાં કિસ્મત
જે કાર્ય કરાવે તે કરો. રામ રામ રામ ! શ્રીહરિ ! નારાયણ !

અવિદ્યાધર—અરે રાજેન્દ્ર,

બગીયાંજી બગીયાંજી બગીયાંરે મારો બાલમ બીરાજે સારી બગી-

યાં—એ રાગ. ૧૦૭

નહિં ધરં નહિં ધરં નહિં ધરંરે રાજ સ્ત્રીનો પોશાક હું તો નહિં ધરં.
કુકર્મ એવું કેમ કરંરે, રાજ સ્ત્રીનો પોશાક હું તો નહિં ધરં.

લાજે જનુની જન્મ દેનારા ગુરુચરણ હું ભંગ કરે, રાજ ૧
 લાજે જનોઈ આ બ્રાહ્મણ કેરી, જે વેદમાર્ગને પરહરે, રાજ ૨
 નથીજ વરવું નથીજ પરણવું, નથીજ પેટ એમ ભરવું, રાજ ૩
 ચિન્નાર છે જે વટપદ મૂકે, વ્યર્થ જગતમાં જનમવું, રાજ ૪
 લોભ નથી કંઈ લક્ષ્મી કેરો, ઘોની રજા અમારે ઘેર જવું, રાજ ૫

શ્યામવાન—(સવિદ્યાધરને) ભાઈ, એમ ઉદ્ધતપણે રાજ-
 કારમાં વર્તવું નહિ. રાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તો. ચાલ, તું ના પહેરે
 તો હું પહેરું લાવ કપડાં).

સવિદ્યાધર—મહુજ ડાહ્યા લે પહેર ત્યારે તુંજ. લોભ પાપ-
 નું મૂળ તે આતું નામ. (કપડાં બતાવે છે)

શ્યામવાન—(વસ્ત્રાલંકાર લેતાં લેતાં) ખરે પેટ કરાવે વેઠ.
 આવી ભરાયા તે શું ઇલાજ ? ન આત્યા હત ને ગામડે બધ મિ-
 ત્તાવૃત્તિ કરી હત તો શું હતું ? હશે, જે થઈ તે થઈ. હવે રાજની
 આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કેમ થાય ? માટે જે થાય તે ખરું. સ્ત્રીનાં લૂગડાં
 પહેરે છે અને ગાય છે.)

હાં હાં કેવી છે ગમત—એ રાગ ૧૦૮

હાં હાં કેવી છે કુદરત, શું કામ કરાવે કિસ્મત,
 નર મટી થવું છે નારી, આ પેટ પડ્યું બિખારી
 બિખારી, લાચારી--

શું ૧

કેવી પહેરી છે સાડી, શિર કેશ અંબોડો વાળી
 કરમાં કંકણ છે ખળકે, નાકે નથની તો લળકે,
 લળકે, છે ઝળકે

શું ૨

કુંડળ આ કેવાં શોભે, મુખ ચંદ બિંબ સમ ગોપે
કેવી કંચુડી કરતી, મન મોહન મનમ વસતી,
વસતી, રે હસતી. શું ૩

હવે ચાલ આપણે જઈએ, વિવાની લક્ષ્મી લઈએ,
જઈ શૂપ પત્નીને ઠગવા, સોળે શણગારો સગવા
સગવા, રે ધરવા. શું ૪

(સવિધાધરને) ચાલ ભાઈ હવે જઈએ, મહારાજની આજ્ઞા લઈએ.
ગુમાનસિંહ—મગ્ગો પુત્રો. નિર્વિઘ્ને પાછા આવો. પ્રધાનજી,
કચેરી ખરખારા કરો. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ—નૈપધદેશનો રસ્તો.

સ્થામનાન અને સવિધાધર.

સ્થામનાન—અરે ભાઈ, પરમેશ્વરે પેટ ના આપ્યું હત તો
કેવું સારું ? આવું અવિહિત કાર્ય કરવું પડત નહિ પિતા જાણે કે
રાજા ધર્મી છે તે લક્ષ્મી આપશે. પણ તેના આવા અયોગ્ય કર્મની
કંઈ ખબર હતી ?

સવિધાધર—હા ભાઈ, ખરું છે. આ અરણ્યમાં તું અને હું
સિવાય કોઈ નથી. એક બીજા સાથે પત્રાતાપની વાત કરી ચાલ્યા
જઈએ. હવે માર્ગ કટલો કાપવાનો બાકી રહ્યો ?

સ્થામનાન—હવે તો થોડુંજ છેટું છે. ચાલ હું તો જરા જ-
લદીથી ચલું છું. ભાઈ જરા પગ ઊપાડ એમ ધીમે ધીમે ચાલ્યાથી
રહ છેડો આવે એમ નથી. જરા ઊતાવળ કર,

સવિદ્યાધર—ધીમા ધીમા ચાલો મારા પ્રાણુરે—એ રાગ. ૧૦૯

હવે ધીમા ચાલો થઈ નારરે,

પગ તમારા આ દાઝી જશે.

કાંટા વાગી જશે, તું વિચારરે—હવે. ૧

કોમળ લાંકી કામની જાણે સાચી હેય,

મધુરતાનો મોહની, કૃત્રિમ ના કળે કાચ,

ખડુ રેતી તપી છે આ રણને વિગે

તને વગડનો વાયુતો લાગ્યો દિમે,

જરા ખેસો અહિંયાં વિસામા મીધે, તું વિચારરે હવે. ૨.

શ્યામવાન—લેં વળી મસ્કરી કરે છે કે ? હમણા આ કપડા ઉતારી નાખીશ. પોતેતો સ્ત્રી પોશાક પહેર્યો નહિ; મને પહેરાવ્યો, ને વળી મસ્કરી કરે છે. શરમાતો નથી ?

સવિદ્યાધર—ભાઈ, હું તો અમસ્થો હસું છું. રીસ ન કર. ચાલ ભાઈ હું જૂલ્યો, હવે જે થયું તે ખરું પણ આપણા પિતાજી જાણશે તો ખન્નેના ભોગ મળશે. તે જાણે તો તો એમજ કહે કે કોટ માગી ખાઓ. લક્ષ્મી નથી જોઈતી. આવું નીચ કૃમ કરી વેદ ધર્મ લજવ્યો. ભાઈ, આપણે પિતાજીને અન્નદાતા રાખ્યા, એ જોડું કર્યું હોં. રાજના લયથી તું ગમરાઈ ગયો. તેણે જેમ કહ્યું તેમ કર્યું પરિણામે જે નીવડે તે ખરું. (ખન્ને ચાલ્યા જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ નૈષધદેશમાં સીમંતિનીનો મહેલ.

દાસીઓ, પછીથી સીમંતિની અને ચંદ્રાંગદ, શ્યામવાનસ્ત્રીરૂપે,

અને સવિધાધર.

સાત્વિકા—બહેન શશિકળા તું સુખડ હિતાર, ત્યાં હું આ ફૂલ છૂટાં કરી મૂકું આજે સોમપ્રદોષની પૂજા છે, તે તું જાણે છે કે ?

શશિકળા—વાર બહેન, વહેલી થશે હોં. હમણાં મહારાણી સીમંતિની બા આગશે. તે બધું તૈયાર નહિ હોય તો નારાજ થશે તેથી જલદી કરજો. એ વ્રત કંઈ નવું કરવા માંડ્યું છે કે હું ન જાણું ?

સાત્વિકા—બહુ સારું, બહુ ડાહી ન થા અમે અમારું કરશું, બ્રહ્મપદને નૈવેદ્ય ધરવા માટે ભોજન બધુંજો કરી મૂક્યું છે, આવે તેટલી વાર.

શશિકળા—હીક સારે, પણ જો માતાજી તો આ આવ્યાં.

સાત્વિકા—વખત જતાં શું વાર ? બે કામ કર્યાં નહિ કર્યાં ત્યાં તો વેળા થઈ ગઈ. હિતાવળ કર. બધી સામગ્રી ગોઠવી તૈયાર કરી રહી છું. મૂઝાય છે શું ? આજે જિભી થા.

(સીમંતિની, ચંદ્રાંગદ તથા બ્રહ્મપદ આવે છે,)

બન્ને દાસીઓ—માતાજી, પિતાજી, નમન કરીએ છીએ.

સીમંતિની—સાત્વિકા, પૂજા સામગ્રી તૈયાર છે કે ? આ બ્રહ્મપદને બેસવા આસન આપ.

સાત્વિકા—બાઈ સાહેબ, મહારાજ સાહેબ સારૂ આ સિંહાસન ગોઠવી રાખ્યું છે. આપની વાસ્તે આ તેની પડબે સિંહમુખી બાજક માંડ્યો છે. અને બ્રહ્મપદ માટે આ આસન પાથરી બે બાજક ગોઠવી મૂક્યા છે.

સીમંતિની—ખીરાખે દિજ મહારાજ, પત્ની સહિત ખીરાખે.
(રળને) સ્વામીનાથ, આ સ્ત્રી પુરુષ હશે કે કૃત્રિમ વેશધારી ! કંઈ
શંકા આવે છે, પ્રાણનાથ.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા આત્મારૂપી હૃદય સંવમાં છે. એમ માની નિઃશં-
ક પણે પૂજન કરો. આપણે શંકા લેવાની શી જરૂર છે ?

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરું કહો છો આપણા મનથી તો
હૃદયપાર્વતીજ છે, એમ સંકેત કરો. કર્મના ફળ પ્રભુ તેને આપશે
હુંતો આપની આજ્ઞાએ તેવું પૂજન કરું છું.

અંદ્રાંગદ —એમજ ઘટે, મારી વહાલી.

સીમંતિની—ઢાંસી, પૂજની સામગ્રી શું શું તૈયાર કરી છે ?
કહીજા જોઈ, કંઈ વસ્તુ ભૂલી તો નથી ? મારે પૂજ સમય થયો છે.
હવે હું પૂજન કરી લઉં,

શશિકલા } —માઈ સાહેબ કરી રાખેલી સામગ્રી વિશે અમે
સાત્વિકા }

આપને નિવેદન કરું એ છીએ.

વાગે વાળં વિભુનાં વાગે વાળં વિભુનાં—એ રાગ, ૧૧૦
કરો પૂજન પ્રીતે (૨) ખાઈ પુષ્પ પત્ર ઘંટ વાગે ઘણુઘણુ
ધરો નૈવેદ્ય નાનાવિધ (૨) ધુપની ધમક જાય ધમમમમ
કરો આરતિ કપૂર (૨) વળી દીપ જ્યોત દીસે ઘણી ઝળઝળળ
ચૂરા ચંદન મોગરો, કેશર ગુલાબ જાળ
ચંપો કરવીર કેતકી, સુખડ બીલીરે, સુખડ બીલીરે
વળી કંકુ ગુલાબ સિંદુર તો રે, અખીલ રાજ તો છે,

પ્રવેશ ૧૦.

સ્થળ--માર્ગ.

સવિદ્યાધર તથા સ્વામવાન (સ્ત્રી રૂપે.)

સ્વામવાન--અરે પ્રિય સવિદ્યાધર, આમ હતાવળા શું થયે છે ? જરા ધીમા આવે તો સારું. હું તો થાકી ગઈ છું. અને હવે મારાથી તમારા વિયોગ વેઠતો નથી.

સગીર વયમાં લાગે છે સકુમાર કેવા--એ રાગ, ૧૧૭.

બહાલા તિરહના ખાણુ ન વેઠાય જરા,

થાઓ સુખ કરા, હળવા આવો જરા. (૨) હાં હાં હાં હાં
બહાલા ૧

જુઓ ભ્રમર કમળ કેરી પ્રાંત કરી, જળ તિના જીવે ન મીન એક બહી.
તમે છે ચંદ્ર મારા, હું ચંદ્રારી પ્યારા (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૨
ચવું આવું પટે નમેરા નાથ નહિ, તમ તિન આ રશ્મમાં ખીજો
સાથ નહિ,

જુઓ મુજ સુખ કેવું, જાણે પૂરું ચંદ્ર જેવું; (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૩
હવે વેગે ચાલું ને પિયુને હું જાણું, અરે જલદી જલ વિયોગ દુઃખ દાણું.
ઓરા આવો પ્યાના, કરો. સુખી દારા, (૨) હાંહાહાંહાં બહાલા, ૪
ફસાલી આવો જંગલમાં લાવીને મને, ઘટે એવું નહિ ખરે હો નાથ તને,
હતી નહિ પ્રીત તને, પરસ્પા સીદ મને (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૫
હાસ્ય આવું કરજું ઘટે નહિ નાથ મારા, તમે હેવાના હાર નયનનાજ તારા,
લાગીહું પાય પ્યારા, વિનવું કંઈ મારા. (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૬

સવિદ્યાધર--અરે ભાઈ, તું આ શું કરે છે. ? ને હવે રસ્તો
ફર નથી અજાણ્ય છે શું કામ ? આમ વિપરીત બાપવું કરવું તને

મરતું નથી. તારી બુદ્ધિ કેમ અમિત થઈ ? શું શાપ તો નથી થયો ?

શ્યામવાન— અરે પણ જરા પાછું ફરીને જુઓ. છેક નિર્દય શું થાઓ છો ? પીયુ, તમને આ દર્શિનતા ધરતી નથી. જરા રોકાઓ.

સવિધાધર—(આશ્ચર્યથી) મનમાં અરે આનો તદ્દરૂપ સ્ત્રીજ થઈ ગઈ છે. શું પ્રભુનો કોપ થયો ? અરે હવે તેનું શું કરવું ? (આસન, ખરેજ, તુતો સ્ત્રીજ થઈ ગયો. હવે તારા પિતાને શું જવાબ દઈશું ? તે બહુ દુઃખી થશે. તને કંઈ જ્ઞાન નથી. પણ મારે તો મન જાણે છે. અરેરે શું ઉપાય કરું ?

શ્યામવાન—હુંતો સ્ત્રીજ છુંતો. તમે વળી પુરુષ કયે દિવસ જોયો ? ખોટી શોચના કાને માટે કરો છો ? જવાબ કાને દેવો છે ?

સવિધાધર—(મનમાં) અરે આનીતો બુદ્ધિ પણ ફરી ગઈ. પૂર્વની સ્મૃતિ પણ નાશ થઈ. દગો કેઈનો સગો નથી. (આસન) બાઈ આ દગાનું ફળ, આલ હવે આ ધર આપ્યું. તારી કર્મકથા કરવાનો વખત આવ્યો. (બંને આદ્યા બધ છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—વેદ મિત્રનું ઘર.

વેદમિત્ર સારસ્વત; તેની સ્ત્રી નર્મદા પછીથી સવિધાધર અને શ્યામવાન.

સારસ્વત—મિત્ર, આપણા પુત્રો હજી કેમ ન આવ્યા ? કંઈક રોકાયા, તે લાભીને આવશે, એમ લાગે છે.

વેદમિત્ર - ભાઈ તે આવતા હશે. રાજની પાસેથી તરત નીકળે તો તો વાર ન લાગે પણ ત્યાં રોકાયા હશે. ગયા છે તે કંઈક લાવશે. બપોયો ભૂળે મરે નહિ. એ સિદ્ધ છે.

સારસ્વત - હા, એમજ છે. પેયું આવે છે તે કોણ ? આપ-ણાપુત્રો તો નહિ હોય ?

(સવિધાધર અને સ્ત્રી વેશે શ્યામવાન આવે છે.)

સવિધાધર - પિતાજી, પ્રણામ કરું છું.

વેદમિત્ર - કલ્યાણ બેટા, આ લગનના સ્ત્રી કોણ છે ? આરોપ્યાર લગન કરી આવ્યો કે શું ? સવિધાધર, શ્યામવાન ક્યાં છે ?

સવિધાધર - પિતાજી, કહેતાં છું અટકે છે, પણ કહું છું. સ્ત્રી રૂપે એતો શ્યામવાન છે, પિતાજી.

સારસ્વત - શું તે સ્ત્રી થઈ ગયો ? એ શું ? એ થયું શું ? સત્વર બોલ. આ શું ? હું તો મૂઝાઈ ગયો છું. થયું શું ? કંઈ સમજતું નથી.

નર્મદા - હવે મૂઝાયા. કેમ, જાણતા ન હતા કે રાજન અહીં-કારી અને અવિચારી કાર્ય કરે તેવો છે (મનમાં) અરે મારા પુત્ર, તારી શી દશા થઈ ?

સવિધાધર - પિતાશ્રી, અમે રાજ પાસે ગયા, આશિર્વાદ દઈ યાચના કરી, તો રાજાએ કહ્યું કે ચંદ્રાંગદની રાણી સ્ત્રી પુરૂષનું બેઠું સોમવારને દિવસ જમાડે છે. તો ત્યાં નૈવેદ્યજન્યો. હું એટલી સદ્ગતિ આપી શકીશ નહિ. પિતાજી, અમે ઘણીએ ના પાડી પણ તેણે બધા આગ્રહથી અમને વસ્ત્રાલંકાર આપી કૃત્રિમ વેષમાં મોકલ્યા.

સારસ્વત—અરે દુષ્ટ રાજા, તેં મારું ઘર ધૂળ કર્યું. તેં બળિયા સાથે બાથ લીડી ? ચાંડાલ, તેં શિવ રૂપ સીમંતિની મહા સતીને છેતરવા છળ કરી મારા ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર ધૂળ મેળવ્યું.
(રૂએ છે.)

સવિધાધર--પિનાજી, તેના પુન્યની શી વાત ? પૂજા કરી કે તુરત શ્યામવાન સ્ત્રી રૂપે થકને પૂર્વ સ્મૃતિ પણ ભુલી ગયો. મને તો એ ઘણુંજ લાગે છે. ભાવિએજ ભુલાવ્યા.

વેદમિત્ર—તે ખરુંજ ઇશ્વરની સાથે દગામાં શું ફળ ? જુઓને જરાએ બોલે છે ? જાણે મદ બન્યો.

નર્મદા—અરે ભગવાન, હવે શું કરું ? આ વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી. હવે પુત્ર ક્યાંથી મળે ? અને ઘડપણ કાણ પાળે ? તમે બંને બ્રાહ્મણોએ પૈસાની લાલચે મારા પુત્રને નર મટાડી નારી કર્યો હાય ! હાય ! રે પ્રભૂ ! જરા ઘેર આવી પૂછવું તો હતું કે રાજા કહે છે તે કરીએ કે કેમ ?

સારસ્વત—હવે રાંછણ નહિ. તે કાણ જાણતું હતું કે રાજા આવું વિપરીત કામ કરશે ? પૈસા આવ્યા હતો તો રાજા રાજા થાત. ને જરાએ બોલત નહિ. હવે ડાહી થાય છે તે. જે બાવી હશે તે થયું. ભાવિના બળથી એકવાર અર્જુને પણ સ્ત્રી અવસ્થા ભોગવી છે. અર્જુન માફક થોડા વખતમાં તે પાછો પુરુષ થાય એમ ઉપાય કરીએ.

નર્મદા—અરે બલ્યો તમારો પૈસો મારો વિધા નિપુણ પુ હતો તો પૈસોજ હતો. હવે કાંકાં મારવા ફેગટ. દેવલોકની બાજુ તો આપણે હોમ શકીએ ! અર્જુન તો હરિનો અંશ હતો. તે પણ ક્યાં સરખામણી કરશું ?

વેદમિત્ર--હાઈ, એ પંચાત મૂકો. થઈ તે થઈ. ચાલો રાજ પાસે જઈએ. કંઈ શાપનું નિવારણ કરી શકે તેમ હોયતો.

સારસ્વત--ચાલો, એ ઠીક છે.

(વેદમિત્ર, સારસ્વત, અને નર્મદા જાય છે.)

શ્યામવાન--પ્રાણનાથ, આપણે લાંબી મુસાફરી કરીને ઘેર આવ્યા, તો અહિં બધા એકઠા થયા હતા, તેમાંથી મનેતો કોઈએ બોલાવી પણ નહિ. ને બધા રોવા અને કંકળાટ કરવા લાગ્યા ને પછી રાજ પાસે જવા ચાલી નીકળ્યા. તે કેમ વાર ? એ બધા કોની વાત કરતા હતા ?

સચિવાધર--(મનમાં) આતો અહિં પણ કંઈ સમજ્યો નહિ ને મને પ્રાણનાથ કહીને વાત કરી. સારું થયું કે બધાના દેખતાં કંઈ બોલ્યો નહિ. હવે એને ભૂખ લાગી હશે. તે જમવા માટે અહિંથી તેડી જઈ. પછી વળી જો અને તે ખરું. એટલામાત્રો પિતાજી વિગેરે પાછા આવશે. ને કંઈ રસ્તો નીકળશે. (ચાસન) ચાલ હવે, આપણે જમવા જઈએ. પછી એ બધી વાતો કરશું.

(જાને જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૧૨.

સ્થળ--વિદર્ભદેશ. ગુમાનસિંહનો રાજ્ય મહેલ.

ગુમાનસિંહ--પ્રધાનજી, આપણે તે દિવસે આજ્ઞાના પુત્રને મોકલી આપ્યા તેનું શું થયું ? તે પાછા આવ્યા કે નહિ ? કંઈ અખર પડી કે ?

વીરસિંહ—અરે મહારાજ, તેની તો શું વાત કહું ? હું નહોતો કહેતો કે વિપરીત કાર્ય કરવું નહિં પરંતુ આપે માન્યું નહિ. આખરે ઈશ્વરે તેના પર કોપ કર્યો !

શુમાનસિંહ—તેમાં શું વિપરીત કાર્ય છે ? જ્યાં ત્યાં તેને પૈસો મેળવી આપ્યો, તેની યુક્તિ-ઈશ્વરનો કોપ શું થયો વળી ? તે કહો તો ખરા. હુંતો કંઈ જાણતો નથી.

વીરસિંહ—મહારાજ, તે યુક્તિ શા અર્થની ? જે સ્ત્રી થઈને ગયો હતો, તે છોકરો તો ખરી સ્ત્રી બની જઈ મૃદતાને પામ્યો. પૂર્વ સ્મૃતિજ નથી. એજ પ્રભુનો કોપ. એમાં કંઈ સંશય નહિ.

શુમાનસિંહ—હું એમ થયું ? અરે, આતો બહુ વિપરીત. મારું તો મન દિલગીર થાયછે. આવું સત્ય તો મેં જાણ્યું નહોતું. હસવું કરતાં હાનિ થઈ. હવે શું થશે ?

વીરસિંહ—હવે શું થાય મહારાજ ? ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર ભાંગી ગયું. કોઠથી શાપ ન દેતો સારું. એ બ્રાહ્મણ મહા કોથી છે વળી તેને એ એકજ પુત્ર હતો.

શુમાનસિંહ—પ્રધાનશ્રી, સીમતિનીના સત્યનો પ્રભાવ આટલો બધો હશે, એમ હું ધારતો નહોતો. મેં તો આટલા દિવસ બધું ખોટું જ માન્યા કહ્યું. હું એમ ધારતો હતો કે કીર્તિ વધારવાને ચંદ્રાંગ દોંગ કરે છે.

વીરસિંહ—મહારાજ, કોઈ મોટા માણસની સેવા કરે છે તે તે વશ થાય છે. તો ઈશ્વરની સેવા કેમ અણ હોય ? એવા ધૂતાર દોંગ એવા સત્યવાદીમાં હોયજ કેમ ? એ વિચારજ ખોટો લાગ્યા.

ગુમાનસિંહ—હા, એતો ખરું છે. પણ તમે બ્રાહ્મણના શાપ વિષે કહ્યું તે બધું ખોટું. (ધર્મગુરુને) એવોતો મને વહેમ નથી. એના શાપથી શું થાય ?

ભારદ્વાજ—અરે રાજેન્દ્ર, તું શું કહે છે ? છેક અજ્ઞાનતા શું કરે છે ? બ્રાહ્મણના શાપથી તો એક ઇક્ષ્વાકુ કુળનો ચિત્રવર્મા નામે રાજા રાક્ષસ રૂપે થઇ ગયો હતો. તે તને ખબર નથી ?

ગુમાનસિંહ—ગુરૂ મહારાજ, તમે કહો છો તે રાજાને શાપ કેમ થયો ?

ભારદ્વાજ—રાજેન્દ્ર, તારે તે વાત સાંભળવાની ઇચ્છા છે, તો હું તને સંક્ષેપમાં કહું છું તે સાંભળ.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, ઘણી કૃપા. હું તે સાંભળું છું. આપ કહો.

ભારદ્વાજ—રાજાન, એક ઇક્ષ્વાકુ કુળમાં ચિત્રવર્મા નામે મહા ધનુર્ધારી અને રૂપ ચૌવનવાળો ધર્મધુરંધર રાજા હશે. તેને શિકારનો ધણો શાખ હોવાથી નિરંતર શિકાર કરી મહા પ્રૌઢ જનવરોને મારતો. એક સમયે યોનાકાર નામના રાક્ષસને તે રાજાએ માર્યો. અને હર્ષથી ઘેર આગ્યો. હવે યોનાકાર રાક્ષસનો નાનો ભાઈ પોતાના જ્યેષ્ઠ બધુંના મોતથી ધણો દુઃખી થયો. અને વેર વાળેવાનો વિચાર કરી, બળથી તો તે રાજાને કાઢી જીતી શકે તેમ હતું નહિ. તેથી રાજાને ઘેર નોકર રહી, વૈર લેવું એમ ધારી રાજા પાસે નોકર રહેવા ગયો. તેની લાવણ્યતા, અને શરીરની પ્રૌઢતાથી રાજા ખુશી થઇ ગયો. અને તેને નોકર તરીકે રાખી લીધો.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, તેનું રાક્ષસીરૂપ બદલવાથી રાજા છેતરાયો હશે.

ભારદ્વાજ—હા, હવે એમ કરતાં રાજાના પિતાનું શ્રાદ્ધ આવ્યું. તેથી વશિષ્ઠ ઋષિને લોજન અર્થે બોલાવ્યા. તે વખતના ઋષિઓ માંસાહાર કરતા હતા. તેથી નાના વિધના માંસ, શાક વિગેરે રસોઇ પીરસી તૈયાર રાખી. હવે એટલામાં વેર વાળવાનો લાગ સાધી રાક્ષસે તે રસોઇમાં માણસનું માંસ પીરસ્યું. વશિષ્ઠ જોવા જમે છે કે તુરત નરમાંસનો સ્વાદ આવ્યો. રાજાને કોપ કરી, ધિક્કાર આપી, શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થા. તેં મને જન્મવા તેડી નરમાંસ ખવડાવ્યું તેથી મુઠતાને પામી વનચર થઈ સર્વભક્ષી થા. રાજાને શાપ થયો. નોકર રૂપે રહેલો રાક્ષસ હર્ષ પામી અંતરધાન થઇ ગયો. રાજા કંઈ પણ કપટની વાત જાણતો નહોતો તેથી તે ગુસે થઇને ગુરૂને શાપ દેવા તૈયાર થયો.

ગુમાનસિંહ—શું રાજા ગુરૂને શાપ દેશે? રાક્ષસે તો બહુ કુતૂહલ કર્યું.

ધર્મગુરૂ—રાજેન્દ્ર, તું સાંભળ. તે રાજાની સ્ત્રી દમયંતિને નામે શ્રી પતિવ્રતા સતી હતી. તેણે કહ્યું કે પૂર્વ સંસ્કાર ભોગવ્યા વિના ધૂટકો નહિ. ગુરૂને શાપ દઇ અપરાધી થશે નહિ સ્વામીનાથ. તમે યોનાકાર રાક્ષસને માર્યો તો તેનું વૈર લેવાને આ કૃત્ય તેના લઘુ બ્રાત્રે કર્યું છે. (વશિષ્ઠને) વશિષ્ઠ મહારાજ મુજ ઉપર અનુગ્રહ કરી શાપનું નિવારણ કરો.

ગુમાનસિંહ—હવે એ ઋષિના શાપનું નિવારણ થશે ખરું કે, મહારાજ?

ધર્મગુરુ—હા, રાજેન્દ્ર, તું સાંભળ. પછી વશિષ્ઠ ધ્યાનથી જોયું તો રાજા નિરપરાધી હતો. અને રાક્ષસનું વૈર લેવા અર્થે કપટ હતું. તેથી વશિષ્ઠે પસ્તાવો કર્યો, અને કહ્યું કે મારું વગન મિથ્યા તો નહિ થાય, પણ ૧૨ વર્ષે પાછો મનુષ્યરૂપ ધરી રાજ્ય કરજો. રાજા રાક્ષસ થયો. વનમાં જોને તેને મારી ખાયને મૂઢતાને પામ્યો. એકવાર બ્રાહ્મણનાં વરકન્યા પરણી જતાં હતાં તેમાંથી તે રાક્ષસ રૂપી રાજાએ વરનો વધ કર્યો. તેની સ્ત્રીએ હજુ સુખ ન લીધેલું, ને પોતાના ધણીનો વધ કરેલો જોઈ ક્રોધથી શાપ દીધો કે ૧૨ વર્ષે રાજ્ય ગાદીએ બેસે અને જ્યારે તું તારી સ્ત્રીને એકાંતમાં મળે ત્યારે તારું મૃત્યુ થજો. જેમ મારી આશા તે લાગ કરી તેમ તને પણ હજો.

ગુમાનસિંહ—શું વળી પાછો શાપ થયો કે ! વળી એને તે પણ ભોગવવો પડશે કે ?

ધર્મગુરુ—રાજેન્દ્ર, પાપતો નિરંતર પાછળજ પડે છે. તેમાંથી સ્ફૂટવું મુશ્કેલ છે. પછી ૧૨ વર્ષ પૂરાં થયે રાજા ઘેર આવ્યો. રાણી ધણી સતી હતી. તેથી તે શાપની વાત જાણતી હતી. એટલે સમય ચૂકવી રાજાના જીવની હાનિ થતી બચાવી. અને તેણે વશિષ્ઠ પાસે જઈ પુત્ર માગી લીધો. વશિષ્ઠની કૃપાથી તે રાજાને પુત્ર થયો. તેને રાજ્ય આપી ગૌકરણમાં ધણી ધણિયાણી તપ કરવા ગયાં, અને પાપ નિવારણ થયેથી શિવપદ પામ્યાં. રાજેન્દ્ર, શાપના દોષથી એટલાં દુઃખ સહન કર્યા. પણ નીતિવાન હોઈને ધન્યરતે પામ્યાં. તો હે રાજા, સત્યવાન અને કપટ રહિત રહેવું એ ધણું ઉત્તમ છે.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, આ વાત તો બધી સારી છે. આ-
પની શિખામણુને અનુસરવા હવેથી કોશીલ કરીશ. (પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, દિવસરો આવે છે.

વીરસિંહ—આવવા દો તેમને.

ગુમાનસિંહ—અરે પ્રધાનજી, આ તો રડાપીટ કરતા આવે
છે. કેટલું અવિહિત કાર્ય મેં કીધું ? હવે હું પસ્તાઈ છું.

(બ્રાહ્મણો રડાપીટ કરતા આવે છે.)

બ્રાહ્મણો—(રાજાને) અરે હાય દુષ્ટ બુધિરાજા ! તે' આ
શું કર્યું ? ધિક્કાર છે તને !

ક્ષત્રિક્ષકંકનો રાગ. ૧૧૪.

ધિકં ધિકં તૃપ નદ્રટ નાદાન,	થયો શું આવો અવિચારીરે.
અરે ભૂલી ગયો તુંતો તારં ભાન,	થયો.
નોતું દેવું તારે દાનજ્ઞે લગાર,	થયો.
પાછા વાળવાતા તારે મારા બાળ,	થયો.
નર ટાળી કર્યો નારી મારો તન,	થયો.
ધિકં તૃપ તને ન આવી શરમ,	થયો.
તેં તો બ્રહ્મતણું ભાગ્યું ધર સૂત,	થયો.
અરે હવે ક્યાંથી પામીશ હું પુત,	થયો.

ગુમાનસિંહ—(તુરત પગમાં પડી) મહારાજ ક્ષમા કરો,
ક્ષમા કરો,

શાર્દૂલ વિકીડિત. ૧૧૫

આબ્યો હું શરણે ગુરુ તમ તણે, ઉગારજો શાપથી
 ભૂલ્યો હું પ્રભુ જ્ઞાન આ ભવ વિષે, બુડ્યો પૂરા પાપથી.
 જઈ હું વનને વિષે તપ કર', શંભુ શિવા ઉપરે.
 લાવું હું વરદાન થાય ફરીને, નારી મટી સુતરે.

બ્રાહ્મણ—(રાજને ઉઠાડી) અરે રાજન, આ વખતે
 તો અમે કંઈ શાપ આપતા નથી કારણ કે શરણે આવેલાને ઉગારવો
 એ અમારો ધર્મ છે, પણ હવેથી તું એવું કાર્ય કરીશ ના. આ પુત્રી
 રૂપ પુત્રનું શ્રેય થાય તેમ કર.

ગુમાનસિંહ—(ધર્મ ગુરને) મહારાજ, હવે હું શું કરું ! શા
 ઉપાય વડે આ બ્રાહ્મણોનું કષ્ટ દૂર થાય. કંઈ યુક્તિ ઉપામના બતાવો.

ભારદ્વાજ—રાજેન્દ્ર, ગૌકરણ ક્ષેત્રમાં જઈ ઉમયા ઉપર તપ
 કરી વરદાન માગો; તેથી કંઈ શ્રેય થશે; જો ઉમયા પ્રસન્ન થાય
 અને તમારું કાર્ય થાય તો.

ગુમાનસિંહ—ખહુ સારું ગુરુમાહારાજ. (બ્રાહ્મણોને) દ્વિજવરો!
 તમે હવે તમારે ઘેર પધારો. હું તમારે માટે તપ કરવા જઈ છું.
 આ રાજ્ય ગાદી ઉપર તમારા દુઃખનું નિવારણ કર્યા સિવાય
 હું એસીશ નહિં એ નિશ્ચય જાણજો.

બ્રાહ્મણ—કલ્યાણ થાઓ, રાજેન્દ્ર તારી મહેનત અને શ્રમનું
 ફળ સુલભ થાઓ.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, આરાજ્યની પૂરતી સંભાળ રાખજો
 હવે હું તપ કરવા ગૌકરણમાં જઈ છું. કચેરી ખરબાસ્ત કરો.
 (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૩.

સ્થળ—ગૌહરણ ક્ષેત્ર.

ગુમાનસિંહ સમાધિય થઇને તપ કરે છે. (દેવી પ્રગટ થાય છે.)

દેવી—અહો રાજા ગુમાનસિંહ, તું તારું ગુમાન છોડીને આજ સાત દિવસથી ભૂખ્યો તરસ્યો નિરાહાર એક આસને બેસી તપ કરે છે, તો હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ છું. રાજા, જે વર માગવાની ઇચ્છા હોય તે સત્વર માગી લે.

ગુમાનસિંહ—(જાત્રત થઇ પગે પડી સ્તુતિ કરે છે.)

શાર્દૂલવિકીરિત. ૧૧૬

શ્રી અંબે મમ માવડી નમું તને, બ્રહ્માણીરૂપે ખરે,
મમ માયા મંદાકિની સ્તવુંતને, સુગ્રાન આપો અરે.
તત્ત્વે આ તુજ ભક્તની કરી દયા, વાધેશ્વરી તું બની,
નિંદાને સહુ કૂર રાક્ષસ હણી, મંકટ નિવારિણી. ૧
હસ્તે શંખ ત્રિશૂળ ચક્ર ધરીને, થૈ વાધની વાહની,
દૈત્યો શુંલ નિશુંલ કૂર દળીને, થૈ તુંજ સંહારિણી;
મ્હૈપાસુર હણી વળી મદ ખીધો, કીધું સુરા પાનરે,
એવી તું સતી મહામતિ ભગવતિ, શરાં કીધાં કામરે. ૨
ભક્તોની ભીડ ભાગી લાગી લગની, રે જોહને તાહરી,
દેવી દીન દયાળ બહાર કરજે, તું આ સમે માહરી;
પાયે હું પહું તાહરે નથી મને, રે હામ તો નામની,
રાખીને વળી બ્રહ્મ પુત્ર સુતને, તેં શું કીધી કામિની. ૩

હે અંબે, હે કલ્યાણી, હે રૂપાણી, જો તું મારા પર પ્રસન્ન હો, તો સારસ્વત બ્રાહ્મણનો પુત્ર, જે ઇશ્વરેચ્છાથી સ્ત્રી રૂપે થઈ ગયો છે તેને પાછો પુત્ર કરી આપ. હે માતૃ, હે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને એ એક જ પુત્ર છે. દુઃખ નિવારણી દેવી, સહાય થા. સંકટ દૂર કર. ગુનહો ક્ષમા કર.

દેવી--હે રાજેન્દ્ર, તેં શંકરના ભક્તની હાંસી કરી, એ શંકરની હાંસી કર્યા તુલ્ય છે. એ સતીના પ્રતાપે અને શંકરના વચ્ચે એ સ્ત્રી થએલી પાછો પુત્ર થઈ શકશે નહિ. ઇશ્વરની કૃતિને ફેરવનાર આખી સૃષ્ટિમાં કોઈ છે જ નહિ. મારે કર્યો કર્મનું ફળ હે રાજા, તું ભોગવ, અને પસ્તાવો કર.

ગુમાનસિંહ--માતૃશ્રી, આપના દર્શનના પ્રતાપે એ વિપ્રનું દુઃખ નિવારણ થયું જોઈએ. એ વિપ્રનો પુત્ર નર નહિ થાય, તો હું જગતમાં મહોં શું બતાવું? માણ, કૃપા કરો. આપનું દર્શન નિર્વર્થક જાય નહિ, માતૃશ્રી.

દેવી--અહો રાજેન્દ્ર એ બ્રાહ્મણને એક બીજો પુત્ર થશે. તે પુત્ર આ પુત્ર કરતાં વધારે વિદ્યાવાન થશે. અને આ પુત્રી થઈ છે તે ઘણી સતી સાધ્વી થશે. વિદ્યા નિપુણ થશે. એ પુત્રીનું સવિધાધર સાથે લગ્ન કરાવી આપજો. તેનું નામ સોમવતી રાખજો.

(દેવી અતર્ધાન થઈ જાય છે.)

ગુમાનસિંહ--હવે હું ઘેર જઈ. બ્રાહ્મણને શાંત કરું. અને એ પુત્રને સવિધાધર જોડે નૈમિષ દેશમાં પરણાવું. સીમંતિની અને ચંદ્રાંગદ પાસે જ હસ્તમેળાપ કરાવી આશિર્વાદ અપાવું, અને હું પણ ક્ષમા માગી કૃતાર્થ થાઉં. ચાલ જાય છું.

(રાજા જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪.

સ્થળ—કેદખાનું.

કુરસેન, પછીથી માણસો.

કુરસેન--અરે, જેમ મેં ચંદ્રસેનને કેદખાનામાં સડાવ્યો, એ-
મજા આજ વાત કરતાં ત્રણ વર્ષથી હું કેદખાને સડું છું. ચંદ્રાંગદે
હજી કાંઈ નિવેડો આણ્યો નહિ. અરે જીવ, હવે ફેગટ પરતાવું શું?

જીવને દ્વાસ તણી સગાઈ--એ રાજ. ૧૧૭

અરે જીવ શું પરતાયે મન, નફટ તેં ઇચ્છ્યું પરતું ધન.
ગર્વ અંધ થઈ ઘેરાયો તું, લક્ષ્મી લાલચ માંડી.

આગળ જતાં શું થાશે તુજ, ચિત વિચાર્યું નાહી. અરે-૧
ગુમાની થઈ ગર્વ કરીને, ચેત્યો નહિ તું કાંઈ,

ખંધુવત આ રાયરાણીને, નાખ્યા ખંધન માંડી. અરે-૨

નિદોષીને દુઃખ દીધાં જાહુ, રાખી નહિ સગાઈ,

તે પાપે લેવાયો આજે, પડ્યો કેદની માંડી. અરે-૩

દુઃખ વેળાએ, દર્ધ દિલાસો, સંભારું શ્રી રામ,

સુખ વેળાએ લીધું નહિ મેં, એકજ ઇશ્વર નામ. અરે-૪

હવે કોણ છોડાવે ખંધન, સત્વર કરીને યાદ,

પડ્યો કેદ પોદાર કરું છું, તે કોણ લેશે દાદ. અરે-૫

અરે ખરે આ મારા જીવની, લોભે ગઈ છે લાજ,

સૌ સજ્જન શિખામણુ લેજો, ઘુરું કરશે ના કાજ. અરે-૬

(સિપાઈઓ આવે છે.)

સિપાઈ—અખે ફૂરસેન, ચલ; અળ ચંદ્રાંગદ, મહારાજ બોલાતે હે.

ફૂરસેન—ચાલો ભાઈ, જે થાય તે ખરું. બંધનથી છોડે તો તો ઇશ્વર તારો પાડ માનું. ફરી ફૂર ફૂલ્ય કરું નહિ.

સિપાઈઓ—આલા કેસા બકરી જેસા બન ગયા હે.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૪

સ્થળ—રાણીવાસ.

ચંદ્રાંગદ, સીમંતિની, પાછળથી આહલો, શુભાનસિંહ, ફૂરસેન વિગેરે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, સુખના દિવસો જતાં વાર લાગતી નથી. આપની સાથે મેળાપ થયાને આજ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. આ પત્ની છાયામાં તે મને ત્રણ દિવસ જેટલા પણ લાગતા નથી. પ્રભુએ મને કેવી સુખી રાખી છે ? પ્રભુ, તારો અખૂટ પ્રેમ કેમ વિસ્મર ?

ચંદ્રાંગદ—હા મારી પ્રાણપ્રિયા તું કહે છે તેમજ છે. દુષ્ટ ફૂરસેન હજી કેદખાનામાં સડે છે. તેને પછો, કેવા દિવસ જાય છે ? સુખના દિવસ જતાં વાર શું ?

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, હવે તેને ઘણી શિક્ષા થઈ છે. માટે તેને બંધનથી મુક્ત કરી યોગ્ય લાગે તે કરો, મહારાજ. શરણે આવ્યો તેને છગારવો.

ચંદ્રાંગદ—ધારી, તેને આપણા રાજ્યમાંથી અન્નવસ્ત્ર મળ્યા કરે અને રાજ્યમાં બેઠો રહે, એ સિવાય બીજું શું તેને માટે કરીએ ?

સીમંતિની—હા મહારાજ, એજ ઠીક છે. પગાર કરી આપી કામ સોંપ્યાથી રાજ્યમાં પાછી ખટપટ કરે; જમીન વિગેરે આપવાથી પાછો તે મરત બની જાય; રાજ્યને કોઈવાર નુકશાન કરે. તેથી બંધાણી માફક પડ્યો પડ્યો ખાચ એ બહુ ઠીક છે. (પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, વિદલ દેશના ગુમાનસિંહ રાજા બ્રાહ્મણો સહિત આવવા રજા માગે છે. આમા હોયતો અંદર દાખલ કરે મહારાજ.

સીમંતિની—બ્રાહ્મણ, તે કાણ છે ? શું કામ આવ્યા હશે ?

ચંદ્રાંગદ—પ્રતિહાર પૂછો તેને શું કામ છે ?
(પ્રતિહાર પૂછી આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, તે એમ કહે છે કે અમારે માતા સીમંતિનીને તથા ચંદ્રાંગદ મહારાજને પૂજે પડવું છે. ને અમારા અપરાધની ક્ષમા માગીને આ બ્રહ્મપુત્રોના લગ્ન આપની સમક્ષ કરવાં છે મહારાજ.

સીમંતિની—રખેને આપણે બ્રહ્મપદ જમાવું તેજ હોય નહિ ? બ્રાહ્મણ, ધધરની મરજીથી પેલો છોકરો કદી સ્વીકૃતિ રહ્યો હશે. પ્રભુ કદી કપટ સાંખતો નથી.

ચંદ્રાંગદ—હા વહાલી, મને પણ એમજ લાગે છે. જે હશે તે હમણા જણાશે. હમણા અંદર આવવા દે. પ્રતિહાર બોલાવો તેને.
(પ્રતિહાર ૧ લાવે છે.)

સિપાઈ—અમે ફૂરસેન, ચલ; અળ ચંદ્રાંગદ, મહારાજ ખેલાતે હે.

ફૂરસેન—ચાલો ભાઈ, જે થાય તે ખરું. બંધનથી છોડે તો તો ઇશ્વર તારો પાડ માનું. ફરી ફૂર ફૂલ્ય કરું નહિ.

સિપાઈઓ—સાક્ષા કેસા બકરી જેસા બન ગયા હે.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૪

સ્થળ—રાણીવાસ.

ચંદ્રાંગદ, સીમંતિની, પાછળથી આલણો, શુભાનસિંહ, ફૂરસેન વિગેરે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, સુખના દિવસો જતાં વાર લાગતી નથી. આપની સાથે મેળાપ થયાને આજ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. આ પત્ની છાયામાં તે મને ત્રણ દિવસ જેટલા પણ લાગતા નથી. પ્રભુએ મને કેવી સુખી રાખી છે? પ્રભુ, તારો અખૂટ પ્રેમ કેમ વિસરું?

ચંદ્રાંગદ—હા મારી પ્રાણપ્રિયા તું કહે છે તેમજ છે. હુદ્દ ફૂરસેન હજી કેદખાનામાં સડે છે. તેને પૂછો, કેવા દિવસ જાય છે? સુખના દિવસ જતાં વાર શું?

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, હવે તેને ઘણી શિક્ષા થઈ છે. માટે તેને બંધનથી મુક્ત કરી યોગ્ય લાગે તે કરો, મહારાજ. શરણે આજ્યો તેને ઉગારવો.

પ્રતીહાર—મહારાજ કૂરસેતને સિપાઈઓ લાવ્યા છે.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું. આવવાદો તેને.

(કૂરસેત આવે છે, ને પગમાં પડે છે.)

કૂરસેત—મહારાજ, મારા પર દયા કરી મને છોડો. હું કદી આવાં કામ કરીશ નહિ.

ચંદ્રાંગદ—કુરસેત, તમારા કૃત્યના બદલામાં તમે ત્રણ વર્ષ કેદ ભોગવી એજ બસ છે. તેથી આને હું તમને છોડી મુકું છું. અને આ રાજ્યમાંથી ખોરાકી પોશાકી લઈ તમારું ગુજરાન કરો. આપંદે એવું કાર્ય કરશો નહિ. (છોડી મુકે છે.)

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, હવે આ વરકન્યાના હસ્તમેળાપ કરાવી આપજ આશિષ આપો.

ચંદ્રાંગદ—(હસ્તમેળાપ કરાવે છે.)

ચંદ્રાંગદ અને સીમંતિની—અનુષ્ટુપ, ૧૧૮

થળે સુખી સદા જોડું, યાવત ચંદ્ર દીવાકર,
સતી સ્ત્રી શીલને ધારી, સ્વામી સુખે રહે સદા.
અષ્ટ પુત્રો થળે એને, ભક્તિવંતા સુશીલતો,
દૃષ્ટ સેવા કરી સાચી, પ્રભુ ચર્ણે રહો સદા.

(આશિષ આપે છે.)

બ્રાહ્મણ—ચિરંજીવી રહો, સુખશાંતિ ભોગવો. સુમાર્ગે દુનિયામાં વર્તજો. અને સદ્ગુણી થજો. અસ્તુ ! અસ્તુ ! અસ્તુ !

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, માતાના વચનથી શુભ ક્રિયા નિર્વિઘ્ને સંભાપ્ત થઈ છે. માટે આપણે સ્તુતિ કરીએ.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું.

પ્રતિહાર--મહારાજ, આ ગુમાનસિંહ આવ્યા.

ગુમાનસિંહ--માતા પિતા પાસે પહું છું.

પ્રાહ્મણો--અખંડ કલ્યાણ ! અખંડ કલ્યાણ ! મહારાજ અ-
ર્ધાંગદત્ત અખંડ કલ્યાણ.

અર્ધાંગદ--અહો રાજ ગુમાનસિંહ, તમે ક્યાંથી ? અને આ
બધા કોણ છે ? શા સાર આવ્યા ? આ પ્રાહ્મણોએ મારો આવા-
સ પવિત્ર કર્યો, તેથી હું બહુ કૃતાર્થ થયો.

ગુમાનસિંહ--મહારાજ, મેં પાપીએ આ પુત્રોને આપને ત્યાં
છળબેદ રૂપે ભિક્ષા અર્થે મોકલ્યા તે તેજ સ્થિતિમાં રહ્યા. ત્યાર
પછી મહારાજ, મેં પાર્વતી ઉપર તપ માંડ્યો. તો મને મહા ધિ-
ક્કાર મળ્યો કે ભક્તજનની મેં નિંદા કરી તે મોટો અપરાધ કર્યો.
તેથી હું આપ ઉભયની માફી માગવા અત્રે આવ્યો છું. મને મારા
કૃત્યની ક્ષમા કરો. અને આ ઉભયનાં લગ્ન કરાવી આશિષ આપો.

અર્ધાંગદ--બહુ સારું, શ્રીકર નહિં. સોનાને કમોટીપર
લેવાનો દુનિયાનો રીવાજ છેજ. પણ આ પ્રાહ્મણોને શું કામ છે ?

ગુમાનસિંહ--મહારાજ, પાર્વતીના વચને આ બે વરકન્યાના
શુભ લગ્ન કરવાં છે. અને આ વૃદ્ધ પ્રાહ્મણો તેમના માતાપિતા છે.
લગ્ન આપની સમક્ષ કરવા અમો સહુની ઇચ્છા થવાથી અત્રે
આપને વિનંતિ કરીએ છીએ કે તે કાર્ય આપના સમક્ષજ
મહારાજ.

અર્ધાંગદ--બહુ સારું, તેમ કરો. (સીમંતિનીને) આ
શુભ પ્રસંગે કુરસેનને પણ છોડવાને મારો વિચાર થાય છે.

સીમંતિની--બહુ સારું પ્રાર્થનાથ આપે તેને તેજવ્યો છે,
તે હમણાજ આવશે. (પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતીહાર—મહારાજ કૂરસેનને સિપાઈઓ લાવ્યા છે.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું. આવવાદો તેને.

(કૂરસેન આવે છે, તે પગમાં પડે છે.)

કૂરસેન—મહારાજ, મારા પર દયા કરી મને છોડો. હું કદી આવાં કામ કરીશ નહિ.

ચંદ્રાંગદ—કૂરસેન, તમારા કૃત્યના બદલામાં તમે ત્રણ વર્ષ કેદ ભોગવી એજ બસ છે. તેથી આજે હું તમને છોડી મુકું છું. અને આ રાજ્યમાંથી ખોરાકી પોશાકી લઈ તમારું ગુજરાન કરે. આપ'દે એવું કાર્ય કરશો નહિ. (છોડી મુકે છે.)

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, હવે આ વરકત્યાના હસ્તમેળાપ કરાવી આપજ આશિષ આપો.

ચંદ્રાંગદ—(હસ્તમેળાપ કરાવે છે.)

ચંદ્રાંગદ અને સીમંતિની—અનુષ્ટુપ. ૧૧૮

થજો સુખી સદા જોહું, યાવત ચંદ્ર દીવાકર,
સતી સ્ત્રી શીલને ધારી, સ્વામી સુખે રહે સદા.
અષ્ટ પુત્રો થજો એને, લક્ષ્મિવંતા સુશીલતો,
છાટ સેવા કરી સાચી, પ્રભુ ચણે રહો સદા.

(આશિષ આપે છે.)

બ્રાહ્મણ—ચિરંજીવી રહો, સુખશાંતિ ભોગવો. સુમાર્ગે દુનિયામાં વર્તજો. અને સદ્ગુણી થજો. અસ્તુ ! અસ્તુ ! અસ્તુ !

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, માતાના વચનથી શુભ ક્રિયા નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થઈ છે. માટે આપણે સ્તુતિ કરીએ.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું.

સર્વે—(સ્તુતિ કરે છે.)

આરતિ, ૧૧૯

જય દેવ જય દેવ, જય જય જગ રાયા, જય જય જગ રાયા.
 અહા વિષ્ણુ સદાશિવ (૨) ન કળે તુજ માયા. જયદેવ. ૧
 સ્વર્ગ પૃથ્વી પાતાળ, જળ સ્થળ તું વસીયો, પ્રભુ જળ સ્થળ તું વસીયો.
 ભૂચર ખેચર માનવ (૨) હૃદય કમળ વસીયો. જયદેવ. ૨
 ઘટ ઘટ તું ધનસ્થામ, પશુ પક્ષી માંહી, પ્રભુ પશુ પક્ષી માંહી
 જડ સ્થળ ને વૃક્ષોમાં (૨) વસીયો તું સ્વામી. જયદેવ. ૩
 કર્તા હર્તા ભર્તા, તું સરજનહારા, પ્રભુ તું સરજનહારા
 શિદ્ધિ સિદ્ધિ ખુદ્ધિ, (૨) દેવા દેનારા. જયદેવ. ૪
 ભવમોચન ભીડભંજન, ભક્તિ વશ શંભુ, પ્રભુ ભક્તિ વશ શંભુ
 સેવક નિશદિન તાર (૨) ચરણ કમળ વંદુ. જયદેવ. ૫
 નિર્મળ તુજ પ્રભુ નામ, નિશદિન જે લેશે, પ્રભુ નિશદિન જે લેશે,
 દોષ નિવારી તેના (૨) હરી સુખ તું દેશે. જયદેવ. ૧
 (સર્વ પાત્રો ગાય છે.)

સર્વ પાત્રો— કલ્યાણની ગજલ. ૧૨૨

સહુ સભાજનો, નીતિ માર્ગ વિચરો, પૂર્વના પ્રકાશ માંહી પાયતો ધરો.
 ભક્તિ મુક્તિને ભવ તરવા, એકજ ઇશ્વર નામ,
 સત્ય શિયળને સહાય પ્રભુ છે, દર્શાવ્યો તમામ. સહુ. ૧
 સીમંતિની સતીએ સેવ્યા, ઉમાપતિ મહારાજ,
 ધૈર્ય નિયમથી વૃત આચર્યું, સોમ પ્રદોષે આપ. સહુ. ૨
 નિશ્ચળ ભક્તિ જોઈ નારની, પ્રસન્ન થયા કીરતાર,
 ખુડ્યો પાંહે અહી ઉગાર્યો, સતી તણો ભરથાર. સહુ. ૩
 એવી નારી નિયમ ધારી, થાજે ઠામો ઠામ,
 કરે પ્રાર્થના હરિસુખ એવી, પ્રભુને કરી પ્રણામ. સહુ. ૪

૨૧૭૫૩

સમાપ્ત.

શ્રીમન્તલાલ રાજાદાસ મંથાસ્ય
 શુભચાર્ય માંદાંડ પરિવ્રજ

શુદ્ધિપત્રક.

પાત્ર	લીટી	અગ્રુદ્ધ	શુદ્ધ.
૪	૧૨	સગુણા	સુગુણા.
”	”	કુંસાંકી	કુસાંકી.
૫	૧	શ્વસુર	શ્વશુર.
૬	૮	નાટક શોખીન	નાટકની શોખીન
”	૯	વાચન	વાંચન
”	૧૦	વાચન	વાંચન
૧૬	૧૭	હવ	હવે
૧૭	૧૨	સુચના	સૂચના.
૧૮	૨	સહિત	સહિત.
”	૧૯	પાઠશાળા	પાઠશાળા
૨૩	૯	તે	તેં
”	૨૧	શિપાવ	શિરપાવ.
૨૪	૨૧	સત્યવતી મુખેધા	સત્યવતી-મુખેધ
૨૫	૪	વિનતી	વિનતિ
”	૯	”	”
૨૭	૧	ચીહી	ચીહી
૨૮ માં પાનાંમાં ૮ મી તથા ૯ મી લીટી એક લીટીમાં વાંચવી.			
૨૯	૧૭	તનદુરસ્તી	તનદુરસ્તી.
૩૦	૧૧	તનદુરસ્તી	તનદુરસ્તી.

પાત્રું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૧	૧૧	સુઝો	સુઝો
૩૩	૧૮	વર	વાર
૩૪	૯	ઝમર	ઝરમર
૩૫	૨૧	અરે	અરે!
૩૯	૪	વસે	વરસે
૪૦	૨૦	સીધિધ	સિધિધ
૪૨	૪	દેવીકૃતિ	દૈવીકૃતિ
૪૬	૧૯	આ	આનંદ
૪૭	૨૧	સતિ	સતી
૫૦	૧૧	તેનું	તેમનું
૫૮	૫	કકોત્રી	કકોત્રી
૬૨	૧	ગાપ	ગોપ
૬૪	૪	બધા	બધાં
૬૬	૨	કિરણોથી	કિરણો
૬૭	૩	વિધિરે	નિધિરે
”	૭	સુધા	સુધારી
૬૮	૨	વિયોગી	વિયોગથી
૭૦	છેલ્લી	સુગંધી કીર્તીના	સુગંધી અને કીર્તિન
૭૭	૧૭	ખાણી	ખામી
૭૮	૮	ને	સને
૮૦	૧૩	[તમ]	તમ

પાત્ર	લીટી	અગ્રુદ્ધ	શુદ્ધ
૮૧	૧૪	વહેલેરા વળાને	વહેલા વળાનેરે
૮૨	૫	સાંભળો	હાંભળો
"	૨૦	સું	હું
"	૨૧	આવસે	આવેસે
"	૨૨	સહિ	હહિ
"	૨૨	આવસે	આવહે.
૮૩	૨	ચાલી	હાલી
"	૪	સહિ	હહિ
"	"	પુત્ર	પુત્ર પ્રમાણે
૯૪	૧૫	વિનતિ	વિનતી.
૯૯	૮	અધીન	આધીન
૧૦૫	૨૨	તુઠ્યો	તુઠ્યો
૧૧૪	૯	આર્યમા	અર્યમા
૧૧૬	૩	અ	આ
૧૧૭	૬	રહીછું.	રહીછું
"	૯	જુઓ	જુઓ
"	૧૭	ધીરને	ધરીને
૧૨૧	૨૦	બંધીઆતું	બંદીઆતું
૧૨૬	૨૦	તુઠે	તુઠે
૧૩૧	૨૧		(ચંદ્રાંગદ આવે છે.)
૧૩૫	૧૭		કારણ ?
૧૩૭	૨૦	કારણ	
૧૪૦	૯	લખું ?	

પાત્રું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૧૪૨	૧૭	તુઠ્યા	ત્રુઠ્યા
„	૨૨	ગીતી	ગીતિ
૧૪૫	૬	સીમતિનીબ	સીમંતિનીબ
૧૫૨	૨	તરે	તારે
૧૫૪	૧૪	હંઠી	હઠી
„	૧૮	માંરા	મારા
૧૫૮	૭	તણાં	તણા
„	૧૯	તે	તો
„	„	સથે	સાથે
૧૬૩	૨૨	હોંય	હોય
૧૬૪	૧૦	બાળકા	બાળકો
૧૬૮	૨	મનમં	મનમાં
„	૨૧	ચલું	ચાલું
૧૭૨	૧૨	રાબ્યારેહણુ	રાબ્યારેહણુ
૧૭૩	૧	શિતાબ	શિરતાબ
„	૧૪	વવે	હવે
૧૭૪	૩	સ્વામવાન	સ્થામવાન
૧૭૯	૧૮	ચંદ્રાંગ	ચંદ્રાંગદ
૧૮૦	૧૨	રાબન	રાબન
૧૮૬	૩	હી	એ
૧૯૦	૨૧	બહું	બહુ
૧૯૧	૬	કુરસેન	કુરસેન